

V. Výchova prvních křesťanů.

§ 1. Křesťanství a antika.

Není dokladu v dějinách lidstva, aby se setkaly v boji tak vášnivém a tak dlouholetém názory zásadně tak různé, jako byla antika a křesťanství, není dokladu, aby hnutí s počátku docela nepatrné a bezvýznamné, omezené jen na hlouček lidí prostých a nevzdělaných, ale nadšených novou vírou, ovládlo nakonec celou říši důmyslně organisovanou a navenek zdánlivě nerozbornou; není konečně dokladu, aby z antagonismu dvou směrů napohled naprosto nesmiřitelných vzešla konec konců nová a plodná syntesa vyšší.

Rozdíly, které jsou mezi životním názorem antickým a křesťanstvím, jsou bez odporu hluboké. Jestliže Řekové, jak jsme viděli, hledali cíl svého žití především zde na světě a dovedli míti radost z života vezdejšího, dovedli míti porozumění pro krásu a dokonalost lidského těla, křesťanům jest jediným životem pravým život posmrtný, neboť jak praví se v listě sv. Pavla k Židům 13, 14: „nemáme zde místa zůstávajícího, ale onoho budoucího hledáme.“ Křesťanům vše vezdejší jest jenom přípravou na smrt, *μελέτη θανάτου*, vše vezdejší se pozoruje a posuzuje jen pod zorným úhlem věčnosti (sub specie aeternitatis). Odtud důsledně plyne pohrdání tělem, po jehož smrti nastane teprv pravý život, odtud pohrdání zdravím a krásou, statky i bohatstvím, slastmi života společenského, ba i manžel-

stvím. Panictví, poustevnictví a klášternictví, umrtvování těla a odpírání rozkošem, askese jsou příznaky dokonalého křesťanského žití, jež učí sebezapírání a trpělivosti a anticipuje tak slasti posmrtné. Ne již stará *ἀνδρεία* a *σωφροσύνη*, ale křesťanská pokora a trpělivost jsou hlavními ctnostmi, a co nám legendy starokřesťanské vypravují o soustavném a mnohaletém umrtvování křesťanských asketů, může se měřiti ve své ponuré hrůze jen s líčením života indických kajícníků, kteří po léta drží ruku vzhůru, aby ztrnula, po léta dovedou žití ponoření jsouce v kontemplaci a zírajíce na určité místo svého těla. Právě v tomto znaku, jenž označován bývá supranaturalismem a je snad spíše anaturalismem (spíše negací přírody než jejím překonáním), křesťanství navazuje vlastně jen na snahy a výklady novoplatoniků, jimž prvním úkolem člověka bylo, odpoutati se od světa smyslného a obrátiti svou mysl cele dovnitř.

Nelze proto také v prvotním křesťanství očekávati, že by bylo podrželo onen estetický rys antiky, který se v ní šťastně snoubil s racionalismem. Křesťanství prvotní vědomě a úmyslně se staví proti pohanskému umění jakožto zdroji smyslnosti a neuznává estetické stránky vzdělání, neboť dle slov církevních otců „budtež prokleti všichni, kdož obrazy dělají“.¹⁾ Zdá se dokonce, jako by škaredost těla vyzáblého posty a odříkáním měla býti ideálem křesťana a teprve s rozvojem církve, jež nemusila se již skrývati v temných katakombách, dostavuje se i poznání, jak vydatnou a mocnou oporou zbožnosti jest umění, jak hluboce působí na mysl věřících mystické pološero svatyně a efektní vý-

¹⁾ *Muther*, Dějiny malířství 2.

zdoba obřadů. A tak dějiny umění ukazují nám zcela patrně, jak církev z primitivnosti a obhroublosti prvních svých děl uměleckých záhy a definitivně se vyzouvá a konečně po dlouhém bloudění vrací se zas k ideálům antiky.

Křesťanství dále hlásá odpor proti antickému racionalismu a intelektualismu, vůbec proti kultu a obdivu rozumu lidského: křesťanství nevěří v sílu a úspěch rozumu, pohrdá přirozeným věděním a nastoluje místo něho nadpřirozené, supraracionalistické zjevení, v němž jedině jest pravda. Tertullian zve moudrost řeckou švindlem, podvodem zlého ďábla, Aristotela má za ubožáka ďáblem svedeného; křesťanům není prý třeba dalšího pátrání a hledání pravdy, již hotovou jim skýtá evangelium. Jerusalemu prý netřeba Athén, chrámu Šalamounova, netřeba Akademie, neboť prostota srdce zmůže víc než všecka kultura pohanská. Čím co jest rozumu protimyslnějšího, tím více tomu věřiti máme, právě proto, že je to proti rozumu: *credo, quia absurdum est* — má býti heslem křesťanů.¹⁾ Křesťanství dojista zvláště po stránce mravní mnoho přejalo i z římského stoicismu, ale jaký obrovský rozdíl právě v zdůvodnění mravnosti u stoiků a křesťanů: tam důvěra v rozum a jeho kontrolu, tu pohrdání jím, odvolávání se na víru, cit, emoci. Nutno ovšem ihned konstatovati, že tento odpor křesťanů není všeobecný, a uslyšíme hned, že existovali zvlášť na východě křesťanští učitelé, kteří vyšedše z řecké filosofie hleděli ji smířiti s duchem bible a využití pro potřeby církve; ale i ti pohlíželi na antiku jako na cosi nižšího, jen jako na přípravu ke křesťanství.

¹⁾ Srov. výrok citovaný u Schmida II. 1. 52: *Prorsus credibile est, quia ineptum est certum est, quia impossibile.*

Konečně nesmíme zapomenouti, že antika vždy byla a zůstala aristokratickou a nacionálně výlučnou, kdežto křesťanství bylo hnutím především demokratickým, lidovým a internacionálním, jímž učinil je právě sv. Pavel, který odtrhl křesťanství od národa a pozvedl je na náboženství světové. Na místo národnosti omezené nastupuje tu všecko lidstvo, neboť před Bohem všichni jsme si rovni, všichni jsme bratřími, místo mravouky výlučně národní, jež v každém cizinci viděla barbara a nepřítele, zaujímá mravnost světové humanity, která láskou společnou objímá všecko lidstvo.

A právě tato kosmopolitická idea humanity to byla, již křesťanství děkuje za své rozšíření a za to, že nezahynulo v proudech mučednické krve; právě tato idea humanity to byla, jež ke křesťanství tak lákala duše lidu znavené pohanstvím a marně toužící po náboženském obrození. Antika — o tom nemůže býti sporu — končila de facto čirým atheismem. Nejen Lucretius a Horatius smějí se a pyšní, že nemají náboženství, nejen Lukianus satirou podvrací stará božstva, ale již epikurovci připravují atheismus učením, že bohové nestarají se o svět a že je jim lhostejný osud lidstva, již Cato se diví, jak se mohou setkat dva auguři, aby se na sebe významně nesmáli. Polytheismus římský ve své snášelivosti otevřel dokořán bránu cizím kultům sebe odpudivějším a podivnějším, vzdělanci byli indifferentní a cyničtí vůči náboženství, lid pak úplně propadal pověře a nevěře, jež se v něm jen utvrzuje, když vidí, jak neřestným vládcům jeho za živa i po smrti dostává se za všechny nepravosti ještě božského kultu. A bylo proto již pozdě, kdy *Julianus Apostata* chtěl obnovovat staré náboženství pohanské a zničit víru Kristovu: „zvítězil Galilejský“, jenž proti pověře a

nevěře dovedl postaviti novou víru lidu hovící a lidu lichotící.

Je přirozeno, že křesťanství v důsledcích své humanitní etiky převrátilo bez odporu všecken společenský život římský. Starověk, zvláště římský starověk, vyzněl konec konců v brutalitu a násilí proti slabým. Stará statečnost Římanů, nemožouc se uplatniti za vlády despotických císařů a nenalézajíc opory a protiváhy v náboženské víře, zvrhá se v smyslnost a ukrutnost. Řím nezná lepší zábavy než krvavé zápasy gladiatorů; i ženy prý sestupovaly do cirku k závodům, i ženy ovšem rozuměly odborným výrazům a cvikům zápasníků, a udržovati milostné styky s gladiatory patřilo k dobrému tonu: „brutalita triumfuje, neřest ostentativně se vyznamenává“ (*Lecky*).

A křesťanství naproti tomu postavilo lásku k trpícím i nuzným, pěstovalo charitu jakožto novou bázi morálky, již neznal starověk, prozíraví církevní otcové, kteří nepropadli obludnému asketismu, rehabilitovali vážnost ženy tak, že křesťanským paním obdivoval se již retor *Libanius*, rehabilitovali i vážnost rodiny a posvětili ji příkazem monogamie (praxe ovšem již tehdy byla namnoze jiná a, jak víme z dějin, záhy zase církev ponížila ženu jako bytost nehodnou a nečistou a dospěla dokonce až ke glorifikaci celibátu).¹⁾ Všecka rodina dle nich má k sobě lnouti s láskou: i trestající otec nemá odvracet srdce svého od dítěte, i trestané dítě nemá pochybovati o lásce otecké. Nelze bez pohnutí čísti líčení života prvotních křesťanů, již byli jedno tělo, jedna duše: byli z nejchudších a nejnižších vrstev, ale neměli nedostatku, byli z nejprostších a nejnevzděla-

¹⁾ *Fr. v. Winckel* Allgemeine Gynäkologie 1909, 33.

nějších lidí, ale princip solidarity vázal je poutem nerozlučným a nadšení náboženské sílilo je ve všech nebezpečenstvích a protivenstvích.

Je pravda, že křesťanství nebylo a nezůstalo ryzí i neporušeno vlivy cizími. Víme, že mocné byly zvláště vlivy řeckých filosofů, jež pomáhaly vytvářeti křesťanské dogma, ale ovšem byly i vždy zdrojem četných heretiků, proti nimž opět a opět církev byla nucena vystupovati; stejně tak vnější organisace církve je přece zcela patrným pokračováním starořímského imperia — ale d u c h, o b s a h, i d e a celého hnutí nebyly přece přejaty z antiky, ba čelily přímo proti antice. Jen náboženská snášelivost Římanů a politická neprozíravost většiny římských císařů a ovšem také okolnost, že hnutí prvotně docela nepatrné a lokálně omezené nelišilo se na pohled od židovství, může nám vysvětliti, že se nechápalo včas, jaké nebezpečenství státní myšlenky římské přináší nová víra. Křesťanství proto šíří se s počátku sice zvolna, ale přece jistě a nerušeně. Již koncem prvního století má své vyznavače v městech západního pobřeží Asie, Řecka, Italie, ostrovů středomořských i severní Afriky, kolem r. 200 jsou již křesťanské obce ve všech provinciích říše a kolem roku 300 snad již polovice občanstva vyznává nové učení, jež brzy potom stává se náboženstvím státním.

A tu také nadešla nutnost, aby křesťanství zrevidovalo svůj poměr k antice a zřeklo se své výlučnosti a odporu k intelektuálnímu vzdělání, nechtělo-li zůstat navždy živlem rozkladným, aby zrevidovalo též svůj názor na tělesnou stránku člověka a odložilo odpor proti potřebám vezdejšímu. Vidíme odtud, jak v celém středověku jeví se jakýsi neklid, kolísání, hledání, jak právě smířiti kulturu antickou s duchem zjeveným a

jak ji obroditi v duchu Kristově. A bude tento jistý neklid a tato neustálenost poměru k antice patrna i v dějinách výchovy křesťanské, k níž nyní přistoupíme.

§ 2. Nejstarší školství křesťanské v době církevních otců.

První století po Kristu asi do smrti Karla Velikého jsou dobou vzniku a vývoje křesťanské nauky, dobou působení otců církevních, ovšem též dobou heretiků a apologetiků. S počátku až do koncilu nicejského (325) spíše se stabilisují **f u n d a m e n t á l n í** části křesťanské dogmatiky, odtud až do IX. stol. spíše se dále rozvádějí a doplňují. Proto je vysvětlitelno, že církev, jež zvláště s počátku strádala chudobou, nevzdělaností i omezeným počtem stoupenců neméně než zřejmým odporem a pronásledováním, právě školy hned v prvních dobách především užívá jakožto prostředku, aby šířila své mravní a náboženské názory a prováděla tak regeneraci společnosti: výchova dětí pokládá se v tu dobu přímo za posvátnou povinnost všech věřících

Školy křesťanské, jež byly vskutku podnikem universálním, neboť chodily do nich nejen děti, nýbrž i osoby dospělé všech stavů, národností a vzdělání, křesťané, židovští konvertité i pohané, měly především úkolem uváděti do křesťanského života i bázně boží a býti přípravou ke křtu. Odtud také název jejich školy **k a t e c h u m e n i c k é**, neboť *κατηχεῖν* značilo právě ono předchozí vzdělání u víře Kristově před přijetím křtu a spojenou s tím výchovu mravní. Katechumeni dělili se prvotně na dvě, později tři třídy či stupně,¹⁾ jimiž bylo každému projíti, než se stal schopným křtu;

¹⁾ Sluly audientes, genuflectentes, později ještě competentes. (Srv. Ottův Slovník naučný s. v. audientes.)

poslouchali výklady evangelia, učili se článkům víry, modlitbám i žalmům a to většinou docela trpně, receptivně. Učitel několika otázkami na počátku hleděl zjistiti stupeň vzdělání nových posluchačů a hned přešel k souvislému výkladu či vypravování, jemuž posluchači mlčky naslouchali; po případě teprv ke konci bylo zase připojeno několik otázek, aby se vyšetřily a opravily případné omyly. Modlitbám učilo se prostě tak, že je učitel předříkával po částkách a posluchači po něm opakovali: o nějakém tedy logickém výkladu a rozvinutí dané poučky nebylo tehdy ani řeči. Chtěli-li rodiče, aby jejich děti naučily se mimo to psáti, čísti, počítati, musili je buď dáti vzdělati soukromě nebo posílati do veřejných škol, ovšem pohanských. Teprve když se křesťanství stalo náboženstvím státním a církve počala udíleti svátost křtu již novorozenatům, mizejí školy katechumenické samy sebou a ustupují novým útvarům škol křesťanských.

Vyšší vzdělání, ale zase jen určitého rázu a směru, poskytovaly školy tak řeč. *k a t e c h e t i c k é*, které se docela organicky vyvinuly z katechumenických: ze škol určených původně pro dospělé pohany, zvláště ze stavů vyšších a vzdělanějších, vznikly ústavy, v nichž měli se vzdělávati ti, kteří jednou budou sami působiti jako učitelé na školách katechumenů. Proslulá byla především katechetická škola v Alexandrii, jež odvozovala původ svůj od evangelisty Marka a jejímž organizátorem byl *Pantaenus* (179 po Kr.), „včela sicilská“ (dle Klementa Alexandrijského), filosof stoický obrácený na víru; jeho nástupci byli známý církevní otec *Klement Alexandrijský*, autor spisu *Παιδαγωγός*, o němž se ještě zmíníme, a učený *Origenes*, jenž donucen byv opustiti Alexandrii založil podobný ústav v Malé Asii.

Vedle Alexandrie záhy tak prosluly školy katechetické v Antiochii, Edesse, Gandisapoře a jiných syrských městech, kdežto na západě marně se snažil k jich zakládání pohnouti papeže Agapita učený *Cassiodorius*. Písmo svaté bylo tu hlavním předmětem, k němuž se pojily nauky světské, pohanské (filosofie, gramatika, geometrie, retorika). Byly to vlastně učené ústavy theologické, v nichž vzdělání klasického užívalo se k apologii víry a předmětů světských dle výroku sv. Basilia k ozdobě stromu křesťanského poznání, tedy ústavy pro vědecké či filosofické zdůvodnění křesťanské dogmatiky. Nesmíme však předpokládati, že by to byly ústavy jednotně a přesně organisované: každý učitel (aspoň v Alexandrii) učil ve vlastním domě a společných poslucháren vůbec nebylo, při čemž magistři neměli pevných příjmů, nýbrž dostávali jen dobrovolné dary od žáků.

A právě tyto školy ukazují, že církev hned v prvních dobách svého trvání byla nucena sleviti mnoho se svého odporu proti antické kultuře. Tak vedle zapřísáhlých odpůrců starých klasiků byl od počátku druhý proud, jenž nezavrhoval opatrně a moudře výtěžků staré kultury, nýbrž hleděl jich využití pro potřeby vzdělání křesťanského. Východní provincie církve klonily se od počátku k přátelskému soužití, západní naopak k boji s antikou; proto na východě pracovalo se hlavně pro pokojné splynutí řecké kultury s křesťanským životem, na západě naopak přejímal se spíše jen vnější ráz římských škol a hlavně latina, jež přičiněním Jeronymovým stala se řečí církevní. Nesmíme zapomínati, že až do VI. stol. byli křesťané (zvl. v západní části říše) nuceni vzdělání gramaticko-retorické hledati právě ve školách, jež pokračujíce v antických tradicích

podržovaly také antický t. j. pohanský ráz; problém byl tedy v tom, jak osvojiti si tuto antickou učenost bez újmy křesťanského ducha, jak státi se dle slov Jeronymových ciceroniánem a nepřestati býti křesťanem, jak pokračovati na dráze kultury starořecké v duchu víry Kristovy. Proti školám antickým tedy tyto první útvary křesťanské nejen vyučují, nýbrž i vychovávají v duchu křesťanské morálky: náboženství jest centrem, k němuž jako vedlejší přídavky (*corollaria*) pojí se ostatní nauky. Konečně, kdežto antické školy byly pravidelně podniky soukromé, školy křesťanské jsou ústavy veřejné církví řízené a církví vydržované. *Willmann*¹⁾ srovnává je proto s chrámovými školami Egyptanů, od nichž se liší ovšem svým internacionálním rázem a křesťanským duchem.

§ 3. První theoretikové křesťanští.

Obraz nejstaršího vzdělání křesťanského nebyl by úplný, kdybychom si nevšimli také nejstarších theoretiků výchovných, jimiž bez výjimky byli ovšem kněží a církevní otcové. Všecky zajímal vlastně jen jediný problém pedagogický: jak smířit křesťanskou výchovu s tradicionálním duchem pohanské kultury řecké, čili jak smířit vědu pohanskou s biblí.

Z učenců alexandrijských patří sem především *Klement* (asi 160—215). Již před ním *Justin* mučedník, bývalý pohanský učitel filosofie, viděl v Platonovi, Sokratovi, ba i Herakleitovi křesťany, a tak i Klement vidí v evangeliu dovršení platonismu a ve filosofii pohanské vůbec návod, jak svět dovésti ke Kristu, při čemž řecká filosofie, Starý i Nový zákon jsou jen různé stupně a

¹⁾ v uv. sp. 240.

formy tohoto návodu.¹⁾ Proto úkolem učitelovým, jak vykládá Klement ve spise *Παιδαγωγός*, jest podobně, jako činí rolník, zavlažovati ducha svých žáků filosofií pohanskou, aby byli pak schopni přijmouti sémě posvátné. Tudíž vedle vědy mravní výchova zvykem a výkladem křesťanské morálky byla mu cílem školy, neboť teprv po této namahavé přípravě jsou prý žáci schopni, aby byli uvedeni do znalosti Písma a dosáhli vrcholu vzdělání, podobnosti s Bohem. Je důležité, že Klement věděl dobře, jaký význam ve výchově má rodina. Na rozdíl od Tertulliana a j., kteří pohlíželi na manželství jen jako na zákonem upravené ukájení zvířecího pudu a bezženství pokládali za jedinečnou mravní, Klement odvolává se na apoštoly jako Petra a Filipa, kteří sami žili v manželství, i na analogický poměr mezi Kristem a církví jakožto jeho nevěstou a vysuzuje, že muž jest povinen žít v manželství, ale ovšem péče o rodinu nemá ho odvracet od lásky k Bohu.

Ještě úže pojilo se pohanské a křesťanské vzdělání k sobě dle názoru *Origena*, nástupce Klementova, pro obrovskou píli zvaného *Adamantius* (asi 180—254). Geometrie, musika, gramatika, retorika a astronomie disponují prý nás k studiu filosofie a studium filosofie zase v přesném smyslu slova praedisponuje nás k studiu křesťanství: pohanská věda jest takřka kořenem, křesťanství plodem. Origenes proto neváhal se žáky svými čísti spisy starých básníků i filosofů, vyjímaje atheisty a postupoval odtud systematicky až k výkladu Písma v duchu křesťanského gnosticizmu. Vedle toho Origenes je vlastně zakladatelem systematické theologie a formu-

¹⁾ Výrok jeho zní: *Ἐπαιδαγώγει γὰρ καὶ αὐτὴ (sc. ἡ φιλοσοφία) τὸ Ἑλληνικὸν ὡς ὁ Νόμος τοὺς Ἑβραίους εἰς Χριστόν.* (Ü b e r w e g, Grundriss der Geschichte der Philosophie II. 87.)

látořem většiny křesťanských dogmat, ovšem také prvním kritikem Písma, v němž lišil smysl slovný, morální a nadsmyslný. Byl, jak známo, pro některé rozpory s učením církve na dvou synodách v Alexandrii sesazen z úřadu učitelského a zbaven kněžství, načež odešel do Asie a u vysokém věku zemřel v Tyru. V dějinách pedagogiky má významné místo právě pro své úsilí, aby kulturu řeckou asimiloval duchu křesťanského náboženství.

Ke škole Origenově se hlásí „tři světla církve kappadocké“, *Basilius Veliký* z Caesaree (331—379), jeho přítel *Řehoř Nazianský* (asi 325—390) a bratr *Basiliiův Řehoř z Nyssy* (331—394); první vynikl jako talent hierarchický, druhý jako řečník a theolog, třetí konečně má největší význam pro filosofické odůvodnění dogmatu. Pro pedagogiku nejdůležitější jest *Basilius*, jenž ve svém „Slovu k jinochům“ (*Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγῳ*) pěkně vykládá, jak mají jinoši užívat spisovatelů pohanských, jak nutno si tu vésti kriticky, opatrně po způsobu včel sbírajících med, jak zavrhovati věci mravně závadné, ale s druhé strany nestavěti se na stanovisko tak nesmiřitelné jako *Tertullianus*, *Lactantius* a jejich stoupenci.¹⁾ I jemu jest ovšem pohanská věda jen přípravou k četbě a studiu Písma, jež jest vlastním plodem, kdežto pohanská věda jest listím, jež chrání plod a dodává mu líbezného vzezření. Vedle toho *Basilius* podal pravidla života klášterního, v nichž ukládá mnichům, aby se ujímali dětí osiřelých a opuštěných a vychovávali je v duchu křesťanské nauky; jim mají prý býti věnovány zvláštní

¹⁾ Že ze spisu vane vůbec duch školy kynickostoické, snaží se dokázati *G. Büttner* *Basileios des Grossen Mahnwort an die Jugend* 1908.

budovy a vrchní dozor má konati starší, zkušený a trpělivý mnich, jenž dovede sirotkům býti otcem. Obšírně jedná Basilius zvlášť o trestech, kde doporučuje zvl. půst jako dobrý prostředek disciplinární.

Také Řehoř Nazianský uznával nutnost studia pohanských autorů, neboť ze slabosti a mdloby jejich čerpáme prý oporu své křesťanské víry, ztrácuje proto zákaz císaře Juliána, jímž školy pohanské byly uzavřeny křesťanům, a uznává, že vždycky vědám dával přednost přede vším bohatstvím a že neměl nic dražšího na světě, nic bližšího radostem nebeským a nadějí na věčnost. Konečně Řehoř z Nyssy kombinuje podivuhodně věty biblické s aristotelskými a platonskými a uvažuje mnoho zvlášť o etické stránce výchovy i lidské svobodě.

Z východní církve důležit jest ještě *Jan Zlatoústý* (Chrysostomos 347—407), kdysi spolužák císaře Juliana Apostaty a žák slavného retora Libania, jenž by mu byl rád odkázal svůj úřad i školu, kdyby Jan nebyl býval již křesťanem. Názory své pedagogické uložil Jan Zlatoústý ve spisku „O mnišství“ a ve svých kázáních (*ὁμιλίας*).¹⁾ Ač sám klasicky vzdělán, nepozbyl ducha kritického a varuje důtklivě, aby povídky mytologické o mužích, kteří nedovedli krotiti svých vášní, byly činěny základem výchovy, ale akcentuje hlavně kře-

¹⁾ Sporna jest autentičnost traktátu *Περὶ γενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεῖς αἰατρεῖσθαι τὰ τέκνα* (O ješitnosti a jak mají rodiče vychovávat své děti; cituje se obyčejně latinským názvem: *De educandis liberis liber aureus* = zlatá kniha o výchování dítek), jehož původnost nejnověji hájí *Seb. Haidacher* v německém překladě spisku, vydaném na památku tisíciletého úmrtí Janova. Haidacher opírá se hlavně o shodu názorů i jazyka s ostatními spisy Janovými, ale ve skutečnosti spisek, jak ukázal podrobnou analysí

stanský účel a ráz školy, tak aby chovanec vzdělán byl ne na rétora, nýbrž na křesťana. Proto nestačí jen četba a studium spisů antických, nýbrž hlavní věcí je pěstovati charakter a to křesťanský charakter. Vysoce cenil význam křesťanských učitelů, kteří jsou nad malíře i sochaře, ježto tito pracují jen v mramoru a na plátně, oni pak o duši dětské; ale — a v tom asi jest patrný vliv vzpomínek z vlastního mládí na matku jeho Anthusu — za nejlepší vychovatele má ženy, jež prosty jsouce starostí veřejných mohou se plně věnovati rodině. Vedle rodiny za nejdůležitější místa křesťanské výchovy má kláštery, v nichž prý hoši, zdržováni jsouce od nebezpečí světa, mohou záhy studovati Písmo a osvojit si zásady křesťanského života. V klášteřích prý žije se životem nebeským, žije se po způsobu andělů ve věčném míru, klidu i radosti; o rozdíl mezi mým a tvým není prý tam ani řeči, vše jest společné. Nelze potlačit poznámky, jak daleko se praxe odchýlila od tohoto ideálu doby Janovy a jak záhy pokleslo klášternictví na instituci plnou vad a neřestí. Na školství doby byzantské měl Jan Zlatoústý nesmírný vliv; vedle Homéra a Isokrata byl v ten čas nejčtenějším autorem.¹⁾

Kdežto na východě říše asimilace řecké a křesťanské kultury dála se celkem nerušeně a nepřetržitě, byl stav věcí na západě docela jiný. Tu byly spory mezi orthodoxním římským pohanstvím a církví daleko

K. J. Dyobouniotés v Παιδαγωγικὸν δελτίον 1910, 129 sl., nepořádá nic, co by nebylo v Janových homiliích, z nichž je spisek patrně sestaven a kompilován. Jedná nejprve o ješitnosti, pak o řádné výchově tělesné i duševní, přirovnává neustále práci učitelovu k správě města moudrým vladařem.

¹⁾ *Krumbacher*, Geschichte der byzantinischen Literatur 878.

hlubší, tu zjemnělý vkus vzdělců daleko více se vzpíral přijmouti prosté nauky Písma a s druhé strany učenci církevní jevíli daleko větší odpor proti recepci staré kultury. Nejen *Tertullianus* (nejstarší z latinských otců církevních, 150—230), nýbrž i *Ambrosius* a *Lactantius* opět a cpět varují před četbou klasiků, ale jmenovitě sv. *Jeronym*, známý překladatel Písma a původce Vulgáty (331—asi 420), přímo vášnivě se vrhá v boj proti starým autorům. Sám kdesi vypravuje o vidění, jež jej k tomu pohnulo. Upadl do těžké nemoci, v níž se mu zdálo, že umřel a dostavil se před věčný soud a tu prý slyšel otázku: „Kdo jsi?“ a když řekl křesťan, zvěděl prý zdrcující odpověď: „Ty lžeš, tys ciceroniánem a ne křesťanem, neboť kde jest tvůj poklad, tam jest i tvé srdce.“ A tak dává se Jeronym strhnouti až k výrokům, že není smíru mezi antikou a křesťanstvím jako mezi Kristem a Beliálem, mezi žalmy a Horatiem, evangeliem a Vergiliem, apoštoly a Ciceronem; úsilovně mýtí sám ze svého stylu staré reminiscence a i když později svůj odpor zmírnil, přece vykládá, že je lépe staré autory odsuzovati než jim věřiti.

Pedagogické názory jeho uložené zvláště v dopise k *Laetě* a jiném listě ke *Gaudentiovi*, upomínají mnoho na Quintiliana a některé jsou dosud pozoruhodné. Čtení chce učití hravě, varuje před nadávkami a tělesnými tresty, doporučuje výchovu školní před domácí jakožto pramen řevnivosti atd.; ale s druhé strany je tu mnoho absurdního a podivného, co sotva dnes dojde souhlasu: hudba ztrácuje se docela jako zbytečná, místo vína i masa dovoluje se dívkám požívatí jen luštěnin, nakuze se, aby dívka nevycházela bez starší průvodkyně a neučila se koketovati s jinochy, místo šperků a hed-

vábných rouch ať raději libuje si v četbě Písma a učí se pletení atd. Zkrátka, základní tón životního názoru křesťanského — odříkati se světa vezdejšího a obracet si mysl svou raději k světu nadzemskému — neustále se ozývá také ve všech pedagogických výkladech Jeronymových.

A odpor proti římské kultuře je patrný i ve spisech sv. *Augustina* (354—430), jenž jest rozhodně nej-
skvělejším zjevem patristiky, mužem, jenž o propagaci a o apologii víry na západě má zásluhy nedoceněné a právem proto bývá srovnáván se sv. Pavlem. V mládí byv pustým zhýralcem, četbou Cicerona, ale ještě více působením milánského biskupa sv. Ambrože obrací se na cestu pravou a ve svých *Confessiones* zanechal dílo jemného psychologa a, co více váží, upřímného člověka.¹⁾ Otevřeně líčí své pusté mládí, svou zálibu v hrách a nechut k přísnější práci, zvláště řečtině a matematice; Vergil je mu pramenem nejhlubších estetických dojmů. Homér je mu protivný. Při tom všechno duch jeho vzpíral se formalismu a prahl po životním obsahu: ve filosofii pohanské, manicheismu i novoplatonismu marně hledá útěchu i smysl života, jež nalézá teprv v křesťanství; právě listy Pavlovy otvírají mu plné poznání evangelia.

A útrapy mnohaletého bloudění jako by odrážely se v jeho úsudku o římské kultuře. Sám přece byl jí odchován, byl přece kdysi i učitelem retoriky, jeho spisy každou řádkou prozrazují uhlazenost řečnického stylu a poutaly proto ještě i první humanisty: ale studia, vědu římskou posuzuje a zavrhuje docela se

¹⁾ Srv. *Chamberlain-Mrazík* Základy XIX. století 1910, II. 60 sl. (vidí v něm od přirození mystika).

stanoviska církevního, nazývá je šílenstvím a poblouzením, jemuž nedostává se pravdy, neboť svobodná umění (*artes liberales*) jsou podle něho bezcennou cestou k bezcennému majetku,¹⁾ dává se unést až k výroku, že „neučení povstávají a uchvacují nebesa“ (*indocti surgunt et rapiunt coelum*), učí, že vědy pohanské máme poznávat jen proto, abychom je tím účinněji mohli potírat a ovšem také, abychom jich mohli využít pro potřeby křesťanství; máme prý si vést tak, jako kdysi Židé, kteří zlaté a stříbrné nádoby pohan-ských bohů vynesli na rozkaz Jehovův z Egypta a zasvětili je službě Hospodinově. A na radu Augustinovu to bylo, že koncil karthaginský zakázal docela i biskupům křesťanským čísti spisy antické! Nebylo by lze ty odpory mezi vlastním vzděláním Augustinovým a jeho teorií pedagogickou pochopiti, kdybychom z jeho Konfesí škrtnuli stud a ošklivost, jež má nad vlastním zničeným mládím.

A tak lze v Augustinovi viděti vlastního zakladatele křesťanskostředověkého ideálu výchovného,²⁾ jenž všechno poznání člověka zakládá jen a jen na víře a náboženství. Kdežto Plato jako ryzí racionalista ve všem zřízení státním viděl jen ztělesnění rozumu a jen filosofům, tedy učencům rozumovým, přiřknouti chtěl právo vlády³⁾, Augustin ve spise *De civitate Dei libri XXII* (vzniklém v letech 413—426) nepřestával dokazovati, že jen věřící člověk zírá věčnou pravdu boží a v ní má pevnou normu všeho svého jednání, ale nevěřící že jest ovládán jen svými dojmy smyslovými; tudíž víra, jíž se člověk stává občanem

¹⁾ *De musica* I. 6. 1.

²⁾ *G. F. Lipps Weltanschauung und Bildungsideal* 1911, 123 sl.

³⁾ *ib.* 72 sl.

božího státu a ve spojení s Bohem dospívá nejvyšší blaženosti, musí býti také cílem veškeré výchovy, takže jedině k Bohu obrácený křesťan jest vskutku vzdělaným člověkem. Viděla-li proto antika nejvyšší výkvět vzdělání v řečníku filosoficky vzdělaném, Augustinova pedagogika čelí k výchově věrných sluhů církve jakožto pravých vzdělanců ve smyslu evangelia. Tuto ideu vykládá i jeho traktát *D e d o c t r i n a c h r i s t i a n a*, jednající o vzdělání kleriků.

Připomenouti ještě nutno, že Augustin v malém spisku *D e c a t e c h i z a n d i s r u d i b u s* podává praktický i theoretický návod katechese ve službách křesťanské dogmatiky. Hlavní váha se tu klade ne na metodu otázek, nýbrž na souvislý výklad, jenž má býti upraven dle individuality posluchačů a vyznívati povzbuzením k dobru, resp. varováním před zlem. O úkolu učitele, jemuž sám Kristus má býti vzorem, měl Augustin ponětí velmi ušlechtilé: doporučuje mu zvláště lásku k mládeži, trpělivost, shovívavost i radost z úspěchu práce. Velmi ostře se proto ve svých Konfesích vyslovil jmenovitě proti tělesným trestům, které snižují mládež na otroky, i proti tomu, že učitelé brání žákům i v nevinných hrách míčem.

L i t e r a t u r a O duchu křesťanství a poměru k antice srv. zvláště:

Fr. Drtina, Myšlenkový vývoj evropského lidstva 1901, 133 sl.

P. Wendland, Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zum Judentum und Christentum 1907.

Zánik římské kultury a vznik křesťanství vyličili důkladně zvláště:

Keim, Řím a křesťanství (přeložil Bř. Foustka v Laichterově Výboru nejlepších spisů poučných) a

Grupp, Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit 1904, 2 díly.

G. Grupp, Kulturgeschichte des Mittelalters 1908².

Ad. Bauer, Vom Griechentum zum Christentum 1910.

S. Lublinski, Die Entstehung des Christentums aus der antiken Kultur 1910 (nekritické a tendenčně jednostranné dílo, jež chce uvést vznik křesťanství ve styk se zničením Jerusalema).

Kriticky psaných a úplných dějin pedagogiky této doby (a také středověku) dosud není: mnoho materiálu je dosud nevydáno v archivech. Jistou náhradou pro dějiny této doby i středověku jsou spisy:

Specht, Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland (až do polovice XIII. stol.) 1885.

Denk, Geschichte des gallofränkischen Unterrichts- und Bildungswesens (až do Karla Velikého) 1892.

Heppe, Das Schulwesen des Mittelalters 1860.

Lor. von Stein, Das Bildungswesen des Mittelalters v jeho Verwaltungslehre V 1883.

Williams, Education during the Middle Ages 1903.

Valet de Viriville, Histoire de l'instruction publique en Europe et principalement en France depuis le christianisme jusqu' à nos jours 1849.

Théry, Histoire de l'éducation dans France I. 1861.

E. Reicke, Lehrer und Unterrichtswesen in der deutschen Vergangenheit 1901.

O prvních křesťanských školách psali:

Weisz, Die altchristliche Paedagogik dargestellt im Katechumenat etc. 1869.

A. T. Drane, Christian schools and scholars 1881 a 1909.

Guericke, De schola, quae olim Alexandriae floruit, catechetica 1874.

F. Šimek, Obrázky z dějin vychovatelských v čas. Komenský 1878, 497 sl. a 1879, 638.

Klaus, Studien zur Geschichte des christlichen Unterrichts 1907 (probírá názory sv. Otců od Tertulliana až po Augustina).

Geraldine Hodgson, Primitive Christian Education 1906.

V Protnikov, Istorija christianskago prosvěščenija v jeho otnošenijach k drevněj greko-rimskoj obrazovanosti I. 1885 a II. 1890.

A. Steeger, Pädagogische Bedeutung des Christentums v časop. Pastor bonus XXIII 1911, 279 sl. (o školách katechetických a církevních otcích od Ignatia do Augustina).

Ad. G. Weiss, Die altkirchliche Pädagogik im Katechumenat und Katechese 1869.

P. Sev. Raue, Christus als Lehrer und Erzieher 1902.

F. W Förster, Die Grundlagen der christlichen Pädagogik 1913.

J Stiglmayr, Kirchenväter und Klassizismus 1913.

O K l e m e n t o v i jako pedagogu: *Tixeront*, Le pédagogue Clément d'Alexandrie (L'Université catholique 1906, 161 sl.).

F. Šimek, Obrázky z dějin vychovatelských v časop. Komenský 1879, 638.

O J e r o n y m o v i *Ottolini*, La pedagogica di Girolamo de Stridone 1905.

J. N. Brunner, Der heilige Hieronymus und die Mädchenerziehung 1910.

F. Šimek, Obrázky z dějin vychovatelských v časop. Komenský 1879, 654.

Listy jeho ke Gaudentiovi a Laetě vydal *Ernesti* u Schöningha; dva jeho listy výchovatelské přel. do češtiny *J. Ježek* 1901.

O B a s i l i o v i

K. Weiss, Erziehungslehre der drei Kappadozier 1903.

G. Büttner, Basileios des Grossen Mahnwort an die Jugend 1908 (diss.).

F. Šimek, Obrázky z dějin výchovatelských v časop. Komenský 1879, 621.

B a s i l i o v o s l o v o k j i n o c h ů m (Mahnwort an die Jugend) vydal *Bach* 1900 ve 2 dílech (I. text, II. komentář); dále *Sommer* 1894 a *Hülster* 1906; starší vydání je *Lotholzovo* z r. 1857 a *Weidingerovo* z r. 1858. Český překlad vydal Č. *Vyhnis*, Svatého Basilia Velikého Slovo k jinochům, kterak by prospěchu nabyli z pohanských spisů řeckých 1886—7.

O J a n u Z l a t o ú s t ě m

Hülster, Die pädagogischen Grundsätze des heil. Joannes Chrysostomos v časop. Theologie und Glaube III. 1911, 203 sl.

F. Šimek, Obrázky z dějin výchovatelských v časop. Komenský 1879, 605 (mimo to jedná ještě o Ambroži 623, Řehoři Vel. 637, Tertullianovi 653, Řehoři Naz. 703 a o školách byzantských 719).

Výběr z J a n a Z l a t o ú s t ě h o vydal *Hülster* 1906 (spolu s výběrem z Basilia), jiný *Haidacher* 1907. — V časopisech psáno o něm: v Katholische Lehrerzeitung 1890 (*Ernesti*) a v Monatschrift für katholische Lehrerinnen (1892—3).

Spis A u g u s t i n ů v De catechizandis rudibus vydal 1865 *Roth* (spolu s traktátem *Gersonovým*), *Er-*

nesti ve sbírce Schöninghově a *Drews* u Mohra 1909².

O Augustinovi jako pedagogu psali:

Buschick, Die Pädagogik Augustins 1893.

Gundert, Die pädagogische Bedeutung des Kirchenvaters Augustinus (v *Neue Blätter für Erziehung* 1875).

Eggersdorfer, Der heil. Augustinus als Pädagoge 1907.

Eberhard, Augustins Schrift de rudibus catechizandis in ihrer Bedeutung für die Entwicklung und den heutigen Stand der Katechetik (v *Neue Kirchliche Zeitung* 1906, 238 sl.).

Rud. Gerg, Die Erziehung des Menschen (Summa paedagogica). Nach den Schriften des hl. Aurelius Augustinus dargestellt 1909.

Léo Perrotin, La pédagogie de Sct. Augustin v *Revue pédagogique* 1912, II., 1 sl. (rozbor jeho spisu *De catech. rud.*, jenž prý se shrnuje ve výrazech: *narratio* = výklad učiva a *exhortatio* = působení na ducha i mysl chovancovu).

G. v. Hertling, Augustinus. Der Untergang der antiken Kultur 1911 (nejlepší obraz celé jeho činnosti).

E. Seydl, Zum Studium der patriotischen Pädagogik v *Jahrb. f. christl. Erz.* 1912, 62 (překlad spisu *de rud. catech.* s úvodem).

F. Šimek, Obrázky z dějin vychovatelských v časop. *Komenský* 1879, 669.

Důležitá, ač dnes již zastaralá je sbírka *Migneova* (*Patrologia*), kde v 31. sv. řady řecké (*series graeca*) vyšel *Basilius* a v 36. Řehoř Nazianský, jinou *Bibliothek der Kirchenväter* vydávají od r. 1911 *O. Bardenhewer*, *Th. Schermann* a *C. Weyman* v Mnichově.

VI. Výchova raného středověku.

§ 1. Školy klášterní a katedrální.

Když ediktem milánským r. 313 uznáno konečně křesťanství za náboženství státní, přestalo celkem pronásledování i skrývání křesťanů a počet věřících rostl netušeně tak, že záhy počalo se pro ně nedostávat kněží a objevila se nutnost, aby systematicky bylo postaráno o dostatečný dorost duchovenstva. Úkol ten připadl novým dvěma kategoriím škol, klášterním a katedrálním — ony určeny byly především pro vzdělání mnichů řádových, tyto kněží světských.

Školy klášterní záhy staly se nezbytnou součástí klášterů, vyvíjejících se již od IV stol. po Kr.: anachoreti v poustevnách egyptských, coenobité, z nichž nejstarší byli *Pachomius* (zemřel 340) a *Antonín* (zemřel 356), mniši žebraví, konečně řád jesuitský — toť jsou čtyři etapy v rozvoji velkolepé instituce mnišstva, jež dnes ovšem dávno již překročila zenit své slávy, ale svého času ovládala všecko křesťanstvo od vod posvátného Nilu až po drsné končiny Skotska. Souvisíc nepochybně ve svém vzniku s kajícnictvem a asketismem orientu,¹⁾ bylo klášternictví záhy přene-

¹⁾ Nejen Kristus sám byl proti askesi, ale ještě na př. Tertullian si pochvaluje, že křesťané nepodobají se brahmínům a gymnosophistům indickým, nežijí v lesích jako vyhnanci ze společnosti lidské a nezakazují užívatí ničeho z darů tvůrčových (*Chamberlain* v uv. sp. I. 1909, 304).

seno do Řecka *Basiliem* a do Říma *Athanasiem* (již v pol. IV stol.), po prvé pak pevně organisováno římským patriciem *Benediktem* (480—543), jenž před pokušením a korupcí Říma prchá do samoty a chystá tu organisaci stejně smýšlejících. A řada momentů sílí vzrůst nové instituce křesťanské: persekuce křesťanů v odlehlých částech říše, nebezpečenství, jež hrozila věřícím ve světě nemravnostmi zkaženém, víra v brzký návrat Mesiášův, ba i odpor proti zesvětštění církve, která se organisuje po způsobu římského imperia, byly důvody, jež přiváděly do kláštera nové a nové zástupy nadšenců. Třeba se regule klášterů jednotlivých mezi sebou značně lišily, základní ideje, plynoucí z křesťanského asketismu, zůstávají po věky stejné: mniši zavazují se k panické čistotě, jež klade se nad povinnosti rodinné, k úplné chudobě, jež značí naprosté pohrdání statky pozemskými, k dokonalé poslušnosti, jež podřizuje se vůli představeného bez odmluvy a bez rezervy.

Tři tato hesla na pohled docela negativní — neboť popírají přece rodinu, majetek i stát — vnesla ve svých důsledcích nový sociální element v život křesťanský. Pravidla Benediktova, po prvé provedená r. 529 v klášteře *Monte Cassino* v Kampanii ve smyslu základního hesla řádového: *ora et labora* (modli se a pracuj), proti tupé a zmrtvělé askesi orientu zdůrazňují potřebu tělesné práce, jejíž výchovná cena po prvé se tu uznává, ba jež s počátku vůbec byla výhradním zaměstnáním klášterníků. Není oboru práce, jenž by mnichům byl neznámý: vždyť dle řehole Benediktovy v klášteře mělo býti úplně všecko, co je k životu potřebno; a tak z klášterů vycházejí i řemeslníci kácející lesy a zpracovávající půdu i později učenci a literáti středověcí. Mniši vzdělávající pole stávají se vzory

okolním rolníkům, mniši šíří nové metody zpracovávání kovů, vlny, plátna a jiných surovin, ovšem také mniši později vnukají nové ideje architektům, řídí obchod i průmysl, stojí po boku vládců jako rádcové i tajemníci, skýtají i útočiště chudým a pronásledovaným.

Je nepochybné, že kláštery středověké byly vskutku kulturním požehnáním svého okolí: v nich vyvrcholila výchova křesťanská, v nich uchovávaly a opisovaly se zbytky klasické vzdělanosti, v nich soustředila se i všechna literární produkce. V dobách neustálých a krvavých válek, bezzákonnosti, svévole a pěstního práva kláštery jsou tak jediným útočištěm klidné práce; vedle Monte Cassino zvláště kláštery irské a skotské, klášter ve Fuldě v Německu, v Lyoně, Toursu, Paříži, Clugny ve Francii, v Salcburku v Rakousích (696), ve s v. Havlu ve Švýcařích a celá řada jiných jsou ohnisky vzdělání (do Čech přišli benediktini r. 993 a usadili se v Břevnově u Prahy, kde jistě záhy měli také školu¹⁾). Nelze se tedy diviti, že počet klášterů benediktinských úžasně roste: padesát let po smrti Benediktově jest jich již na dvě stě a r. 1500 má řád prý dokonce na 37.000 budov; 24 papežů, na 6000 kardinálů, arcibiskupů i biskupů, na 15.700 spisovatelů prý vzešlo z jeho řad. A prodlením doby po vzoru benediktinů vznikají řády další, mnohem přísnější: řehole clugny a censká, jež vůbec zavrhovala četbu pohanských klasiků, cisterciáci i premonstráti, kteří působili zvláště ve východních částech střední Evropy,²⁾ domi-

¹⁾ Šafránek Školy české 1913 I., 12.

²⁾ U nás rovněž záhy měli asi svou školu při klášteře strahovském, založeném za Vladislava II. r. 1139.

n i k á n i i f r a n t i š k á n i, kteří živým slovem šířili víru i vzdělanost křesťanskou, jsouce učiteli v rodinách i ve školách.

Tu tedy v klášteřích soustřeďuje se i všechna výchova a po celá staletí není jiných škol než kněžských. Sice ještě v původní řeholi benediktinské nebylo zmínky o tomto úkolu řeholníků, sice na čas obětavé působení klášterů bylo zaraženo hnutím asketickým, vyšlým zvláště z francouzského kláštera Clugny v 10. stol. a směřujícím k utužení kázně mnišské, jíž i požitky kulturní měly býti odepřeny;¹⁾ ale již od dob *Cassiodorových* (540) vyučování stejně jako opisování rukopisů patřilo k stálým povinnostem mnišstva. První školu klášterní vůbec zřídil prý již kněz Protogenes z Edessy; o školách farních jednají již shromáždění v Orange a ve Valence na Rhôně r. 529 a koncil cařihradský r. 681 nařizoval výslovně, aby kněží konali vyučování po městech a dědinách (per villas et vicos); ostatně již synoda ve Vaisonu r. 443 ukládala kněžím, aby po vzoru italském brali do domů svých mladíky a vychovávali z nich své nástupce. Prvotně školy klášterní určeny byly výslovně a pouze pro vzdělání příštích kleriků; ještě r. 817 synoda v Cáchách nařizuje, aby vyučování byli pouze t. řeč. pueri oblati, hoši, kteří po zvyku orientálním již v útlém mládí byli zasvěceni bohoslužbě a kteří tedy již od let dětských musili býti vychováváni mimo dům rodinný. Ale mimo ty hochy měly přece potřebí vzdělání i jiné vrstvy, zvláště šlechtické, nebylo též dorostu pro podřízenější služby kostelní, a tak záhy počali se ve školách klášter-

¹⁾ *Emil Reicke* Der Gelehrte in der deutschen Vergangenheit 1900, 18 sl.

ních vyskytovati i externisté, neklerikové, a k prvotní *schola interior* či *schola claustris* (určené pro *pueri oblati*) přistoupilo oddělení externí, *schola exterior* (*extranea*) či *canonica* pro vzdělání šlechticů, světských úředníků a pod.

Ale ani toto opatření a rozšíření prvotního školství benediktinského nestačilo, jmenovitě pak se množily nářky na nemravnost a nevzdělanost duchovních světských tou měrou, že bylo nutno pomýšleti ještě na další školy jenom pro ně určené. Tak vznikly *školy katedrální* v sídlech biskupských, pro něž pravidla (*canon*) vydal biskup *Chrodegang* (zemřel 766); předchůdce těchto ústavů dojista hledati musíme již v konviktech, jež zřizovány byly po příkladě sv. Augustina v sídlech biskupských, a tak Chrodegangovi patří vlastně pouze zásluha, že instituci tuto obnovil a v duchu doby upravil.

Školy katedrální byly organisovány celkem podobně jako školy klášterní, s nimiž závodily, ale správu těchto vedl *magister principalis*, kdežto školy katedrální podřízeny byly duchovnímu, jenž slul *magister scholarum*, později *scolasticus* nebo *scolaster* a j. Tento ponechává si později jenom dozor nad školstvím, ale jako učitele ustanovuje pomocníky (obyčejně muže s nižším svěcením), kteří slují *secundarii*, *magistri secundi*, *rectores scholarum*; u nás v Čechách děje se o tomto zřízení školním zmínka po prvé sice teprve r. 1068,¹⁾ ale nelze pochybovati, že existovalo již od založení pražského biskupství (973). Je zajímavé, že i tyto školy katedrální synoda v Cáchách 817 chtěla

¹⁾ *Fontes rerum bohém.* II. 100.

uzavřítí dětem laickým, ovšem marně, neboť také tu bylo nutno záhy učiniti koncesi potřebám doby a zříditi rovněž oddělení externí.

Dokonce i v menších městech¹⁾ byly po příkladě škol katedrálních zřizovány školy kapitulní a farní se stejným účelem, jež asi po válkách křížáckých splynuly s novou kategorií škol městských v touž asi dobu, kdy též školy katedrální upadají a zanikají přes všechny snahy papežů Alexandra III. i Innocence III., kteří marně chtěli jim dodati nového života a marně se obraceli proti prodávání učitelských úřadů za peníze i proti úplnému zesvětštění těchto škol, jež pomalu stávaly se přístupnými jenom urozeným mladíkům. Školy klášterní zašly většinou až v stol. XVI. v době reformace; jen některé byly převzaty a reorganisovány jesuity.

U nás v Čechách připomíná se první škola katedrální při chrámě svatovítském na Hradčanech, do níž chodil i Kosmas, okolo r. 1068,²⁾ v Olomouci pak 1073;

¹⁾ Byly-li před reformací školy farní také ve vsích, nelze sice při nedostatku všech přímých zpráv dokázati, ale zdá se býti pravděpodobno; ovšem že nebyly to školy pevně organisované v našem smyslu, ve vlastních budovách a s vlastními učiteli (*Lezis*, *Das Volksschulwesen im deutschen Reiche* 1904, 17 sl.). *Randlinger* (*Geschichte der Pädagogik* 1914, 50) upozorňuje tu na nařízení papeže Řehoře IX. z r. 1234: *ut quisque presbyter clericum habeat, qui possit scholas tenere*; zdá se, že záhy v těchto školách, o jichž rozšíření nemáme než domněnky, jako pomocníci kněží objevují se pro vyučování náboženství a elementárním předmětům kostelníci (*Messner*).

²⁾ Škola ta byla jistě starší; máme aspoň zprávu, že již někdy v letech 1008—1018 působil v Praze — a to patrně na této škole — slavný mistr *Hubaldus*, který před tím slávu školy lutyšské rozšířil až do Paříže (*V. Novotný* *České dějiny* I. 1. 712).

vedle toho existovala i kapitulní škola na Vyšehradě od XIII. stol. a farní školy při mnohých kostelích v Praze a snad již i po venkovských městěčkách zvl. královských.¹⁾ Na Moravě první školy v klášteřích benediktinských byly v Rajhradě 1048, na Hradisku u Olomouce 1078, v Třebíči 1109 a j., jež pomáhaly vytlačovati asi poslední zbytky staré liturgie slovanské; úřad kanovníka scholastika připomíná se v Olomouci již 1132, v Brně 1234, ve Znojmě 1248. Bohužel právě o těchto nejstarších školách českých nemáme ve skutečnosti pražádných zpráv přímých a přesných.²⁾

Povšimněme si nyní v h i t ě r n í úpravy škol klášterních a katedrálních. Lišila se v jednotlivých zemích i dobách značně, ale jisté základní rysy byly přece společné. Především na těchto školách ožívuje staré alexandrijské rozdělení septem artium liberalium na formální studium čili trivium, též artes sermocinales (odborny jazykové: gramatiku, retoriku, dialektiku) a studium reální či quadrivium, artes reales (aritmetiku, geometrii, astronomii i musiku). Základem celého studia byla gramatika, t. j. latinská řeč a literatura, již učeno tak, aby žáci záhy a dokonale ovládali latinu jakožto jediný jazyk církve i vzdělavců. Proto již od sedmého roku učí se žáci zpaměti latinským žalmům, na latinských textech, o jichž obsah se nikdo nestará, učí se čísti, latinkou ovšem učí se i psáti, ba latinský je i církevní předepsaný zpěv gregoriánský. Gramatické učeb-

¹⁾ *Šafránek* v uv. sp. 13. sl. Stručný slovník pedagogický 142 a 317.

²⁾ *Novotný* ib. I. 2. 729. — Zprávy o nejstarších školách pražských sebral C. K. (= *Carolus Kauba*) v pojednání dnes nadobro zapadlém: *Analecta Historica de scholis Pragae regiae minoris latinis* 1830.

nice *Aelia Donata* (z pol. IV. stol.), zkrátka Donátem zvané, později *Priscianovy Institutiones grammaticae*, jež zase asi ke sklonku XII. stol. byly vytlačeny učebnicí *Doctrinale* od *Alexandra de Villa Dei* — byly základem tohoto učení.

Všude při tom forma jazyková jest v popředí: nejde tak o porozumění obsahu, o pohroužení se v ducha klasiků, nýbrž spíše o osvojení si jisté manýry a stylu latinského. Je dokonce jisté nepřátelství proti některým starým klasikům: nejvýše se cení Vergilius, jemuž prokazuje se úcta téměř božská a jehož díla s oblibou vykládají se alegoricky (*Aeneis* líčí obraz lidského života, IV ekloga Vergiliova věští příchod Mesiášův). Vedle něho oblíben jest i Statius, prý tajný přívrženec evangelia, Lucanus, ovšem i Horatius, ale méně již Ovidius a Terentius; zvláště tento dlouho a dlouho byl zavrhován jako autor naprosto nemravný. Z filosofů čítán býval zvlášť Seneka, na nějž pohlíženo jako na mučedníka víry, z historiků Sallustius byl oblíbenější než Livius, ale ještě více pozdější jeho kompilatoři, zvláště Orosius. Po celý středověk konečně čtou se Catonova *Disticha* a Aesopovy bajky.

Znalost řečtiny a řeckých autorů byla v západních klášteřích vždy jen výjimkou a mniši řecky mluvící byli zvláště vyznamenáváni názvem *fratres Ellinici*; středověk vůbec nedospěl k porozumění a ocenění řecké kultury a jistý, ač skrovný obrat v znalosti řeckého jazyka znamenati lze teprv v době humanismu, jenž i tu počíná se vraceti k původním pramenům středověké vzdělanosti. Rozumí se, že ještě méně byla známa hebrejšтина a odpor proti ní byl zesilován i nenávisti k židům i klamnou domněnkou o naprosté dokonalosti latinského překladu bible. Vůbec se postavení středo-

věku k antice po této stránce opět a opět mění, brzy horší, brzy lepší; tak na př. Isidorus a Cassiodorus znali řecky a měli slušný počet řeckých knih, ale již Alcuin zatracoval vedle řečtiny dokonce i četbu latinských autorů, říká prý svým žákům v Toursu: „Posvátní básníci vám úplně stačí, a není důvodu, proč byste si měli špinit mysli bujnou hýřivostí poesie Vergiliovy.“

Ke gramatice družila se především retorika, jíž se rozumělo spisování listů a listin, někdy též elementární znalost zákonů. Dialektika byla jednak logikou, resp. sylogistikou, jednak naukou o středověkém řečnictví; později v době scholasticismu byla stavěna nejvýše jako disciplína disciplinarum. Nauky sdružené v quadriviu všeobecně pokládány za těžší a většina žáků vskutku přestávala jenom na triviu. Aritmetika pomocí prstů i počítací tabulky (abacus) i astronomie čelily vlastně k vypočítávání církevních svátků (computus paschalis), pod názvem geometrie slučovány vedle elementů Eukleidových též různé poučky zeměpisné, přírodopisné a lékařské; konečně musice učeno vždy spíše praktický než theoretický, a to vždy pro služby církve a kostelního zpěvu.¹⁾

Všecky tyto nauky vrcholily a čelily k náboženství, všechny byly jenom ancillae sacrae theologiae (služkami svaté theologie); počet jich docela symbolicky býval srovnáván se sedmi podporami domu Hospodínova a sedmi ctnostmi. Nejlépe je středověký názor o poměru

¹⁾ Středověké dvojverší takto definuje úkol jednotlivých artes liberales, při čemž jednotlivé disciplíny označeny jsou počátečními slabikami: *G r a m* loquitur, *d i a* vera docet, *r h e* verba colorat, *m u s* canit, *a r* numerat, *g e o* ponderat, *a s* colit astra. (*G r a m*. mluví, *d i a l.* učí správnosti, *r h e t.* okrašluje slova, *m u s.* pěje, *a r i t h m.* počítá, *g e o m.* váží, *a s t r.* zkoumá hvězdy.)

svobodných umění k theologii vyjádřen na vyobrazení obsaženém v hojně užívané učebnici *Margaritha philosophica* od *Řehoře Reysche* (1503).¹⁾ Je tu znázorněna budova o několika poschodích; v nejdolejších dvou učí se žáčkové gramatice pod dozorem bakaláře vyzbrojeného řádnou metlou, třetí a čtvrté poschodí vyhrazeno ostatním vědám, v pátém usazena fyzika a etika Aristotelova a nadě vším tím ve věži trůní svatá theologie, při čemž každá z těchto věd jest representována význačným představitelem: Aristotelem, Ciceronem, Boëthiem atd., konečně Lombardem.

Vlastní vyučování náboženské bylo až do dob reformace velmi skrovné: žáci učili se zpaměti modlitbám, chodili pilně do kostela, ve kterém trávili asi třetinu všeho času, nad to internisté (tedy nastávající kněží) vybyvše trivium horlivě studovali dogmatiku a morálku dle spisů církevních otců, později i Aristotela.

Pro všechny předměty škol klášterních a katedrálních byly ustálené učebnice, jichž užívalo se po celé věky a jež ve formě encyklopedické shrnovaly potřebné vědění. Nejstarší spis toho druhu, jenž vznikl asi mezi 416—427, pochází od *Martiana Capelly* a je psán formou menippejské satiry (tedy dílem prosou, dílem veršem); pod názvem *De nuptiis Philologiae et Mercurii* v 9 knihách líčí se symbolicky sňatek boha Merkuria s bohyní filologie, veleučenou dívkou starobylého rodu,²⁾ při čemž v svatební družině vystupují jednotlivé discipliny (musica sluje tu harmonie) a mají obsáhlé výklady ze svých oborů, založené zvláště na spisech Ciceronových a Plinio-
vých. Pro duševní povahu středověku je význačno, že

¹⁾ Vyobrazení to opět a opět reprodukováno v pozdějších spisech (na př. ve spise *Dominicisově* 326).

²⁾ Lipps v uv. sp. 96 sl.

právě tato nechutná kompilace byla po staletí z nejoblíbenějších učebnic. Mnohem všestrannější a samostatnější byla činnost *Boëthiova* (470 nebo 480—524); překládal horlivě Aristotelovy spisy logické i Porfyriův úvod k Aristotelovým Kategoriím, zpracoval i aritmetiku a musiku, přeložil Geometrii Eukleidovu, a ve vězení svém, do něhož byl uvržen pro křivé obvinění z velezrady od Theodoricha Velikého, sepsal vysoce pozoruhodný spis *De Consolatione philosophiae*, v němž Filosofie zarmoucenému ctiteli svému ukazuje k Bohu jakožto jediné útěše člověka.

Boëthius byl snad nejvlivnější muž ze všech učenců v první polovici středověku. Jeho současník *Cassiodorus* nebo *Cassiodorius* (asi 490—585), zprvu mocný politik a rádce králův, později mnich klášterní,¹⁾ napsal pro potřeby kleriků úvod do theologie i disciplin světských: *De institutione divinarum litterarum et de artibus et disciplinis liberalium litterarum*, spis dosud cenný pro dějiny věd středověkých a rovněž po staletí ve školách užívaný. Na pracích těchto předchůdcův spočívá encyklopedie, kterou sepsal kolem r. 600 biskup *Isidorus Hispalensis* (= ze Sevilly) pod názvem *Origines*, dále kompendia, jež složil *Beda Venerabilis* (kol 700) a dozajista také některé práce *Alcuina* (kol 800), známého pomocníka a rádce Karla Velikého, z jehož kompendia sedmi disciplin zachovalo se však jen trivium. O dalších pracích toho druhu bude řeč ještě na konci středověku.

¹⁾ Jemu právě se pravidelně přičítá rozšíření činnosti řádu benediktinského i na pole duševní, neboť založil první klášterní knihovnu a uložil po prvé mnichům, aby opisovali rukopisy klášků.

Metoda, které ve školách klášterních a katedrál-
ních bylo užíváno, byla rozhodně ještě velmi nedoko-
nalá. Pravidelně učitel, jenž žáky kolem sebe shromáždil
v polokruh, pouze předříkával a diktoval, žáci pak po
něm opakovali a zapisovali, takže se cvičila ne soudnost,
ani rozum, nýbrž především paměť. Postup byl proto
velmi zdlouhavý a trvalo léta, než se žáci naučili ob-
stojně latinské gramatice. Výklad — byl-li vůbec jaký —
týkal se jen formální stránky četby, orthografie, etymo-
logie (ovšem středověké, fantastické, bez vědeckého pod-
kladu), metriky, retoriky i stylistiky a při tom napořád
zacházelo se až do směšných a nechutných podrobností.
I v předmětech tak řeč. reálních bylo memorování věcí
hlavní, názor jen výjimkou.

Kázeň byla po celý středověk velmi přísná: posty,
karcery a bití byly na denním pořádku a za každou
maličkost. Není snad ze středověku zachován jediný
obraz školního života, aby na něm nebyl vypodobněn
učitel s holí nebo metlou, ba známe i vyobrazení, jež
docela věrně a drasticky líčí způsob trestu: dva žáci
na př. jako asistenti drží poloobnaženého kolegu, jehož
učitel patrně s velkým gustem vyplácí.¹⁾ Tělesně trestáni
od svých učitelů bývali i urození princové; tak již
v nejstarším vyobrazení legendy o sv. Václavu v bibli
Lobkovické kněz-učitel drží nad sv. Václavem pořádnou
metlu a podobně důkladně býval trestán ještě i císař
Maxmilián v mladém věku. Tělesně trestáni bývali do-
konce i nižší učitelé od svých představených, ba v klá-
šteře sv. Havla i mniši, kteří se prohřešili proti regulím,

¹⁾ Není bez významu, že latinská učebnice biskupa Retheria
(v X. stol.) měla významný titul *S p a r a d o r s u m*. (Připrav:
si hřbet.)

byli poutáni k sloupům a bičování, jinde zas po kolik dní nuceni jísti se psy atd. Přes to nebo právě proto žactvo klášterních škol bylo vždy nevázané a surové; jsou zaznamenány doklady, že žák zabil žáka, ba dokonce, aby se vyhnul trestu, vypálil klášter i s celou školou a bibliotékou.

S druhé strany nescházelo zábav; bylo dovoleno žákům hráti v kostky, běhati o závod, zápoliti, ba i házetí kamením a pod. O jistých dnech, na př. o Nový rok nebo sv. Řehoře provozována odedávna primitivní dramatická představení, jichž zbytky zachovaly se až do dob nedávných (chodění o sv. Řehoři). Zvláště rozpustile odedávna vedli si žáci v den Mladátek (28. prosince), kdy jako kdysi o římských saturnaliích poměr mezi učitelem a žáky se obracel: jeden ze žáků slul školním opatem nebo biskupem a řídil v ten den dokonce někde i bohoslužby. Často docházelo tu k tělesnému týrání nenáviděných učitelů, vůbec pak k tolika rozpustilostem a nemravnostem, že od XIII. stol. i úřadové duchovní i magistráty městské považovaly za potřebné zakročovati.

Celkem tyto školy klášterní a katedrální nelze ceniti vysoko. Charakter jejich byl především omezeně klerikální: vyučování udíleli klerikové a to zas především pro potřeby kleriků, takže světské discipliny měly místo v celku jen podřízené; vyučování bylo dále příliš mechanické, spokojujíc se především pěstováním paměti; bylo příliš formalisticky ztrnulé, po staletí se pohybuje v týchž vyježděných kolejích a nezměněných formách; bylo i nep psychologické, ježto neindividuální a příliš kruté; bylo konečně — a na to zvláště ještě třeba upozorniti — nenárodné, ježto bylo jen latinské a domácí jazyky vůbec vylučovalo. Žáci naučili se tu především

latinsky se modliti a latinsky mluvit i psáti, snad také trochu logice a aristotelskému světovému názoru, ale ostatní vzdělání jejich zvláště v realích bylo rozhodně kusé a povrchní, v jazyce pak a dějinách vlastního národa docela žádné. Při tom asketický a tvrdý ráz výchovy jevil se i v tuhé kázni i v naprostém zanedbávání výcviku těla, jež bylo pokládáno přímo za původ všech slabostí a neřestí ducha.

§ 2. Reformy Karla Velikého.

Svědčí o veliké státnické moudrosti i politické prozíravosti *Karla Velikého* (768—814), že první postřehl základní vady a nedostatky klerikálního školství a první usiloval jednak o to, aby školy aspoň poněkud byly přiblíženy lidu a jeho životu, jednak aby počet jejich byl co největší. Vzorem bylo mu školství italské, jež důkladně seznal na svých cestách, pomocníky pak učenci, jež volal na svůj dvůr, zvláště Anglosas *Alcuin* (735—804), známý i v dějinách filosofie, Langobard *Paulus Diaconus*, jenž sepsal dějiny Langobardů, a Frank *Einhard*, který v životopise Karlově obšírně nám vyličil, jak císař, jenž ještě vstupuje na trůn byl člověkem docela nevzdělaným a přikládal význam jediné hrubé síle i výcviku ve zbraních, neúnavně se sám vzdělával a jak houževnatě sám i skrze své vyslance (*missi dominici*) pečoval o školní reformu po celé říši, hroze nedbalcům opět a opět pokutami, posty a jinými tresty. Patrně mu bylo ideálem, aby říše jeho nejen navenek byla spiata jednotnou státní organizací, nýbrž i spočívala na jednotném základě duchovním či kulturním, a nelze upříti, že od dob římských císařů nebylo vladaře, který by tak hluboce pojímal politický úkol

řádné organisované školy; jeho doba cum grano salis vskutku může býti zvána dobou první renesance.

Reformy Karla Velikého v oboru školy byly několikeré. Především provedl reorganisaci dvorské školy (schola palatina) s pomocí Alcuina, jehož povolal r. 782 z katedrální školy v Yorku na kontinent, aby mu pomáhal v jeho úkolech výchovných. Vedle něho zvláště *Petr z Pisy*, později *Řek Mannon*, jenž s sebou přivezl spisy Platonovy a Aristotelovy, dále *Jan Scotus Eriugena*, *Remigius z Auxerre* byli učiteli slavné té školy, než splynula s katedrální školou notre-damskou. Sídlo její měnilo se asi se sídlem dvora a vedle princů i princezen královských — Karel, jak známo, byl několikrát ženat a měl mimo to několik souložnic a četnou rodinu, jež nikdy nebyla zrovna vzorem počestných mravů — připravovali se tu i synové šlechty pro úřady dvorské a státní, ba i schopné děti jiných stavů nižších pro služby v kanceláři císařské. Předměty učebnými byly ovšem jako kdysi ve školách římských především gramatika a retorika podle zmíněných učebnic Alcuinových.

Vedle toho Karel usiloval vůbec o povznesení klerikálního školství po celé říši. Více než kdo jiný pochopil význam a důležitost náležitě vzdělaného kněžstva a jen vzdělanými kněžími, zvláště žáky Alcuinovými, obsazoval všechna důležitější opatství i biskupství. Roku 786 a 787 vyšly jeho *Epistulae de litteris colendis* nebo *de litterarum studiis*, v nichž jako později Luther ve svém *Poslání k městům německým* rozvinul Karel takoruka svůj školský program. Z hojných dokladů písemných prý se přesvědčil, že bez gramatických a literárních studií není možná hlubší znalost Písma, a proto napomíná k horlivému i neúnavnému studiu starých památek. A hlas jeho nevyzněl na prázdno: již r. 789

synoda v Cáchách usnáší se, aby v každém klášteře i biskupském sídle byly „školy čtoucíh dětí“ (scholae legentium puerorum), v níž by se učilo žalmům, písme-
nům (notae), zpěvu, církevnímu počtu (computus) i gra-
matice, a připojeno zajímavé odůvodnění: quia saepe
dum bene aliqui deum regare cupiunt, sed per inemen-
datos libros male rogant (ježto často lidé, když chtějí
k bohu řádně se modliti, pro nevytříbené knihy modlí
se špatně).

Nejdůležitější a nejširší byla reforma třetí, úsilí
o školy farní. Sněmy církevní, jak již řečeno, opět a
opět se domáhaly takových ústavů, ale teprv Karel
učinil tu rozhodný krok ustanoviv, že každý farář je
povinen několik žáků vychovati za zpěváky kostelní,
ministranty a vůbec pomocníky kněží; vedle toho naří-
zení měli hoši farníků i tresty býti nuceni, aby dochá-
zeli k farářům do škol a učili se tam vyznání víry a
otčenáši, ne-li latinsky, tož aspoň v řeči mateřské. Vedle
hochů dozajista i dospělí lidé místy navštěvovali tyto
ústavy, v nichž tedy náboženství stálo v popředí, či
lépe, bylo jediným předmětem vyučování. Není proto
správně, jestliže se toto nařízení Karlovo přeceňuje a
jestliže se v něm vidí dokonce první pokus o povinnou
návštěvu škol obecných či elementárních, jak soudí
na př. *Masius*,¹⁾ *Ziegler*²⁾ nebo *Scherer*,³⁾ tento dokonce
tvrdí, že se tu učilo i čtení, psaní a počtům⁴⁾ a že Karel

¹⁾ *Schmid* II. 1. 159.

²⁾ *Geschichte der Pädagogik* 22.

³⁾ *Die Pädagogik in ihrer Entwicklung* 108 a v *Reinově* Enzykl. IX. 741. — Také *Majchrowicz* v uv. sp. 65 myslí, že tanulo Karlu Vel. na mysli zřízení škol, které dnes nazýváme lidovými.

⁴⁾ Patrně tu Scherer na školy farní neprávem aplikuje ono nařízení synody v Cáchách o školách klášterních.

chtěl z těchto škol vytvořiti obecné školy v pravém smyslu slova, v nichž by se všechna výchova dala v řeči mateřské. Naproti tomu *Paulsen*¹⁾ dobře vykládá, že učiti francké, saské vojáky i sedláky čtení a psaní byl by býval podnik v té době nemožný i zbytečný a že šlo jen a jen o elementární vzdělání náboženské, což rozbořem příslušných nařízení Karlových posléze dokazuje i holandský pedagog *J. van Hoorn*.²⁾ Objevuje se tu zkrátka po první idea všeobecného vzdělání náboženského,³⁾ nic více, jmenovitě nic, co v této době bylo rozhodně ještě předčasné a co docela neprávem bývá uváděno za důkaz, že jen církvi patří zásluha o organizaci školství obecného.

A právě tato reforma Karlova, jež byla ostatně bez odporu slibným náběhem k rozšíření povinnosti školní i na kruhy laické, zašla po jeho smrti nejdříve⁴⁾ a udržela se sporadicky jen v městech, kde pak splynula s novým útvarem škol partikulárních. Křesťstvo valnou většinou nevzdělané nebylo nikdy příznivo této povinnosti a rovněž asi nebylo ještě ani porozumění v širších kruzích pro potřeby vzdělání. Ale nebylo jistě lépe ani v jiných druzích škol: biskupové spotřebovali tučné své prebendy na bujný život a v klášteřích záhy rozmohla se lenost i dostavil se úpadek vědeckého studia. Snad ještě v Německu vydaly ony snahy Karlovy nejhojnější ovoce a smíme-li věřiti německým

¹⁾ Das deutsche Bildungswesen 8.

²⁾ Het onderwijs tijdens Karel den Groote 1912.

³⁾ Ein Minimum allgemeinen Unterrichts, dí dobře *Barth* v uv. sp. 185.

⁴⁾ *Randlinger* v uv. sp. 41 připomíná, že ať již tomu nařízení rozumíme jakkoli, jisto jest, že tato „všeobecná povinnost školy“ nebyla v praxi vlastně provedena nikdy.

zprávám, nebylo nikde tolik a tak vzdělaných opatů i biskupů.¹⁾ Ve škole svatohavelské dokonce opat *Notker* (kol. 975) dává vzdělávati i syny svých leníků, podobně živý ruch vědecký byl v klášteře fuldském a ve Francii ve škole v Toursu, jejíž správcem byl Alcuin ke konci života, prchnuv prý před zkažeností dvora královského. Jestliže Karel Veliký měl nepochybný smysl pro národnost, usiluje o sbírání domácích zpěvů hrdinských, ba i kázání lidovým jazykem a zavádění německých názvů měsíců, již Ludvík Zbožný a jeho nástupci podporovali jenom zájmy Říma a latiny; ostatně vzrůstající se panství vasalů ochromilo nadobro rozvoj říše a zastavilo rozkvět kultury francké. Je zajímavé, že podobný osud stihl i myšlenku *Alfreda Velikého*, slavného vladaře Anglie (849—901), jenž brzy po Karlu Velikém také ve své zemi nejen zreformoval školu dvorskou, nýbrž zakládal i školy klášterní, kde by laici vedle náboženství učili se i čtení a psaní řečí mateřskou; také tu myšlenka vzdělání lidového osvědčila se předčasnou.

A tak nelze celkový stav vzdělání až do doby universit rozhodně ceniti vysoko, ač na př. Paulsen mluví o pozvolném, nicméně však vytrvalém jeho stoupání. Vidíme zajisté, že od stol. V. až do konce středověku neumlkají nářky nad úpadky věd, neschopností učitelů, nedostatkem knih. Pánové duchovní a světští starají se jenom o válku a lov, a nevědomost je taková, že dle jistého svědectví z počátku XI. stol. mnozí biskupové dovedli sotva počítati na prstech, a mezi laiky byl člověk, který by uměl čísti a psát, přímo raritou. Teprve stoletím XII. začíná se jistý znatelný, ač nesmělý obrat k lepšímu.

¹⁾ Dle *Schmida* II. 1. 102 sled. bylo naopak Německo průměrem o 100 let pozadu za zeměmi románskými, zvláště Itálií.

§ 3. Výchova rytířů a žen.

Stav rytířský jest jediný, jemuž se vedle kněžstva v tuto dobu dostávalo výchovy, třebaš kusé a jednostranné: ve světě profánním byl vskutku asi analogon toho, čím bylo duchovenstvo ve světě náboženském. Značil zajisté jakési zušlechtění feudalismu a zidealisování gymnasticko-vojenského řemesla, neboť rytíři měli býti obránci slabých a utištěných, strážci spravedlnosti, věrní služebníci církve i vladaře, něžní ochránci paní a dívek, jak u nás jmenovitě vyložil *Smil Flaška z Pardubic* ve své „Radě otce synovi, kterak jako mladý rytíř chovati se má“.¹)

Rytířství vzniklo asi z válečných družin starých germánských knížat a s počátku se nedědilo, nýbrž bylo výsadou osobní, které mohl dosíci každý svobodný a z poctivého lože pocházející muž; teprv později dědictví jízdecké služby tak obtížné a nákladné spojováno bylo i s dědictvím stavu rytířského a bylo požadováno pouze, aby kandidát rytířství, urozený mladík, podrobil se dříve předepsané výchově, než mohl býti (pravidelně v 21. roce) za slavnostních obřadů pasován na rytíře (eques, miles, chevalier). A v touž asi dobu, kdy rytířská hodnost se stává dědičnou, ujímá se rytířstva církev, jež v něm má vydatnou a výbornou zbraň světské moci, a právě války křížácké, jež dály se ve službách náboženského nadšení, dodaly rytířstvu náboženského posvěcení, ba i posvátného nimbu. Rytíři všech národů cítí se odtud jednotným celkem, ježž

¹) Tu doporučí zvl. aby mladý rytíř měl neustále Boha na mysli, aby rád udílel almužnu, měl čisté svědomí, byl pravdomluvný a věrný v plnění slibů, ctil paní, v srdci svém však jedinou aby měl atd. Srv. *Jakubec* v uv. sp. I. 89.

pojí právě náboženský úkol a ve všech zemích jednotně hledí zachovati své ideály, osobní odvahu i sebevědomí, nezlomné trvání v daném slově, pohrdání osobním prospěchem mimo válečnou slávu, konečně úctu a spravedlnost k slabým, jež podivuhodně kontrastuje s nelítostnou zuřivostí ve válce a vášnivým odporem k jinověrcům.

Z povahy rytířstva jakožto stavu válečného plyne, že výchova rytířských jinochů měla ráz docela opačný nežli výchova klášterní, totiž především fysický, praktický i národní, a že vědomě i systematicky připravovala na příští bojovníkovo, zápasy válečné i turnaje, jež byly takořka surogátem boje.¹⁾ V sedmém roce hoch, jenž vychováván byl dosud pečlivou matkou v poslušnosti, zdvořilosti a úctě k starším, vstupoval jako *p á ž e* (*p a g e, g a r z û n, g a r ç o n*) do služeb některého domu vladařského nebo alespoň k jinému rytíři, neboť bylo zvykem obecným (často i v rodinách královských) hochy na vychování posílati z domu. Tu pážata učila se ušlechtilému chování a dvornosti k paním, posluhovala při stole, pěstovala zpěv i hudbu, provázela pány své na honbě i cestách, posluhovala i cizím rytířům atd.; vedle toho učily je často samy vznešené dámy pravdám křesťanského náboženství a umění milovati.

Čtrnáctým rokem pážatům slavnostně odevzdán byl meč a stali se *z b r o j n o š i* (*a r m i g e r i, d a m o i s e a u x, é c u y e r s*) úkolem jich bylo odtud, aby pány své následovali všude jako stín, aby jim nosili zbraň, ošetřovali koně, krájeli jídlo, podávali nápoje atd. a to vše aby konali uctivě, zdvořile, uhlazeně,

¹⁾ Je charakteristické, že se tak první *o d b o r n é* vyučování týče právě vojínů (*Adams* v uv. sp. 167).

s dvorskými ceremoniemi. Hlavní věcí však bylo, aby si zbrojnoš v tu dobu osvojil dokonalou znalost válečného řemesla a úplný tělesný výcvik. Bylo zvykem analogicky sedmi ctnostem mnišstva mluvití též o sedmi probitates rytířů, z nichž pět bylo výslovně tělesných (*e q u i t a r e*, *n a t a r e*, *s a g i t t a r e*, *c e s t i b u s c e r t a r e*, *a u c u p a r i* — jízda na koni, plavání, střelba z luku, zápas, lov), dvě pak spíše intelektuální (*s c a c i s l u d e r e*, *v e r s i f i c a r e* — hra v šachy, básnění.).¹⁾ Naproti tělesnému výcviku vlastní duševní vzdělání zbrojnošů rozhodně se zanedbávalo. Ani čtení a psaní nebylo učeno pravidelně a znalost jiných disciplín, které byly obsahem výchovy ve školách klerikálních, byla již docela výjimkou. Spíše ještě pěstována znalost jazyků, latiny jakožto řeči státní i mezinárodní a francouzštiny jakožto jazyka poesie milostné a rytířské. Oblíbena byla četba středověkých rytířských románů, básní, pověstí a pod., líčení trojské války, plaveb Aeneových, válečných skutků Alexandrových, ovšem i pověstí o rytířských skutcích Rolanda a jiných středověkých hrdin. Při tom se ovšem nezapomínalo na náboženství, jež i ve výchově rytířů až do jich slavnostního pasování bylo v popředí, neboť rytíř měl býti vždy především ochráncem víry Kristovy a věrným sluhou církve.

A právě tento nedostatek hlubšího vzdělání intelektuálního — učenost knižní pokládala se přímo za

¹⁾ V básni *Tristan und Isolde* od známého *Gotfrida ze Štrasburku* (1210) líčí se podrobně obsah tělesné výchovy rytířů takto. Überdies alles lernte er mit dem Schilde und mit dem Speer fest und behende reiten, das Ross zu beiden Seiten geschickt mit Sporen rühren und frech zum Sprunge führen, turnieren und laisieren, mit Schenkeln sambelieren, wohl schirmen, wacker ringen, wohl laufen, tüchtig springen, dazu auch schiessen den Speeresschaft.

neslučitelnou s hodností rytíře — byl zárodkem rozkladu rytířstva. Když vynález střelného prachu radikálně změnil způsob válečnictví, ztrácí rytířstvo *raison d'être* (důvod svého trvání): kdežto stav městský obchodem a průmyslem bohatne a se množí, rytířstvo chudne i pustne, k starým potulným či bludným rytířům, kteří si hledali obživy při dvorech knížecích, přistupují rytíři loupeživí, kteří nedovedou se smířiti s novým stavem věcí a vědomím zašlé slávy. Znalost písma stává se mezi rytíři tak řídkou, že místo podpisu připojují otisk jilce svého meče, ba i otisk ruky namočené v barvě. A bludným donem Quixotem končí se sláva stavu, jenž při všech svých slabostech má nepopíratelné zásluhy o podepření národního vědomí a národní literatury.

O málo utěšenější jest obraz, který nám skýtají zprávy o vzdělání *dívěk šlechtických*. Bývaly vyučovány od domácích duchovních nebo v klášteřích v čtení, psaní, modlitbách i žalmech, nezřídka i latině, ba i předmětech *trivia* a *quadrivia* podobnou metodou a kázní jako ve školách klášterních; vedle toho ovšem věnuje se pozornost ženským pracím ručním zvláště uměleckého rázu, hudbě i zpěvu.¹⁾ Nezřídka, ale daleko ne tak pravidelně jako hoši, byly dívky posílány na cizí dvory, aby se tu dotvrdily ve vzdělání i ušlechtilých mravech ve službách urozené paní. V dobách, kdy hlubší vzdělání bylo vůbec výjimkou, tím vzácnější jsou zprávy o učených ženách, jakou byla na př. jeptiška *Hrotsuitha z Gandersheimu*,²⁾ zvaná

¹⁾ Srv. starý výrok o dceři earla of Warwick uvedený u *Gravesa* (*A History of Education during the Middle Ages* 1919, 68): *she was thereto courteous, and free and wise and in the seven arts learned withouten miss.*

²⁾ Benediktinský klášter na severním svahu Harzu.

„clamor validus Gaudeshemensis“, jež v době císaře Ottý Velikého skládala legendy i dramata jazykem latinským o předmětech biblických.¹⁾ Není bez významu, že již tehdy ve vznešených rodinách vedle domácích kaplanů Francouzové a Francouzky dovršovali vzdělání mladých dívek, jež od nich učily se zpěvu, hudbě, ovšem i francouzštině a ušlechtilým způsobům.²⁾ Rozumí se, že dívky z nižších kruhů občanských stejně jako hoši nešlechtičtí zůstávaly zpravidla beze všeho vzdělání.

L i t e r a t u r a Díla souborná o středověké pedagogice uvedena již na konci oddílu p á t é h o.

O m n i š í c h *Harnack*, Das Mönchsthum, seine Ideale und seine Geschichte 1881.

O š k o l á c h k l á š t e r n í c h : *Kaufmann*, Rhetorenschulen und Klosterschulen etc. v *R a u m e r o v ě* Historisches Taschenbuch 1869.

G. Baumert, Die Entstehung der mittelalterlichen Klosterschulen und ihr Verhältnis zum klassischen Altertum. I. Bis zum Karl den Grossen einschlies end 1912; II. 1913 (vydáno z jeho pozůstalosti).

G. H. Hörle, Frühmittelalterliche Mönchs- und Klerikerbildung in Italien 1914.

O výchově starých Germánů zvlášť jedná *F. Šimek*,

¹⁾ Začátkem r. 1914 učinila londýnská společnost Pioneer Players pokus o uvedení její hry Paphnutius na jeviště v anglickém překladu; hra nemá sice dramatického napětí a obsah je prostý (mnich Paphnutius obrátí na víru hetéru Thaidu, jež koná pokání v klášteře a blaženě zemře); ale měla prý slušný úspěch.

²⁾ V tom smyslu latinsky a francouzsky vychována byla i Isolda, na niž uvedená báseň Gottfridova pohlíží jako na vzor dívčího vzdělání: „Sie hatte Kunst und Art und Fug und höfische Sitten eh' genug und was man kann mit Mund und Hand“.

Obrázky z dějin vychovatelských v časop. Komenský 1879, 765 sl.

L. Maitre, Les écoles épiscopales et monastiques de l'occident 1866.

O učebnici Alexandra de Villa Deipsal *Neudecker* v progr. Pirne 1885 (Das Doctrinale des Alexander de villa Dei und der lateinische Unterricht während des Mittelalters in Deutschland); spis sám vydán v Monum. Germ. Paedag. XII. *Reichlingem*.

O Karlu Velikém *K. Schmeidler*, Die Hofschule und die Hofakademie Karls des Grossen 1872. — Listy jeho o školství vydal *Migne* Patrologia, series latina, sv. 98, 895 sl.

V. Preobraženskij, Vostočnyja i zapadnyja školy vo vremena Karla Velikago 1912.

Jos. Dědeček, Karel Veliký co přítel umění a vědy v Paedag. VII. 1885, 458 sl.

O Alcuinovi *K. Werner*, Alcuin und sein Jahrhundert 1876.

Gaskoin, Alcuin, his life and his works 1904.

Mullinger, The school of Charles the Great 1877.

West, Alcuin and the rise of the christian schools 1892.

Monnier, Alcuin et Charlemagne.

Alfr. Neubauer, Alcuin. Kulturní obrázek z karlovské renaissance 1910, progr. (vidí v Karlovi upřílišeně zakladatele klasického vyučování ve francké říši).

Wilh. Schmitz, Alcuins ars grammatica, die lateinische Schulgrammatik der karolingischen Renaissance 1908 (progr.).

Spisy Alcuinovy vydal *Migne* v Patrologii, ser. lat. sv. 100. a 101., do němč. přeloženy *Freundgenem* 1906.

O r y t í ř s t v u : *Schultz*, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger 1879.

Cornish, Chivalry 1901.

Mills, History of chivalry I. 1826.

Spis *Smila Flašky* vydán v ČČM. 1892 a Listech filologických 1892.

O v ý c h o v ě ž e n v t é t o d o b ě :

Helene Jacoby, Die Erziehung des Weltfräuleins im alten Frankreich nach Dichtungen des 12., 13. und 14. Jahrhunderts 1908 (diss.).

VII. Výchova v době scholastiky.

§ 1. Scholastika.

Doba Karla Velikého, jest důležitým mezníkem v dějinách středověké kultury, neboť odtud počíná se patrněji jevití hnutí, jež zoveme scholasticismem a jež do jisté míry právem bývá označováno rytířstvím theologie. Když celkem na počátku IX. stol. křesťanské dogma jako absolutní pravda a jediné náboženství bylo hotovo i uceleno, nastala nová starost myslitelům křesťanským. Ježto byly patrný mnohé nesrovnalosti mezi rozumem i dogmatem, nesrovnalosti, z nichž opět a opět rodily se nejen pochybnosti, nýbrž i herese a odpadání od víry, šlo přirozeně o to, jak umlčeti tyto argumenty protivníků a překaziti odpadlictví, jak uvéstí v souhlas rozum i víru, jak utužiti i posíliti život náboženský rozvojem rozumu, jenž by se stal tak podporou a doplňkem víry. Jestliže kdysi Tertullianus ve svém odporu proti řeckému racionalismu zásadou „Credo, quia absurdum est“ hlásal přímo neslučitelnost vědy a víry, výrok *Anselmův* (1033—1109): „Credo, ut intellegam“, (Věřím, abych mohl pochopiti), stává se základním principem badání středověkého od dob Karla Velikého, jež právě shrnuje se výrazem scholastická filosofie.

Je tedy scholastika dle toho pokus zracionalisovati víru: není to soubor nějakých jednotných pravd a pouček filosofických, není to vůbec soustava filosofická,

nýbrž spíše metoda, směr badání, jež proto těžko lze jednotně definovati. Nejen filosofie a theologie, nýbrž i právnictví, medicina, zkrátka všechny vědy trivía a quadrivía se racionalisují a staví na scholastický základ: všude se má uplatniti rozumovost, všude ukázati harmonie vědy a víry. Nejvíce přirozeně a hlavně zasahuje scholasticismus v poměr filosofie k theologii. Jestliže dříve obě vědy stály docela nepřátelsky proti sobě nebo trvaly vedle sebe, na pohled o sebe navzájem se nestarajíce, scholastika vědomě a systematicky chce dosíci splynutí obou, chce, aby filosofie vstoupila úplně do služeb theologie, stala se její ancillou (služkou). Obsahem scholastiky je tedy fuse filosofie a theologie, při níž by všechny otázky a záhady theologické formulovány byly ve formě filosofické a naopak otázky metafysické byly řešeny ve smyslu theologickém: svobodě filosofického badání má právě křesťanské dogma klásti pevné meze tak, že spolu má býti rozhodčím o pravdě či nepravdě výsledků rozumového zkoumání.

Není nahodilé, že právě Aristotelovy spisy to byly, v jichž směru měla býti vybudována křesťanská věda a jež vlastně měly býti sloučeny s křesťanstvím. Aristoteles přece podal jediný ze všech filosofů antických úplně hotový názor světový, čelící k monotheismu, sebral v celek vědění všech disciplín a vybudoval přesnou vědeckou metodu deduktivní. Jistá znalost jeho spisů udržovala se jistě i u církevních otců i v učebnicích škol klerikálních; ale od doby scholastiky vzdává se mu dokonce nadšená chvála jakožto autoritě ve všech věcech nezjevených. Křesťanský theolog *Albert Veliký*, Arab *Averroes* a žid *Maimonides* souhlasně tvrdí, že v Aristotelovi příroda dala nám vzor i doklad dokonalosti lidského rozumu. Tudíž scholastika in concreto

čelí vlastně k tomu, aby z Aristotela učiněn byl takoruka křesťanský filosof a naopak, aby křesťanské dogma postaveno bylo na aristotelský základ; zkrátka tedy jde o fusi křesťanství s aristotelismem.

Nebyla znalost aristotelských spisů ve středověku nikdy ani úplná ani dokonalá. S počátku poznáván hlavně prostřednictvím Arabů, jmenovitě Averroesa, jehož výklady překládány do latiny; *Renan* dobře kdesi připomenul, že to vlastně byl latinský překlad hebrejského překladu komentáře k arabskému překladu syrského překladu řeckého textu Aristotelova — tak kalný to byl tedy celkem pramen. Později teprve překládá se Aristoteles přímo z řečtiny: *Robert Greathead*, biskup lincolnský, dal pořídit překlad pomocí Řeků italských, jmenovitě pak filolog *Vilém z Nörbecke* pořídil na popud Tomáše Aquinského první úplný latinský převod spisů Aristotelových. Vedle Aristotela znalost ostatních řeckých filosofů byla celkem nepatrná: nejvíce ještě znal se Platon a byl docela i v XII. stol. a později jeden směr scholastiky, který se opíral především o Platona a k němuž patřili realisté a mystikové, jako *Bernhardus Carnotensis* (*Bernhard ze Chartres*), bratr jeho *Theodoricus* či *Terricus* (*Thierry*), dále *Bernhardus Silvestris*, *Gilbertus Porretanus* a j.¹⁾ Ale směr aristotelský měl ve všech dobách rozhodnou převahu.

A tak bylo i ve scholasticismu mimokřesťanském u Arabů a Židů. I filosofie Arabů středověkých jest vesměs aristotelismus smíšený s novoplatonismem a je zajímavé, že prostředníky mezi Řeky a Araby byli právě syrští křesťané, kteří šířili znalost řecké medi-

¹⁾ Podrobněji jedná o všech *Überweg* v uv. sp. II. 8. vyd. 129 sl.

ciny, přírodních věd i filosofie. Vrcholu dosáhl tento aristotelický směr u Arabů ve vzpomenutém již komentátoru Aristotelově, *Averroesovi* (1126—1198), jehož sebrané spisy latinsky vyšly po prvé již roku 1472 a odtud velmi často znova (v samotných Benátkách více nežli padesátkrát); jisto je, že Averroes měl značný vliv i na reformaci, zvláště *Wickliffa*. Nutno tu vůbec připomenouti, že středověká kultura arabská stála, jak známo, vysoko.¹⁾ Arabové studovali lom i odraz světla, měřili výšku atmosféry i váhu vzduchu, konstruovali astronomické obrazy, vynalezli kyvadlové hodiny, šířili znalost kompasu i střelného prachu, hedbáví i rýže atd. Jmenovitě pak školství arabské a vůbec mohamedánské v těch dobách bylo v rozkvětu: velmi četné byly především školy e l e m e n t á r n í, jichž tvářnost a obsah nezměnily se podnes, takže kdo viděl jednu, zná již všecky.²⁾ Vedle těchto ústavů, které mají hlavní zásluhu o duševní příbuznost a jednotu nejrůznějších krajů mohamedánských, existovaly ve všech městech větších (*Bagdadu, Damašku, Cordově, Salamance, Toledu*) i školy vyšší (m é d r e s s e h), v nichž učili se hoši (dívky byly z vyššího vzdělání vůbec vyloučeny) gramaticy, matematice, astronomii, filosofii, chemii i lékařství tak,

¹⁾ Skepticky vyslovuje se o ní, pokud vím, pouze *Eug. Garcia y Barbarin* (Dějiny španělské pedagogiky, přel. *L. Vondruška* 1910, 11), že v knihách jejích je víc obrazotvornosti než vkusu a že Arabové nevykládali Aristotela správně.

²⁾ Srv. *Letourneau* v uv. sp. 333. — V místnostech blíže mešity učí tu dosud učitelé, jimž stačí, jestliže znají z paměti korán, a kteří jsou proto často dokonce i slepí. Četba a memorování koránu, psaní a něco počtů — toť všecko učivo; výjimkou pěstuje se něco fantastické geografie. Vyučování jest individuální: žák po žáku předstupuje před učitele opatřeného dlouhou holí a odříkává či ukazuje, co napsal.

že učitelé žili společně se žáky jako v středověkých kolejích; existovaly dále i speciální ústavy theologické, ba cestující učitelé pečovali o to, aby znalost elementárních nauk a zvláště koránu pronikala i do krajin nejodlehlejších. A od Arabů zase znalost řeckých věd šířila se k Židům: již *Abraham ben David z Toleda* ve XII. stol. a ještě více mladší jeho vrstevník *Moses Maimonides* (1135—1204) usilují o smír mezi židovskou theologií a aristotelskou filosofií.

Křesťanská scholastika objevující se jako samostatný směr myšlení v IX. stol. — za prvního scholastika uznává se ostatně již *Leontius*, současník *Justinianův* v 1. pol. VI. stol., který Aristotelských termínů užíval v boji proti heretikům — vyvrcholila v stol. XIII.: *Albertus Magnus* (1193—1280), doctor universalis, jenž dle starého výroku „ex asino factus est philosophus et ex philosopho asinus“ (v stáří propadl totiž demenci), *Tomáš Aquinský* (1221—74), doctor angelicus, jehož *Summa totius theologiae* jest oficiální filosofií katolické církve,¹⁾ a největší jeho odpůrce *Johannes Duns Scotus* (1265—1308), zvaný doctor subtilis, jsou největší scholastikové křesťanství, k nimž druží se nepřehledná řada předchůdců i následníků, pravidelně s čestnými tituly: doctor seraphicus, invincibilis, irrefragabilis, mirabilis atd.

Bývá často zvykem pohlížeti na tuto periodu lidského myšlení s jistým despektem a pohrdáním jako na periodu mrtvou, temnou a neplodnou. Vytýká se

¹⁾ Jeho názory pedagogické roztroušené po různých místech jeho spisů sebrali *Otto Willmann* s. v. *Thomas v. Aquino* v *Roloffově* Lexikon. V. 105 sl. a *C. A. Pace* S. *Thomas Theory of Education* v *The Catholic University Bulletin* VIII. ve Washingtoně 1902, 290 sl.

scholasticismu, že neznačí pokrok myšlení a že musila teprv přijíti renesance, návrat k antice, aby nastal obrat k lepšímu i vyproštění ze stagnace, jež vznikla odtud, že středověk měl danou hotovou pravdu v Písmu i Aristotelovi, za něž postoupiti dále potřeby neuznával. Vytýká se dále nemenším právem, že ve středověku vládla jen a jen tradice i autorita a že nemohlo vůbec býti řeči o nějaké odchylce od nich, když nad každým učencem stála církev s hroznou zbraní exkomunikace. Jistě i sama deduktivní metoda středověkého badání byla nevědeckou a nepokrokovou zvl. v oboru přírodních věd, jež vyžadují opět a opět indukce, experimentů, pozorování a ne logického vysuzování z daných obecných premis. Konečně byl velikou vadou přílišný formalismus, kterému celá scholastika propadala:¹⁾ formální logika a planá dialektika byly účelem i prostředkem myšlení, jehož slovným výrazem byla latina přímo barbarská, oplývající smělymi novotvary i vulgárními obraty. Proto humanisté s počátku novověku, ještě více pak filosofové osvícenští, s velikou příkrostiti odsuzovali vůbec středověk a Diderot praví dokonce, že je doba tato největší pohromou lidského ducha.

Ale bylo by nespravedlivé odsuzovati scholastiku a dívati se na ni se stanoviska moderní vědy. V scholastice přece, v níž vedle nepřehledného množství duchů prostředních a slabých byli i hlubocí myslitelé, jako *Anselmus*, *Hugo ze sv. Viktora*, *Bonaventura*, *Tomáš Aquinský* a j., nesmíme hledati nic více nežli přechod ze starověku do nové doby a přípravu na novověk. Této své úloze — připraviti novověk — vyhověla scho-

¹⁾ Excessive development of form at the expense of matter, dí *Adams* 157.

lastika úplně: zachovala nám antickou filosofii, třebaš zkalenou a neúplnou, rehabilitovala rozum, třebaš abstraktní a formalistický, učila myslet, třebaš církevně a aristotelsky, vytríbila konečně formální schopnost ducha, třebaš jednostranně a upřílišeně¹⁾. A není ani pravda, že by byl středověk dobou neplodnou: tak středověká mystika, v níž duch nořil se takoka sám v sebe, je předpravou moderní empirické psychologie,²⁾ staletý urputný boj nominalismu s realismem (vzniklý, jak známo, z jednoho místa Boëthiova překladu Porfyriova úvodu do filosofie Aristotelovy) jest nejen počátkem rozchodu filosofie a theologie, nýbrž i přípravou na moderní noetiku. Středověk vynikl dokonce nad moderní roztržštěnost svou tuhou a důslednou jednotou: jeden bůh a jedna církev, jeden papež a jeden císař, jeden filosof a jeden jazyk byly v těchto dobách.

A tento jednotný, racionalistický ráz má i š k o l s t v í scholastické. Je vysvětlitelno, že scholastice nemohly stačiti staré primitivní školy klerikální, ježto potřebovala důkladnějšího a soustavnějšího vědění ve formě přesně logicky učleněné a dialekticky upravené.

¹⁾ Srv. výrok *Em. Rádl*a v České Mysli XIV. 325: Scholastikou zvítězil analytický francouzský duch (pařížská universita byla ohniskem jejím) nad mystikou, zvítězila přesná věda pevných pojmů, ustáleného názvosloví, rozumových důkazů nad intuicí, stavějící na cit a na subjektivním přesvědčení a malující své zážitky analogiemi; bylo to i vítězství vědy mezinárodní, universální („katolické“) nad vědou individuální, vítězství učené kultury nad prostým životem. — Proti tvrzení, že by středověk byl periodou temna, ohrazuje se zvláště *Graves* (*A History of Education during the Middle Ages* 1919, 103): The thirteenth century c a n n o t be said to be altogether lacking in the development of culture, and under no circumstances can it be regarded as the ‚Dark ages‘.

²⁾ *Höfding* Geschichte der neueren Philosophie I. 1895, 4.

Scholastika proto vytvořila nové druhy škol, především nejvyšší typ naší školské organisace: *u n i v e r s i t y* jakožto střediska vzdělání, k nimž pak organicky se připojily školy *m ě s t s k é*, prameny vzdělání nižšího.

§ 2. Vznik universit.

Počátky universit sahají až do konce starověku. Již na škole athénské dle svědectví Řehoře Nazianského a ještě více na škole cařihradské, založené Theodosiem II., byly jisté předpisy o přijímání posluchačů, byly spolky studentské dle krajů, byly spory mezi posluchači a přívrženci jednotlivých docentů, byly konečně i jisté počátky středověkého pennalismu a beanií. Překvapuje, že dokonce za velikých nepokojů a bouří, jimiž byl zmítán Cařihrad, po r. 862 *Bardas*, spoluvladař nezletilého Michaela III., založil v Cařihradě novou akademii, jež byla úplně zbavena pravomoci duchovenstva, měla vlastní zřízení a obsahovala přednášky filosofické, matematické, astronomické, gramatické a j., jež sám vladař horlivě navštěvoval;¹⁾ lze říci, že to byla první a nejstarší skutečná universita, která bohužel zašla hned r. 866 smrtí Bardasovou.

Teprv století XII — XIV. jsou dobou vlastního vzniku a rychlého šíření se evropských universit, jež na půdě církevní chtěly pěstovati filosofii aristotelickou,

¹⁾ Přednášky byly rozděleny na dva stupně, z nichž první podával gramatiku (s četbou Homéra), geometrii, dialektiku a filosofii, druhý retoriku, aritmetiku, astronomii, musiku a všechna ostatní helénská umění. V retorice byli vzorem zvláště Demosthenes a Jan Zlatoústý, ve filosofii Aristoteles více ceněn než Plato a to vlivem Fotiovým, jenž vytýkal Platonovi rozpory, nejasnosti a fantastičnost (*Mil. Weingart* Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím v progr. gymn. v Praze-III. 1915, 11).

vědecky zpracovávají církevní učení i církevní právo a konečně šířiti i znalost římského práva a antické medicíny, zkrátka, jež měly plniti úkol vyšší a vědecktější, než jaký byl vyměřen školám klášterním a katedrálním. Byla to doba podivuhodná a zmatená, kdy rodily se první vysoké školy. Normané, poslední stěhovavý kmen germánský, zaujali konečně pevná sídla a dopřáli Evropě jistého klidu, na jihu zvláště v Itálii, počínají se rozvíjeti města jakožto střediska obchodu i průmyslu, ze západu, ze Španěl, jež jsou zemí vysoce kulturní pod panstvím Maurů, šíří se do Evropy znalost Aristotela a z východu pak křižáci vracejíce se ze Sv. země přinášejí s sebou nové názory a nové zkušenosti, jež vybavují Evropu z dosavadního jejího osamocení. Tak nastává živé proudění ideí a rodí se nový životní názor.

V té době tedy vznikají první university jakožto samostatné korporace, sdružení učitelů a žáků s vlastní správou, vlastní jurisdikcí a vlastním jménem. Názvy nových ústavů jsou různé: jakožto soubor všeho vědění slují *studium generale*, *studium sollemne* neb zkrátka jenom *studium* proti školám nižším, určeným jen pro jistý úzký okruh a okres (*studium particulare*, *scholae particulares* nebo jenom *scholae*); jakožto instituce svobodné a výsadami opatřené slují *studium privilegiatum*; jakožto korporace, sbor učitelů a žáků, slují *universitas magistrorum et scholarium* či *schola universalis*. Pozdější humanisté vynalezli jiné ještě názvy: *academia*, *lycaum*, *gymnasium*, *archigymnasium* a j.

Nový a nezvyklý ráz universit zračí se již v jejich vzniku. Ač lze povšechně říci, že university povstávají

splynutím církevních škol klášterních a katedrálních se světskými školami odbornými, které se dochovaly ještě ze starověku a věnovaly pozornost, jak jsme viděli, zvláště gramatice a právům, nutno hned konstatovati, že v jednotlivých místech, dále se jejich zakládání s intencemi docela odlišnými a že jednotlivé university, přes to že byly studium generale, měly od počátku svůj specifický směr a ráz. Tak v B o l o g n i a vůbec městech severoitalských věnovala se pozornost především právům, k čemuž nutilo samo politické postavení měst, neustále se svářících s císaři německými jakožto domnělými dědici panství římského. Znalost práva římského pěstuje se tu již od konce XI. stol. a objev opisu Justinianových Pandekt, ukořistěných při dobytí města Amalfi 1135, je počátkem úsilného studia antiky také po této stránce. Sám Bedřich Barbarossa 1158 udílí první výsady boloňskému sdružení profesorů a scholarů. Koncem XII. stol. počínají se první cizinci houfně ubírat do Bologny za svým vzděláním a r. 1224 je již řeč o úplně organisované universitě arektorech. Boloňští scholarové usazují se pak i v jiných městech italských a zakládají nebo po případě zesilují university domácích, jichž počet roste úžasně, ale jež většinou brzy zanikají nebo jinam se stěhují, vždy však zachovávají vlastní samostatnost, výlučnost a neodvislost od církve, jsouce především podniky m ě s t s k ý m i.

Jinak se vyvinula universita s a l e r n s k á, jejíž počátky jdou jistě již do XI. stol., kdy tam již trvala proslulá škola medicinská. R. 1224 přenesena do Neapole Bedřichem II. a povýšena na universitu, jejíž centrum bylo učení lékařské. Tu tedy přímo zakročila moc k r á l o v s k á (ovšem pomocí církve) a město samo mělo význam jen podružný. A tak bylo i v universitách

španělských, zvláště v S a l a m a n c e (tu existovala universita o málo mladší nežli salernská škola, jejíž soupeřem byla od počátku), dále v universitách portugalských, v Piacenze a j.

A třetí zase typ představuje P a ř í ž, kde universita vznikla přímým působením c í r k v e. V Paříži existovaly v XII. stol. tři proslulé školy klerikální: katedrální n o t r e d a m s k á, podřízená biskupu, klášterní škola v opatství s v. J e n o v e f y, na níž učil i známý Abélard, a konečně klášterní škola u s v a t é h o V i k t o r a v konventě augustiniánském. Jako scholae Parisienses počínají se tyto ústavy záhy odlišovati od ostatních škol a stýkati se na půdě společných zájmů, jež hájí sám biskup skrze svého kancléře. Již r. 1207 neb 1208 toto sdružení dává si první statuta a odtud počínají se úsilovné, často krvavé a konečně vítězné spory s biskupem a jeho kancléřem o vlastní pravomoc nové university. Jako Bologna i Paříž stává se záhy hledaným místem studia, záhy všechny národnosti evropské zastoupeny jsou na ústavě, jenž vždycky věnoval pozornost především theologii a filosofii, a na němž učili svého času i Tomáš Aquinský, Albert Veliký, Raimundus Lullus, Roger Baco, Duns Scotus, Vilém z Occamu a jiní.

A hlavně po vzoru university pařížské, někdy i přímo jako její kolonie, vznikají pak další university střeoevropské: 1348 v Praze,¹⁾ 1364 v Krakově, 1365

¹⁾ „Die erste deutsche Hochschule“ praví (ovšem neprávem) *Rein*, Pädagogik 1902 I. 246, *Knabe*, Geschichte des deutschen Schulwesens 23, *Lange*, Geschichte der Pädagogik 185 a j.; pod. *Seeley*, History of education 141 „The oldest German university“; správné tvrzení, že teprv universita v Heidelbergu je nejstarší universitou n ě m e c k o u, čte se v časopise L'éducation I. 269. —

ve Vídni, 1385 v Heidelberku (nejstarší universita v říši německé), 1388 v Kolíně, 1392 v Erfurtě, asi 1395 v Budíně, 1402 ve Würzburgu, 1409 v Lipsku (po secesi německých studentů z Prahy), konečně 1419 v Rostoku. Druhá perioda zakládání universit je pak na samém konci středověku, kdy v padesátiletí 1456 až 1506 povstalo ještě dalších devět universit, z nichž vysoká škola ve Wittenberku 1502 vzniká již nejen bez papežského svolení, nýbrž přímo proti němu. Na půdě anglické nejstarší university jsou oxfordská a cambridžská, které dodnes podržely svůj středověký ráz a zvláště rozdělení na samostatné koleje; přesného data jejich vzniku již těžko lze dnes určit, ale počátky jejich jdou jistě až do stol. XII.¹⁾ Je nápadno a dnes ovšem již nepochopitelné, že mnohé z těchto ústavů vznikly přímo secesí mistrů i žáků z některé university starší a že časem vyskytují se i „cestující“ university v tom smysle, že se vyšší studium udržuje jen rok při klášteřích, seřazených dle určitého pořádku.

Několik slov zvlášť třeba ještě připojit o prvních dějinách pražské university (podle výsledků prací *Tomkových*, *Wintrových* a j.). V Čechách existovala prý prastará škola latinská na Budči u Zákolan, kamž dle legendy chodíval již sv. Václav, v Praze bývala, jak již řečeno, škola latinská u sv. Víta, oblíbená za Ota-

Emil Reicke (Der Gelehrte in der deutschen Vergangenheit 1900, 88) namáhá se ovšem název ten odůvodnit, že prý tehdy Čechy patřily k německé říši, stály pod jejím kulturním vlivem a že studenti němečtí s počátku počtem převyšovali ostatní, ale sám přiznává, že již koncem XIV. stol. klesl počet Němců na polovici a že docházelo k národnostním sporům. — S obvyklým tvrzením Němců dobře polemizuje *Fr. Mareš* ve své rektorské řeči 1920. Obnovení university Karlovy, zvl. 53 sl. a 67 sl.

¹⁾ Srv. *Vil. Mathesius*, Dějiny literatury anglické II. 1915; 47 sl.

kara II. i v cizině,¹⁾ byly dále i jiné školy městské a farní, ale pro vyšší vzdělání bylo nutno choditi do ciziny.²⁾ Sice již Vlach *Henricus de Isernia*, přišed do Prahy někdy r. 1270, založil tu gramatickou školu latinskou, první školu laickou v Čechách,³⁾ jež může býti pokládána za předzvěst university; jisto dále, že již král Václav II. pomýšlel r. 1294 zřídit v Praze universitu po vzoru italském, ale plán jeho zmařen odporem šlechty a tak teprv Karel IV., jenž tolik učinil, by Praha stala se střední Evropě tím, čím Paříž zemím západním, vymohl r. 1347 na papeži Klimentu VI. svolení, aby mohl otevřít universitu v Praze, což stalo se bulou královskou 7. dubna 1348 s památným odůvodněním: „aby věrní obyvatelé téhož království, kteří po ovoci dobrých umění bez přestání lační, nemusili o cizí almužny žebrati, nýbrž připravený stůl k nalévání v království svém aby měli.“ Karel postaral se též o první koleje profesorské, t. j. o byty profesorů a místnosti pro přednášky: kolej Karlovu, vzniklou z domu žida Lazara (nynější Karolinum), dále velikou či andělskou kolej (zprvu na Malé Straně, později u sv. Mikuláše na Starém Městě); právníci měli kolej v Celetné ulici, medicí v Kaprově, což asi byla jenom kolej studentská, jakou bylo i pět jiných po-

¹⁾ Tehdy připomínají se na této škole tři mistři svobodných umění: *Očko* (četl o gramatice), *Bohumil* (pro logiku) a pozdější biskup pražský *Řehoř Zajíc z Valdeka* (pro fysiku).

²⁾ Doklady různé uvádí *Šafránek* v uv. sp. I. 19 pozn. a *V. Novotný* v uv. sp. I. 2. 729.

³⁾ To dokázal nejnověji *B. Novák* podle feuill. *Dr. H. Opočenského*: Vliv Italie na středověkou kulturu českou. v Nár. Listech 15. břez. 1910.

zdějších kolejí: kolej t. ř. litevská (založená královnou Hedvikou na konci XIV. stol. pro studenty litevské), kolej nazaretšská při kapli Betlemské, kolej Rečkova či Panny Marie, kolej Laudova či apostolorum, kolej národa českého (na nyn. Ovocném trhu), vedle níž stála konečně nová kolej mistrů fakulty artistické a theologické, zvaná císařskou a založená Václavem IV.¹⁾

Hned s počátku byly tuhé spory, má-li se universita pražská organisovati dle vzoru pařížského či boloňského; v Paříži totiž samosprávu universitní řídili profesori, v Bologni studenti, při čemž hlavní slovo měla z důvodů historických fakulta právnická. Konečně bylo rozhodnuto tak, že většina řádů přejata byla z Paříže; následek ovšem byl, že r. 1372 na čas (do r. 1418) odtrhla se fakulta právnická od ostatní university a organisovala se samostatně pod vlastním rektorem.

Od prvních dob²⁾ dělila se universita pražská po stránce vnější administrativy na čtyři národy (nationes): český, bavorský, polský a saský; tento poměr Čechům nepříznivý byl, jak z dějin dostatečně známo,³⁾ převrácen za Václava IV. t. řeč. dekretem kutnohorským 18. led. r. 1409 hlavně přičiněním mistra Jeronýma a Mikuláše Augustinova, řečeného z Prahy (a odlišného od Mikuláše z Lobkovic),⁴⁾ což právě mělo za následek

¹⁾ Podrobnosti o prvních profesorech i ústavech podává *Šafránek* v uv. sp. I. 21 sl.

²⁾ Rozdělení to připomíná se po prvé r. 1360.

³⁾ Srv. ostatně *Šafránek* I. 28. — Rozdělení to nutno vykládati teritoriálně, nikoli nacionálně, neboť k „národu“ bavorskému na př. se počítali všickni bez rozdílu národnosti, kdož se narodili v celém nynějším jižním Německu a Švýcarech.

⁴⁾ Účastenství Husovo, jak nyní zjištěno, bylo v té věci vůbec menší důležitosti (*V. Flajšhans*, M. Jan Hus 1915, 154 sl.).

secesi mistrů i posluchačů německých z Prahy.¹⁾ Odtud universita pražská jsouc ve své správě, nikoli ovšem učení, jež zůstalo i nadále latinské, vlastně ústavem skoro výlučně českým, či chceme-li, zemským, živě účastní se všech sporů náboženských před válkami husitskými, stojí až na fakultu theologickou při Husovi a straně oprav proti arcibiskupovi, začož koncil kostnický r. 1416 universitu slavnostně zrušil, čehož ovšem sama universita právem naprosto si nevšimla. V bojích a nepokojích náboženských po celé stol. XV. zašly po řadě všecky fakulty odborné a zůstala konečně jen fakulta artistická, která však pouze živořila až do r. 1609, kdy universita měla býti konečně reformována; po dvě leta dokonce nebylo university žádné. Koleje pustly a scházely, statky pobrány městy a pány nebo zastaveny císařem, zkoušek a promocí, jichž r. 1380 až 1389 bylo na 1600 bakalářských a přes 330 misterských, nebylo některá léta vůbec. Nově, ale jenom zvolna a na čas, počínala ožívati universita pražská zase až od pol. XVI. stol., kdy do Čech vnikly již humanismus a reformace, za nimiž brzy potom přibyl universitě nebezpečný konkurent, jesuité; výklad o tom a o jedná- ních reformních z r. 1609 podáme svým místem níže.

Z toho, co dosud pověděno o vzniku universit, bude lze najíti odpověď k otázce často přetřásané, jaký byl poměr mezi universitami a církví, resp. jakým právem smí vůbec církve tvrditi, že o zakládání universit má přední, ba jediné zásluhy ona sama. Naprosto

¹⁾ I Němec *Kämmel* napsal o věci v *Schmidových* Dějinách II. 1. 406: „Eine Verschiebung des Stimmenverhältnisses zwischen den vier Nationen, wenngleich nicht das von König Wenzel verfügte, war also nicht nur eine Forderung des tschechischen Fanatismus, sondern auch der Billigkeit.“

světský ráz universit středověkých dokazuje zvláště *Kaufmann* ve svém základním díle o dějinách německých universit ve středověku (*Geschichte der deutschen Universitäten*); aspoň relativní neodvislost university od církve tvrdí *Barth*,¹⁾ jenž jmenovitě zdůrazňuje okolnost, že ne církev, nýbrž vrchnost městská, po příp. sama universita vydávala si statuta a studijní řády; že university byly vůbec svobodné, na církvi neodvislé školy odborné, myslí *Ed. Spranger*.²⁾ Naopak, že university úplně se hodí do rámce středověkého školství církevního a že by nebyly vůbec možny bez spolupůsobení církve, jež universitě udílela veniam docendi i právo propůjčovati grady a svými orgány bděla nad zachováváním těchto práv, tvrdí *H. Schiller*,³⁾ podobně *Monroe*⁴⁾ vykládá, že privilegia universitní jsou vesměs vlastně přenesená privilegia církevní, tedy osvobození studujících od služeb veřejných, zvláště vojenských, i rozličných daní a dávek (stejně jak tomu bývalo u kněží), zvláštní jurisdikce universitní a jmenovitě i udílení gradů, jež dosud výhradně propůjčovala pouze církev skrze biskupa nebo podružný jeho orgán. K témuž mínění rozhodně kloní se i *Paulsen*:⁵⁾ věda byla prý ve středověku beze sporu doménou a věcí církve, jež odtud odvozuje si právo zakládati universitu na základě buly papežské, jakož i dozíratí na její učení; studenty universitními byli pravidelně klerikové, příjmy universitní měly formu církevních důchodů a zástav, klá-

¹⁾ *Geschichte der Erziehung* 1920³, 213.

²⁾ Ve sborníku lipské výstavy dítěte: *Das Kind und die Schule* 1914, 7.

³⁾ *Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik* 1905, 66.

⁴⁾ V uv. sp. 318.

⁵⁾ *Geschichte des gelehrten Unterrichts* I. 26 sl., *Das deutsche Bildungswesen* 1906, 17, *Die deutschen Universitäten* 1902, 31.

šterní zřízení i život byly patrně vzorem života scholarů universitních, řeč církevní byla i řečí university. Paulsen odtud dokonce vystupuje proti běžnému mínění, že by byly školy klerikální na konci středověku v úpadku, duchovenstvo zpustlé a nemravné, kláštery svému původnímu úkolu odcizeny: právě klerikové prý se přičinili o mocný rozkvět vědy v XIV. a XV. stol., kdy horlivost ve vědeckých studiích se rozmáhá a učených kněží přibývá.

V kontroverzi té nesmíme zapomínati, jak vznikly university v různých zemích. University severoitalské nemají rozhodně k církvi žádného jiného vztahu, než že papežové hledí jim propůjčovati jistá privilegia, že značný počet posluchačů jest z kněží a že církve účastní se i promoci; ale university ty vznikly docela bez pomoci církevní a nebyly nikdy institucemi církevními. Università neapolská a vysoké školy španělské zaujímají jisté stanovisko střední: zakládají je vladaři, ale pravidelně s vědomím církve, jež má nad nimi vrchní pravomoc a dozor. Konečně universita pařížská vzniká přímo z moci církevní a tak pravidelně i ostatní university střeoevropské, kde papežské svolení je přímo *conditio sine qua non*. Ale — a to jest důležité — hned od počátku i university francouzské, slovanské a německé počínají se emancipovati od vlivů církevních: v Paříži vedou se dokonce pouliční boje o uznání samostatnosti university a právo vlastní pečeti proti biskupovi; universita pražská stává se přímo střediskem nového hnutí náboženského proti církvi atd. A tak postupem doby nejen svolení papežské k zřizování university stává se víc a více formou, ale klesá i význam biskupského kancléře a právo dozoru církevního. Tou měrou, jak university stávají se středisky vědecké práce,

třebas v duchu středověkém omezené, jsouce v neustálém styku s řeckou filosofií i přírodovědou, s římským právnictvím i medicinou, pokračuje i jejich emancipace a naopak církevní ústavy ostatní klesají jenom na jejich přípravky, tak že sám Paulsen nucen jest přiznati, že právě středověké university mají veliké zásluhy o to, že připravily emancipaci lidského rozumu z pout církve, která pak úplně provedena v době moderní. Je příznačné, že sama katolická encyklopedie *Roloffova* (s. v. Universität V. 316) beze všeho přiznává, že university nebyly církevními ústavami (kirchliche Anstalten), ač přejaly určité formy církevní, a za hlavní důvod uvádí právě okolnost, že úřad kancléře klesá záhy na orgán samé university a pozbývá svého církevního významu na rozdíl od úřadu kanovníka scholastika, řídicího školy partikulární.

Jako proto není správně, jestliže se druhdy popírává význam a zásluhy středověkého klášternictví o zachování a rozkvět kultury, tak je neméně nesprávně, tvrdí-li někdo, že vliv ten obecně potrval i v dobách universit a že snad církevní buly a církevní dozorcové vskutku řídili myšlenkový ruch Evropy. Zvláště v nynější době, kdy se dějí opět útoky na samu svobodu university, nutno opět a opět zdůrazniti, že právě česká universita to byla, v níž emancipace od církve jevila se nejpatrněji, a jež byla přímo vůdkyní nových ideí i průkopnicí svobody lidského života. S tohoto povzneseného hlediska, neomezeného stanoviska náboženského, nutno proto hleděti i na veškeré počátky české reformace a jmenovitě posuzovati i význam Husa a Jeronýma, kteří byli mučedníky za svobodu badání v dobách, kdy v Německu panovala všude ještě středověká církevní tma.

§ 3. Vnější organizace universit.

Ježto university středověké zvláště s počátku nebyly určeny pro jedinou zemi a navštěvovány byly národy velmi různými, bylo zcela přirozeno, že vnější organizace jejich pro účely správy a jurisdikce byla upravena dle národů (*nationes*), tedy *teritoriálně*. Tak universita pařížská měla čtyři národy: francouzský, normandský, picardský a anglický (po válce stoleté místo tohoto nastoupil německý). V Bologni s počátku byly vlastně čtyři university, z nichž dvě, zvané *cisalpinské*, obsahovaly 17 národů, dvě *transalpinské* pak 18; později splynuly všechny v jedinou organizaci. Při tom bylo zvláštností italských universit, že v nich studenti dle národů zařazení měli rozhodující moc: z nich nejen, jak uslyšíme, volil se rektor, nýbrž studenti sami určovali počátek i trvání přednášek, takže profesori byli vlastně jenom úředníky university.

O něco později počíná se rozvíjetí druhé dělení university a to obsahové na čtyři fakulty, z nichž fakulta artistická je základní, všeobecná a k ní druží se tři odborné fakulty: theologická, právnická a medicinská. Funkcí fakulty je původně jen vyučování, zkoušení a udílení akademických gradů, ale když přibývá universit a pestrost národností víc a více mizí, dělení dle národů zaniká a fakulty přejímají i funkce správní. Původně každý, kdo měl *gradus* magisterský nebo doktorský, měl právo učit na fakultě, k níž patřili ovšem i studenti i mužové s nižšími grady akademickými, ale záhy počínají se lišiti magistři, kteří vskutku na fakultě působí (*magistri actu regentes sc. scholas*) od ostatních a zase mezi magistry *actu regentes* počínají se činiti rozdíly dle stáří, jehož hranice ostatně patrně nikdy nebyly stabilní.

V čele fakulty¹⁾ stál d ě k a n, volený prvotně asi jen na půl leta, později na rok z magistrů actu regentes; svolával fakultu, předkládal a řídil v ní jednání, spravoval jmění fakulty, opatroval knihy zápisní i pamětní, pečoval o pořádek na fakultě, o rozdělení hodin a náležitou docházku docentů, ustanovoval disputace a předsedal zkouškám. V čele jednotlivé národnosti byl p r o k u r á t o r, jenž spravoval pokladnici a důchody; konečně v čele celé university byl r e k t o r (generalis studii moderator), jímž mohl býti kterýkoliv člen university, mistr nebo student aspoň 25letý, neženatý, nižšího svěcení (klerik) a z poctivého lože. V universitách italských býval jím pravidelně student, zvláště urozený, jenž však více jenom representoval universitu a vlastní práci ponechával vicerektoru; v universitách střeoevropských byl student-rector výjimkou, která málokdy se osvědčovala (u nás teprv krátce před válkou třicetiletou mistři chtěli takto získati universitě nových přívrženců, ale získali jen posměch). Volen býval pravidelně na rok (u nás o sv. Havle), pak slavně instalován, při čemž bývala veliká hostina a pitka; v úřadě nosil slavnostní roucho, podobné kněžskému, a žezlo, neboť jemu patřila jurisdikce nad profesory i všemi členy zapsanými, opatrování statut, nejvyšší správa jmění a předsednictví ve schůzích universitních. Jemu k ruce bývala u n i v e r s i t n í r a d a (consilarii) pro věci běžné; v záležitostech velice důležitých svolávána hromada všech členů university.

Na rozdíl od našich zvyků i profesori i akademici bydlívali v internátech, kolejích, jež byly privilegova-

¹⁾ Každá z nich mívala svého „patrona“: theologická sv. Jana Zlatoústého, právnická sv. Ivo, lékařská sv. Kosmu a Damiana, filosofická sv. Kateřinu (*Reicke* v úv. sp. 33).

nými korporacemi; v Praze byly (ne všechny hned od počátku) celkem tři koleje misterské a pět studentských. V čele oněch bývali *p r o b o š t o v é*, v čele těchto *d i r e k t o ř i*; hlavní úlohou jejich bylo spravovati jmění kolejní, pečovati o budovu i statky, opatrovati důchody i dary a pronajímati místnosti kolejní, jichž pro universitu nebylo třeba. Jinak všichni profesori téže koleje tvořili společnost téhož bytu a stolu a z výměnků společného hospodářství měli každý svůj díl jako prebendu. Byli korporací samosprávnou a proto doplňovali se dle potřeby volbou novými kolegy; toto své právo dovedli zvláště u nás obhájití proti vladařům i stavům, kteří rádi by byli často universitě vnutili lidi sobě milé. Mistři nosili sukně misterské a baret, zavázáni byli k celibátu a teprve později — v Německu dříve než u nás — ženili se a zůstávali v profesuře i beneficiích. Velmi rádi vysedali při hostinách, popíjeli statečně, chodili po svatbách městských i venkovských; i známého mistra Bacháčka rektor kdysi musil zavázati slibem, „do roka se nevožrati“, ježto prý v opilství nechová se řádně a nadává každému troupu a sedláků.¹⁾ Lze do jisté míry omluviti profesory tím, že příjmy jejich nikdy nebyvaly příliš tučné, takže někteří z nich (i jmenovaný Bacháček) vydělávali si peníze i mimo školu prodejem knih, map, globů, ba i stravováním bohatých žáků.

Konečně třeba připomenouti, že vysoký hodnostář církevní — v Praze sám arcibiskup — byl *k a n c l é ř e m u n i v e r s i t y*, zastáváje práva církevní a účastně se více méně formálně udílení akademických gradů. Dále bylo při universitě vždy několik *b e d e l ů*

¹⁾ *Winter*, O životě na vysokých školách Pražských 1899, 154.

a n o t á ř ů, právnicky vzdělaných jakožto orgánů nižších. Někdy se připomínají i k o n s e r v a t o ř i, jmenovaní papežem pro ochranu universitních privilegií.

§ 4. Vnitřní organizace universit.

Hlavní a podstatný rozdíl v ustrojení university středověké od vysokých škol naší doby jest, že *facultas septem artium liberalium* či zkrátka *fakulta artistická*, jež odpovídá naší fakultě filosofické, nebyla souřaděna ostatním třem, nýbrž byla k nim přípravou a předstupněm, jsouc spíše podobna našemu gymnasiu než fakultě; říkalo se proto: *universitatem fundatam esse in artibus* (universita má svůj základ ve fakultě artistické). V podstatě bylo úkolem této fakulty, aby doplnila všeobecné vzdělání, jež si s sebou přinesli žáci ze škol církevních nebo městských (připojených často přímo k universitě), a proto vlastně nebylo nikdy přesných hranic mezi těmito školami a fakultou artistickou; podstatný rozdíl byl jen v tom, že žáci fakulty artistické studovali na škole privilegované.

Byla tudíž fakulta artistická vlastně jen úplným kursem *trivia* a *quadrivia*, ale postupem doby dialektika a studium spisů Aristotelových stále více a více ovládá a zatlačuje ostatní nauky, jež na některých universitách mizejí naprosto. Při tom studium artistické dělivalo se na dva kursy po půl druhém až dvou letech; první kurs, jenž vedl k nejnižší hodnosti universitní, bakalářství, obsahoval hlavně logiku a fysiku, druhý matematiku, astronomii, metafysiku, psychologii, etiku a politiku, vesměs ovšem v duchu Aristotelově. Nebylo však vůbec ani předpisem ani pravidlem, aby

někdo odbyl oba kursy, mnozí odcházeli do praxe jako bakaláři, ba i beze všeho gradu a nebylo docela zvláštností, že student nepobyl na universitě ani po celý rok. Tím méně posluchačů se odhodlávalo jíti z fakulty artistické ještě dále na některou fakultu odbornou; pravidelně 65—70% posluchačů bylo zapsáno na fakultě artistické a jen zbytek dělil se na ostatní tři fakulty. Proto také na fakultě artistické bývalo nejvíce profesorů: kdežto na theologické bývali 2—4, na právech 3—6, na medicíně dokonce jenom 1—3, na artistické fakultě bylo jich dozajista 20—30, při čemž ovšem často magistři učící na této fakultě byli zároveň posluchači na některé jiné fakultě odborné.

Co do času, nikoli látky, dělilo se studium universitní na s e m e s t r y a to tak, že profesor četl o své látce, do kdy se mu líbilo; někdy byl hotov třeba za 14 dní, načež začal ihned něco nového, jindy neukončil přednášky ani za celý semestr. Zimní semestr počínával se v Praze 18. října, letní o sv. Jiří v dubnu, hlavní prázdniny bývaly od polovice července do sv. Bartoloměje (24. srpna); o svátcích, universitních slavnostech i volbách, zkouškách, promócích a také jarmarcích a pod. se ovšem nečetlo.

Všimněme si podrobněji m e t o d y u č e b n é a to především na fakultě artistické. Bylo obecně zavedeno na universitě, že profesori neměli přesně vymezených oborů, nýbrž že byli vlastně polyhistory, kteří musili uměti přednášeti o všem. Ale hned s počátku objevila se nutnost, aby čtení o jistých knihách jakožto potřebných pro zkoušky byla konána pravidelně každý rok, a proto profesori před zahájením přednášek scházivali se na poradu a dohadovali se, co kdo bude čísti, což ovšem nedálo se bez hádek a třenic. Pomalu však

dochází k odbornictví i na universitě a to nejdřív v matematice; u nás teprv při reformě university za doby defensorů (1611) uloženo mistrům, aby si každý vybral určitý předmět a o něm p o ř á d n ě vykládal.

Že bylo vůbec možno na universitě obejít se bez odborného rozdělení předmětů, snadno pochopíme z povahy výkladu: středověk, jak jsme již ostatně připomenuli, měl pravdu danou, hotovou, obsaženou v bibli a Aristotelovi, a proto úkolem university nebylo ani hledati nové pravdy ani nabádati jiné k jich hledání, nýbrž prostě jenom zprostředkovati znalost (t r a d e r e) předepsané discipliny. Proto spisy, jejichž opisy nebo později otisky měli posluchači před sebou, aby si mohli zapisovati případné poznámky, prostě se četly a vykládaly po svém obsahu i formě (odtud l e g e r e, l e c t i o), při čemž se profesor šířil zvláště o sporných bodech (q u a e s t i o n e s). Posluchači při tom, jak vidíme na př. z vyobrazení středověkého čtení Alberta Velikého,¹⁾ někteří zbožně poslouchali, jiní se bavili mezi sebou, jeden dokonce schoulen v rohu lavice líbezně spí. Některé tyto středověké výklady zachovaly se v rukopisech dodnes; tak v knihovně Musea království Českého chová se *Stanislava Znojemského* výklad na aristotelickou fysiku, *Petra Přibyslavského* výklad na analytiku.²⁾ Vedle Aristotela u nás užívalo se v logice učebnice Petra Hispana a děl Boëthiových, v gramatice zvláště Prisciana, v geometrii Eukleida atd. jako ve školách klerikálních; jisté novoty zavedl tu teprv humanismus. Patrně tudíž, že způsob diktování přednášek, který

¹⁾ Reprodukováno v *Monroově* uv. sp. 323.

²⁾ *W W Tomek*, Děje university pražské I. 1849, 96.

dnes již dávno zastaral a pozbyl svého oprávnění, datuje se již ze středověku, kde ovšem diktáty z nedostatku učebnic měly zcela jiný význam i úkol než dnes, kdy těžiště univerzitní práce stále víc a více se přesouvá do seminářů a ústavů vědeckých.

Nezbytným doplňkem čtení byly *d i s p u t a c e*, jimž pravidelně vyhrazen býval jeden den v týdnu, kdy se shromažďovala celá fakulta, aby způsobem sylogistickým, tedy na základě pravd již uznaných, rozhodovala o některých sporných otázkách ze všech věd. Pravidelně jeden z magistrů měl výklad a na konci proponoval tese, o nichž pak za jeho předsednictví disputováno pro i contra. Byla to tedy ústní polemická cvičení, k nimž studenti povinni byli docházeti. Vedle řádných bývaly i mimořádné a soukromé, jež závisely na vůli profesorů, vedle disputací studentských bývaly i bakalářské v adventě, postě a „psích dnech“, konečně (jako nejvyšší) disputace misterské, jež často dály se za velikého účastenství osob učených. Zvláštní institucí byla disputace *d e q u o l i b e t* (*disputatio quodlibetaria* nebo *quodlibetica*), jakýs několikadenní turnaj disputační, při němž jeden mistr zvolený již na půl leta napřed jakožto *quodlibetarius* měl odpovídati k námitkám celé fakulty o věcech rozmanitých. Předměty disputací řádných i mimořádných vůbec týkaly se všeho možného; mluvílo se o nesmrtelnosti duše, o větrech uzavřených ve střevech zemských, o válce i kometách, o původu Čechů, o lichvě a čištění hvězd atd.

Účastenství při disputacích nebylo právě věcí příjemnou a žáci i bakaláři rádi se jim vyhýbali, kde mohli, takže univerzitní úřady nuceny byly vyhláškami i hrozbami pokut opět a opět dokračovati na liknavé. Nejhorší rozhodně bývala práce *quodlibetariova*, jemuž

proto odedávna u nás za námahu bedel hned na počátku disputace odevzdával slavnostně dar fakulty: nový biret, pár rukavic a pár černých nohavic. O významu a ceně disputací vyjadřovali se již někteří současníci pohrdavě a jisto jest, že se zvlášť na sklonku scholastiky zvrhly na hádání o tematech nechutných a často dokonce směšných:¹⁾ ale měly vzácný význam v tom, že učily pohotovosti v kontroversích a polemikách. *Paulsen*²⁾ dobře upozorňuje, že dnes učenec spoléhá se příliš na příručky, kdežto tehdy bylo nutno vědu vskutku nositi v hlavě a býti parátní. Že při disputacích docházelo často k hádkám a nadávkám (braným z logiky, na př. baralipton), ba i k argumentům na pěstě, budiž jen připomenuto.

Táž metoda a podávání hotového vědění byla i na odborných fakultách: theologické, kde základem bylo Písmo, právnické, kde se vykládaly spisy římských a církevních právníků, konečně medicinské, kde zase Hippokrates a Galenus se svými komentátory, zvláště arabskými, byli předmětem čtení, jehož doplňkem ovšem také tu byly disputace.

Studijní postup jednotlivcův na universitě byl dle toho asi tento. Jinoch patnácti až šestnáctiletý, někdy již dvanáctiletý, ba ještě mladší, ale s druhé strany i mužové dospělí vstupovali ze škol latinských, někdy ze zvláštní přípravky (paedagogium), často již z praktického života především na fakultu artistickou, jako žáci (scolares) přidružili se pravidelně k některému

¹⁾ Na př. Kolik andělů se vejde na špičku jehly? Podala Eva Adamovi v ráji jablko či hrušku?

²⁾ Die deutschen Universitäten 1902, 29 sl. — Dosud obvyklé jsou v Dánsku (*Kraus* Dánsko 1908, 97).

mistru, pod jehož dozorem bydleli, a absolvovavše onen první kurs převahou logický, hlásili se ke zkouškám, po nichž docházeli nejnižšího gradu universitního, b a k a l á ř s t v í¹⁾ f a k u l t y a r t i s t i c k é. Potom poslouchali druhý kurs, působíce zároveň při tom již často někde ve škole a po druhé zkoušce stávali se (pravidelně v 20. neb 21. roce) m a g i s t r i a r t i u m, kteří byli oprávněni, někde i povinni, po dvě leta potom konati universitní čtení na fakultě artistické (biennium complere), při čemž současně mohli již vstoupiti na některou fakultu odbornou. Tu se zase procházelo stupněm bakalářství a mistrovství, jež tu však pravidelně slulo doktorát, ač původně jistě nebylo rozdílu mezi názvy magister a doctor. Kdo byl vyzkoušen pro gradus misterský, ale ještě nepromován, byl čekancem, l i c e n c i á t e m, což by tedy bylo lze uznati za jakýsi gradus prostřední.

Bylo již řečeno, že daleká většina studentů neodbyla celého tohoto postupu, nýbrž odcházela jako bakaláři artium, ba ještě dříve beze všeho gradu do života; absolvovati celou universitu vyžadovalo vůbec tehdy mnohem delší doby nežli nyní, neboť mimo tři až čtyři leta ztrávená na fakultě artistické trvalo medicínské studium čtyři, právnické sedm, theologické dokonce devět až jedenáct let. Úplné studium také proto bylo výjimkou, že v středověku nepožadovalo se jeho

¹⁾ Slovo původu temného odvozuje se buď od b a c c a l a u r e a (zrno vavřínové) nebo od b a k u l a, což prý v gallštině značilo boj, nebo od b a c u l u s (žezla fakultního). Srv. *Winter* v uv. sp. 471. — Původní tvar byl baccalareus nebo baccalarius (odkud čes. bakalář); pozdější tvar baccalaureus vznikl patrně mylným příkloněním k výrazu laurea = vavřín (*Roloffův* Lexikon V, 317, *Reicke* v uv. sp. 34).

absolvování pro žádný úřad, ba že kandidáti kněžského úřadu nemusili vůbec býti zapsáni na universitě, nýbrž podrobovali se před svěcením jisté praktické zkoušce z latiny a liturgie před biskupem, načež stávali se hned kněžími.

Nelze se proto diviti, že počet uchazečů o grady universitní nebýval nikdy příliš značný¹⁾ a že se sem tam připomínají zvyky, které zkoušky leccjak ulehčovaly: na francouzských universitách prý docela běžné bylo podpláceti profesory, v Padově prý si směl zkoušenec přivést napovědy a dokonce v Helmstedtě dostával kandidát otázky již i s odpovědmi napřed, než se zkouška začala. Promoce odedávna dály se za slavnostních obřadů, které stály kandidáty dosti a dosti peněz zvláště proto, že na rozdíl ode dneška mistři a jiní známí zváni bývali po promoci ke kvasům, jež se protáhly často kolik dní. Jaké výše náklady promoční dosahovaly v Anglii, je patrnó z toho, že zvláštním výnosem určeno jich maximum na obnos, který se rovnal dnešním 500 libráům šterlingů, tedy daleko přes 10.000 K (předválečných).

Jinak je patrnó, že rozrůznění na *scolares*, bakaláře a magistry úplně odpovídá středověkému lišení učedníků, tovaryšů a mistrů v cechu a rozdílům panošů, zbrojnošů i rytířů v šlechtě; universita byla vskutku jistým cechem učených, jejíž nejvyšším vyznamenáním a spolu důkazem samostatnosti byly právě akademické grady.

¹⁾ Průměrem sotva třetina studentů docházela gradu bakalářského, sotva šestnáctina magistra artium (*Zenz Geschichte der Pädagogik* 1910, 113).

§ 5. Život scholárů universitních.

Zbývá promluvit ještě o posluchačích universitních a jich životě. Zprávy o jich počtu na jednotlivých universitách jsou dojista přehnané. Nejen v Bononii, nýbrž i v Paříži, ba i v Praze, máme-li věriti zprávám současným, za dnů slávy bylo prý i přes deset tisíc, ba až třicet šest tisíc posluchačů najednou a to ze všech konců Evropy. Nutno však uznati, že v tom počtu zahrnuta jistě i čeleď a sluhové, takže asi nechybíme, když vezmeme počet jednoho tisíce za pravidelný pro university větší, několika set pro menší. Bývaly doby na př. ve Vídni, kdy bylo všeho všudy na universitě jenom 30 studentů, a také u nás nářky do nedostatečného počtu posluchačstva ozývají se stále a stále.¹⁾

Posluchači bývali mladíci i mužové všech stavů, zvláště mnoho duchovních, farářů, kanovníků, proboštů, ba i biskupové; nescházeli ani mladíci z poddanského stavu, za to šlechticů (aspoň v Praze) nebývalo nikdy hojnost. Původně všickni bydlívali na bursách²⁾ t. j. soukromých domích pod dohledem profesora, který jim i přednášel (odtud bursalii, combursales, Burschen), později ovládl zvyk bydleti pod společnými dozorci (provvisores), ovšem nenáviděnými, v kolejích studentských, které byly zřizovány z nadací pro určitý počet chovanců, povinných za to přisluhovati při službách božích. Jiní živili se tím, že posluhovali mistrům jako jejich famuli čili ministri (každý mistr měl právo vybrati si jednoho famula). Výjimkou bývali i externisté, kteří bydlili po

¹⁾ *Winter* v uv. sp. 233.

²⁾ *Βύρσα* značí koženou tobolku jakožto společnou pokladnici (*Zenz* v uv. sp. 114).

domech soukromých; za to s rozvojem university přibývalo hojně takových, kteří se toulali po universitách slujíce v a g a n t i, b a c h a n t i, česky t ě k a ř i (německý výraz *P a r t e k e n h e n g s t* nebo *P a r t e k e n f r e s s e r* shoduje se s přezdívkou „p ř e h u b e n á p a r t é k a“, již se dostává studentovi v známé staročeské satíře „*P o d k o n í a ž á k*“). Tito těkaři, kteří bývali zváni též *g o l i a r d i* (patronem jejich nebyl totiž nikdo jiný nežli Goliáš), bývali lidé nevázaní, rozpustilí, neklidní a nedbalí, kteří byli pravou trýzní zvláště vyššímu duchovenstvu, ale kteří zároveň po světě šířili znalost studentských latinských popěveků (*c a r m i n a b u r a n a*), ne nepodobných výtvorům moderním: láska a pití i v nich měly hlavní úkol. Po způsobu kleriků měli dokonce i své „*ordines vagorum*“, jež persiflovaly řehole duchovní.¹⁾ Lze říci, že těkaři jsou jen dalším příznakem roztoulané doby, kdy po celé Evropě přecházeli potulní mniši, poutníci, řemeslníci, kupci, vojáci i učitelé, a chápeme, proč pro nevázanost těkařů opětně proti nim zakročovaly církevní úřady, ba i synody.

Život studentů usedlých blížil se značně životu kleriků a také i původní šat alumnů, jakás talárovitá kukla o širokých rukávech, sepiatá pasem, byla dozajista klášterního původu. Ale záhy studenti místo „*clericalis vestitus*“ libují si v modních šatech výstředních, v nichž po způsobu francouzské buržoasie všechny údy těla náležitě se uplatňovaly a jmenovitě podle jistého zákazu university lipské: „*die Gliedmassen des Leibes, welche dem Menschen zur Notdurft der Natur gegeben*

¹⁾ *K. Hoeber* Das deutsche Universitäts- und Hochschulwesen 1912, 10.

werden“.¹⁾ Mnoho pohodlí ve svých společných bytech studenti dozajista neužili. Vstávali již o páté hodině, umyli se, pozpívali a dali se do studia, pak šli do přednášek a po nich teprv asi v 10 hod. bylo první jídlo (snídaně, prandium); druhé a zároveň poslední (oběd, coena) bývalo po odpoledních přednáškách nebo cvičeních asi v pět hodin. Strava bývala chatrná²⁾ a čistota neveliká; ještě Rabelais mluví docela upřímně o „všivých kolejích“.³⁾ Za provinění bývali trestáni domluvami, pokutami, posty nebo strkání do universitního vězení, které slulo u nás „k u r n í k“ (ornithoboscus); jinde — u nás nikdy — připomínají se i tělesné tresty, takže na př. v Paříži i bakaláři provinilí byli prý v přítomnosti rektorově trestáni metlou po nahých zádech.⁴⁾

Za provinění trestuhodná považovány byly zvláště nepobožnost, nepilnost, vzdorovitost, hádky s universitními zřízenci, bedelem a kolejní kuchařkou, pračky i nadávky, toulky mimo dům zvláště v noci, pitky a milostné pletky. V té příčině všechny university byly úplně stejné: všude tance, šerm, pití a bití považovali mladíci úplně za své právo, čemuž se nelze diviti, protože ušlechtilých zábav, divadel, koncertů a pod. tehdy vůbec nebylo a celý ráz doby byl vůbec hrubší nežli nyní. Zle bývalo zvláště, když v noci napilí akademické servali se s klidnými občany nebo docela se stráží; to vedlo často i k sporům mezi universitou a magistrátem, který provinilce, ačkoliv jeho jurisdikci ne-

¹⁾ *Bruchmüller* Der Leipziger Student 1909, 28.

²⁾ Za ty, kdož se nedostavili včas, snědli ji ostatní (*Bruchmüller* v uv. sp. 17).

³⁾ V Lipsku bylo jmenovitě zakázáno studentům vylévatí výkaly z oken neb do zahrady a na dvůr (*Bruchmüller* v uv. sp. 18).

⁴⁾ *Winter* v uv. sp. 27.

podléhali, sbíral a zavíral. Milostných pletek mívali studenti odjakživa více než dosti; i „p o v ě t r n é ž e n y“ táhly se prý za nimi odedávna;¹⁾ u nás bydlily hned v sousedství Karolina, v Paříži docela v přízemku kolejí samých, takže dle souvěké zprávy dole se hádaly se svými ctiteli meretrices a nahoře byly učené disputatione. Bujnost a nevázanost universitní mládeže vůbec podivně kontrastuje s otrockou kázní na školách nižších.²⁾

Obraz tento nebyl by úplný, kdybychom se nezmínili o tak řeč. b e á n i í c h. *Beanus*³⁾ slul mladík, který nebyl ještě imatrikulován jako *s c o l a r i s* (*s t u d e n s*), což právě státi se mohlo teprv po zvláštní zkoušce beánské (*b e á n i e*, *e x a m e n t i r o n u m* nebo *d e p o s i t i o*). Dála se prvotně za nevinných symbolických obřadů, jichž počátkové jdou již do starověku a bývaly v obyčeji u řemeslníků, kupců, ba i v klášterích (*Bruchmüller* v uv. sp. 20). K slavnosti bývalo zváno latinskými verši, někdy po středověku hodně upřímnými; tak kdysi u nás⁴⁾ děkan zve studenty k beánii a začíná svůj básnický plod pohany a židy, kteří také dobytek rozmanitým způsobem očišťovali, než mohl se státi obětí; jindy se účel beánie naznačuje slovy, aby chlapec prohlédl, staré nešvary se sebe složil a dále nesmrděl páchnoucím hnusně kozlem atd. Později symboly změnily se a zesurověly a jenom

¹⁾ Útěchou pochybnou budiž, že se opětně připomínají případy, že si takové ženy vodili domů také sami svobodní — docenti (*Bruchmüller* v uv. sp. 18).

²⁾ *Revue de la Renaissance* VI. 163.

³⁾ Slovo původu temného odvozuje se obyčejně z franc. *b e c j a u n e* (pískle) nebo ze zvuků *b e* (bečí jako ovce nebo tele).

⁴⁾ *Winter* v uv. sp. 221.

s urozenými beány prý zacházeno šetrněji. Po úvodní řeči depositorově (studenta, který deposici řídil) a výslechu beánů začínalo se nejprve slovné týrání, že tu někdo smrdí a pod., načež nováčky hrubými nástroji otloukali, řezali, pilovali, usekávali jim rohy, vytahovali jim veliký kančí zub z úst, oblékali je do volské kůže, stříhali jim vlasy volskými nůžkami, čistili uši hrubými palicemi, posypávali solí a do toho všeho vplétali neslušné žerty a hrubé vtipy.¹⁾ S oblibou jmenovitě bývali sázeni beánové na dřevěného kozla, dokonce i mazáni po tváři shnilými plicemi, z nichž červi lezli, droždím, smolou, ba ještě horšími věcmi,²⁾ takže časem universitní úřady samy zakročují, aby se obřady dály s menšími hrubostmi. Ještě Luther hájil deposice, že jest dobrou zkouškou trpělivosti a přípravou pro strasti životní. Melanchthon pak obřady beánské pokusil se vyložit i symbolicky,³⁾ kdežto v Komenského *Schola ludus* (V I. 4.) předváděné beanie přerušuje sám král, nazýváje obřady ty nejapnými a pošetilými.

Na konec několik slov k ocenění universit středověkých, jež humanisté napořád líčí ve světle velmi ne-

¹⁾ Na př. v *Mariboru* prý student depositor dav beánovi políček, ptal se ho, zdali měl matku, a když přisvědčil, že ano, odvětil středověkým „vtipem“: „Ne šelmo, ona měla tebe!“ — Ve Vídni bývala ve zvyku i symbolická zpověď beánova, při čemž depositor zastával úlohu kněze a beánům přičítány všechny možné nectnosti (*Oskar Scheuer Die geschichtliche Entwicklung des deutschen Studententums in Österreich 1910, 28*).

²⁾ Sbírka přístrojů beánských reprodukována v uv. sp. *Bruchmüllerově* 21.

³⁾ *Hartfelder Melanchthon 460*. — Dosud obvyklé jsou beanie na universitách amerických, kde na př. ještě r. 1908 došlo v New-Yorku k stávce universitní, poněvadž se jeden nováček nechtěl podrobiti obvyklým torturám při uvádění posluchačů.

příznivém. Měly ovšem značné své vady, hlavně ztrnulost obsahu, v němž byl naprostý nedostatek vědeckého pokroku a naprostá nadvláda autority: nebyloť řešení vědeckých problémů, protože je všecky rozřešila již bible a Aristoteles; proto také později, jak uslyšíme, vědecký pokrok šel mimo university a proti nim. Závadou byl dále nedostatek specialisace docentů, kteří učili všemu, bývali lidé nevědomí a líní, často jenom z protekce vyšlí, při čemž žili v ustavičných svárech i pomluvách. Vadilo přílišné mládí i nevázanost žáků, kteří nadto po krátkém čase pravidelně odcházeli jinam, nebo nechávali vůbec studií v praxi nepotřebných. Chyba byla konečně, že nebyly zastoupeny předměty velmi důležité na př. dějepis, pravidelně i řečtina, a ovšem také mateřský jazyk, místo něhož vládla latina barbarská, frázovitá, plná abstraktních novotvarů (*quidditas*, *haecceitas*, *essentia*, *causalitas*, *qualitas*, *quantitas* a pod.), latina, která nejen neznala jemností stylistických, nýbrž neštítla se ani hrubých chyb gramatických.

Přes to humanisté přehánějíce zvláště tyto nedostatky latinského stylu, v němž sami viděli vrchol vzdělání, neprávem pohrdali středověkem a zvláště universitami. Ony konservovaly vědu starověkou, naváděly k parátnímu jejímu užívání v disputacích, společnou řečí učených poutaly národy a umožňovaly i jisté kulturní proudění. Především však byly to první, na církvi neodvislé a samostatné korporace školní, spolu první pokus, třebaš nesmělý a neúplný, o emancipaci vědy od církve;¹⁾ záhy jejich hlasu jako autority bylo dbáno

¹⁾ Srv. výrok *Gravesův* v uv. sp. 94: The influence of the universities liberalized all mediaeval institutions and aided greatly in

v rozepřích politických a náboženských (universita pařížská pomáhala odklízeti papežské schisma a měla vůbec ohromný význam politický, theologický i filosofický, takže její rozhodnutí platila celému světu, *urbi et orbi*;¹⁾ universita pražská připravovala reformaci, anglické university rozhodovaly v rozepřích Jindřicha VIII. s církví atd.) a proto také university, ač lidu vzdáleny, s lidem přece souvisely a na lid působily. A z nich konečně vyšli i mnozí mužové, kteří pomáhali rozžít světlo pravdy: *Roger, Baco*,²⁾ *Dante, Wicliff, Hus* i *Koperník*.³⁾ Naše doba proto hledí na tyto nesmělé počátky svobody badání právem uznaleji a vděčněji a vidí v universitách dokonce první projevy myšlenky národnostní proti středověkému universalismu.

§ 6. Školy městské a jich organisace.

Války křížácké, jež měly takovou důležitost v rozvoji rytířstva a obohatily tolik duševní život Evropy znalostí dalekých zemí i národů, přispěly též k jiné radikální proměně středověku, k rozvoji měst. Nejprve v Itálii, kde města odedávna byla vlastně republikami s vlastními statuty a právy, pak v Německu a střední Evropě vůbec počínají vznikat a vzrůstat města jakožto střediska obchodu s dalekými zeměmi, jemuž

advancing the cause of individualism and carrying forward the torch of civilization and progress.

¹⁾ *Rádł* v Naší době XXIII. 12.

²⁾ O něm jako pedagogu stručný výklad podal *Schindele* v čl. *Pädagogische Reformvorschläge* im 13. Jahrh. v *Zeit. f. Phil. u. Pädag.* XVI. 233 sl.; podle něho Baco kladl důraz na lepší výcvik v myšlení a mluvení, jakož i na metodický návod k samostatnému pozorování a badání ve vědách přírodních.

³⁾ O něm viz *Graves* v uv. sp. 93.

právě křižácké války a styk se Saracény dodaly většího rozměru. A jak roste měšťanstvo, vzmáhá se přirozeně nespokojenost se školami klerikálními, jež omezeny jsou na úzký okruh žactva, podávaly vzdělání příliš stavovsky jednostranné; stále více a více cítí se potřeba, aby zakládány byly školy, jež by podávaly učené vzdělání a spolu přihlížely k potřebám stavu městského, kupců i řemeslníků. Tak vznikly místy ojedinělé *školy cechovní* pro děti mistrů, pravidelně jen elementární, ale někdy i latinské, vždy však bez mateřštiny (londýnská kupecká škola — *the merchant taylor school* — je snad z nich nejznamenitější); především však a hlavně zakládány již v 12. a 13. stol.¹⁾ byly *školy městské* t. j. školy městem zřizované a městem vydržované, jež proti universitám shrnovávají se názvem *školsství partikulárního* (*scholae particulares*).²⁾

Zřizování těchto nových ústavů nedálo se bez obtíží. Viděli jsme, že církev osvojovala si přímo monopol na zakládání nových škol a že skrze kněží vykonávala i vrchní dozor nade vším školstvím. Ovšem církvi — a to právě charakterisuje její snahy — šlo především o vzdělání kněžstva a vyšších stavů, kdežto vzdělání lidu nikdy doopravdy jí na srdci neleželo,³⁾ pročež nebyla ani příliš přízniva snahám Karla Veli-

¹⁾ Podle *Strakosche-Grassmanna* (*Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens* 1905, 4) připomíná se vídeňská škola u sv. Štěpána již 1237.

²⁾ Vedle toho již v 15. stol. objevuje se název *scholae triviales*, pokud se omezovaly jen na staré trivium, což časem nabylo významu škol elementárních (*Roloff Lexikon* V. 165).

³⁾ *Joh. Tews* *Die deutsche Volksschule* 1908, 4 a *Strakosch-Grassmann* v uv. sp. 5.

kého a Alfreda o vzdělání lidové. Ač přece měšťané, domáhající se škol pro své děti, nijak nedotýkali se církve a ač nové školy, jak hned uvidíme, podržely celkem i církevní ráz a mívaly za učitele původně jen kleriky s nižším svěcením, došlo přece k zápasu mezi městy a kněžími, kteří pohlíželi od počátku na nové ústavy s nedůvěrou, bojíce se o svá privilegia a práva na školu. Zvláště v stol. XIV. a XV. v Německu i u nás byly tuhé rozepry jmenovitě o to, kdo má dosazovati učitele na tyto nové ústavy, neboť město, jež školu zakládalo a učitele platilo, přirozeně domáhalo se i patronátu nad ní; k tomu pak jako další komplikace pojila se okolnost, že někde (jako u nás) universitní statuta sama nařizovala, že správcové škol jakožto graduovaní akademici a tudíž členové university mají podléhati jurisdikci rektorově. Časem se do sporů těch vkládají sami vladaři, kteří rovněž reklamují právo na školu pro sebe, po příp. je přenášejí na městské úřady; tak Albrecht I. ve Vídni 1296, u nás Otakar I. již r. 1265 při vzniku školy svatohavelské v Praze; spor o městskou školu žateckou rozřešil u nás teprve Jan Lucemburský a to ve prospěch města 1335 atd.¹⁾

Zápas o školu nekončil všude stejně, ale celkem — u nás zvláště husitské boje k tomu přispěly — města zvítězila a školy městské odtud všude vytlačují nebo absorbují zbytky starých klerikálních škol farních, pokud vůbec existovaly. Odtud u nás i v Němcích a jinde školy nového typu jsou po všech větších městech, ba někde, ač zřídka, i na vsích; městské rady dosazují po dohodě s universitou učitele, vydávají pro ně i školní

¹⁾ *Roloff* Lexikon IV. 1234 a čl. *W. Toischer* Das Schulrecht im Mittelalter v časop. *Lehrerfortbildung* III. 349 sl.

řády a dohlížejí na ně svými plnomocníky (odtud název *s c h o l a e s e n a t o r i a e* t. j. školy magistrátní).

Bylo v povaze doby, že i tyto nové školy byly *l a t i n s k é*; znalost latiny slovem a písmem opět se vytýká jako jejich úkol v samých školských rádech a zřízeních. Ale mládež na školy latinské vstupující musila přece nejdříve naučiti se elementům vědění, čtení a psaní, a tak záhy vedle těchto škol městských počínají se připomínati jako zvláštní kategorie ústavy, v nichž učilo se docela bez latiny abecedě, čtení knih sepsaných v mateřském jazyce i psaní dopisů. Školy tyto zvané u nás¹⁾ *d ě t i n s k ý m i*, *m a l ý m i*, *n í z k ý m i* nebo *č e s k ý m i*,²⁾ ve Francii *p é t i t e s é c o l e s*, v Německu pak *d u e d e s c h e S c r i f s c h o l e n*, byly prvotně asi podniky soukromými, ale později udržovány jsou rovněž městy. Poměr jejich k útvarům městským není dosud náležitě vyjasněn: někteří (jako *Ziegler, Paulsen, Knabe*) mají je vůbec za podniky samostatné v e d l e škol partikulárních, ale spíše se zdá, že jakmile se jich ujala města, školy tyto přičleňují se přímo ke školám partikulárním a jsou pak jejich nejnižším, někde snad vlastně i jediným oddělením. V dějinách školské organisace mají tyto ústavy své místo, jsouce rozhodně předchůdci moderní školy obecné.

Vedle těchto ústavů městem udržovaných bývalo každou dobu a v každém městě dosti škol *s o u k r o m ý c h* či *p o k o u t n í c h* (*s c h o l a e c l a n c u*-

¹⁾ Nejstarší škola toho druhu vůbec vznikla v Bruselu (*Barth* v uv. sp. 220).

²⁾ *Winter* Život a učení na partikulárních školách v Čechách 1901, 11. — *Dr. St. Kot* Szkolnictwo parafialne w Małopolsce v čas. Muzeum 1912 tom III. (podle zpráv visitačních).

lariae nebo cubiculariae, écoles buissonnières, Winkel-Klipp- oder Beischulen), neboť mezi učitelstvem vyvinula se i zvláštní kategorie lidí, obyčejně městských písařů, nižších duchovních, zběhlých studentův, ba i jeptišek, kteří se nabízeli vyučovati dítky čtení a psaní, vyvěšovali na svých příbytcích štíty jako jiná řemesla, ba mívali často i pomocníky po příkladě mistrů řemeslných. Některé z těchto podniků věnovaly zvláštní pozornost počtům, jako škola počestného *Adama Riese* v Annaberku nebo *Michaela Joppela* v Norimberku, jiné dokonce připravovaly i pro studia vyšší. Když města sama se ujala zakládání škol pro psaní a čtení, docházelo k novým zase konfliktům mezi nimi a těmito pokoutními ústavami, jež poškozovaly zájmy škol veřejných. Magistrát odtud k žalobám škol partikulárních opět a opět zakazuje tyto pokoutní ústavy (u nás na př. v Litoměřicích ještě r. 1600), ale rozumí se, že marně, ježto z nedostatku škol veřejných opět a opět se učí pokoutně. O Praze se dokonce říkalo, že kolik domů, tolik pokoutních škol, v nichž „dětinští“ učitelé působili jako „kaziškolové“. Máme dokonce zprávy, že bývaly takové školy i ve formě k o č o v n é a zachován v Basileji vývěsní štít takové školy z r. 1516, jenž snad pochází od známého *Maxe Holbeina*. Vyobrazena tu škola, v níž žáci sedí na zemi, jeden pak z nich stojí před učitelem, jenž nade všemi trůní s nezbytnou metlou v ruce; podobně vedle jeho manželka učí děvče, kdežto na druhé straně štítu zobrazena škola pro větší chlapce. Nápis na štítě nabízí se každého vyučiti, kdo se přihlásí; tomu, kdo by se nic nenaučil, peníze prý se vrátí.

Konečně sem tam připomínají se i zvláštní školy d í v č í, na př. v Lübecku, Norimberce, Bruselu a j.;

u nás učily s počátku jeptišky, po válkách husitských však bývaly odkazovány dívky do škol soukromých, nebo navštěvovaly spolu s hochy jenom nejnižší třídu školy partikulární. V Nizozemsku, Švýcarsku i Německu záhy tohoto školství ujímají se i zvláštní sdružení žen zvaná *Feldnonnen*, *Waldschwestern* a j., také „těkařské“ učitelky se připomínají.

Jisto jest, že mnohé z těchto soukromých či pokoutních škol vedly si směrem rozhodně praktičtějším a životnějším než partikulární školy veřejné; není přece nahodilé, že do nich nejdříve pronikl humanismus a že po prvé v nich se učí také jazykům moderním. Bylyť u nás některé z nich výslovně určeny pro učení jazykem německým, jejichž „šulmistři“ byli buď Němci domácí neb cizí přistěhovalci z říše; víme na př., že sám král Ferdinand I. se přimlouval u rady brněnské, aby dovolila německému písaři Hyršauerovi držeti školu, aby mládež brněnská německy číst a psát se naučiti mohla. Jiné zase školy soukromé měli u nás Židé; v Praze na př. vedle školy v Židovském městě objevuje se již koncem stol. patnáctého i židovská škola soukromá na Novém městě, v Chebu trvá dokonce již r. 1364. Je pochopitelné, že v těchto židovských školách učilo se také hebrejštině, posvátnému jazyku židovskému. Konečně měli své školy soukromé také moravští novokřtění (taufari), ostatně dosti blízcí českým Bratřím, usedlí zvlášť na lichtenštejnském panství mikulovském. Novokřtění stavěli se nepřátelsky proti vzdělání učenému a ve školách svých určení náboženského pěstovali prakticky komunismus, neboť děti jejich zůstávaly v rodinách toliko do půldruhého roku, načež všecky odevzdány na starost „školní matce“. Výchova náboženská, ne učení rozumové, byla vždy hlavním před-

mětem těchto škol, jež však zanikají již v stol. XVI., neobstávše v konkurenci se školstvím veřejným.

Celkem tedy dle toho na konci středověku byly aspoň v městech tři stupně škol: nejnižší pro čtení a psaní, ať to již byly podniky městské nebo soukromé či pokoutní; výše stály latinské školy partikulární, které ponenáhlu vytlačily staré církevní školy farní, konečně sem tam trvaly ještě školy klášterní a katedrální, z nichž pravidelně se přestupovalo přímo na universitu.

Předměty vyučování na školách první kategorie byly přirozeně jenom čtení a psaní, snad někdy i trochu počtů,¹⁾ jimž se nedařilo valně již proto, že arabské číslice rozšířily se teprv v XV. stol., dále ovšem učeno základům náboženství, zvláště modlitbám a bezpochyby i kostelnímu zpěvu. Latinské školy partikulární byly ovšem jen napodobením starých škol klerikálních a tudíž nauky trivia i jazyk latinský byly v nich předměty hlavní, memorování pak jedinou metodou; žáci dělivali se ve tři oddělení postupná, číslovaná shora tak, že první oddělení bylo nejvyšší: *t a b u l i s t é*, kteří se učili latinsky čísti a psáti na slabikáři (tabula), *d o n a t i s t é*, kteří poznávali začátky gramatiky z učebnice Donatovy a čítali mimo to Catona, Aesopa, Aviana, konečně *a l e x a n d r i s t é*, jimž učebnicí bylo *Doctrinale Alexandra de Villa Dei*. Ve větších městech někdy školy takové docházely až k četbě autorů i k počátkům artistického vzdělání universit-

¹⁾ Zbytky rozmanitých školních utensilií a zvláště četné voskové tabulky s úkoly početními, překlady a dopisy nalezeny byly r. 1866 ve staré kłoace v Lübecku a popsány podrobně (i s ilustracemi) v čl. *J. Warncke*: *Mittelalterliche Schulgeräte im Museum zu Lübeck* v *Zeit. f. Gesch. der Erz.* 1922, 227 sl.

ního, pravidelně však byly k němu pouze úvodem a přípravou (odtud právě název škol částečných, partikulárních). Rozhodně nebylo ve školách těchto uniformity, jako je snad v našem školství středním, nýbrž dle okolností končivaly se výše či níže, jak to právě dovoloval i věk žáků, kteří do školy dětinské přicházeli často již ve čtvrtém roce, do latinské pak v šestém neb sedmém.

§ 7. Učitelé i žáci škol partikulárních.

Učitelé škol městských byli prvotně dozajista jen klerikové s nižším svěcením, ponenáhlu však docházelo i na vyhnané mnichy, zkažené studenty, městské písaře a lecjaké dobrodruhy. Na školách dětinských dokonce učivali i řemeslníci vedle svého řemesla, vůbec laici (pravidelně však neženatí) ponenáhlu převládli. Toliko ředitel školy (*rector*, *magister*, *ludimagister*, *ludipraeses*, *gymnasiarcha* a j.), jemuž příslušela péče o mravní i vědecký prospěch školy a jenž proto zpravidla býval většího vzdělání (u nás obyč. bakalář), býval přímo ustanovován městem a to zpravidla jen na rok; pečoval i o službu chrámovou, zvonictví a obecní písařství. K ruce měl pomocníky, které si pravidelně zjednával sám a kteří mívali různé názvy (*synergae*, *praecceptores*, *coadiutores*, *provisores*, *collegae*; nejnižší sluli *locati* buď od slov. *loco* = najímám nebo subst. *locus* = *classis*, třída). Mezi nejnižšími byl i *kantor* (pomocník jeho slul *succentor*), jenž míval na starosti zpěv chrámový i hudbu figurální, jsa spolu správcem kůru. Byla tedy také tu v těchto kategoriích učitelů jistá analogie k zřízení cechovnímu a k rozdílu mistrů, tovaryšů i učedníků.

Město platívalo učitelům jistý důchod na penězích nebo v naturalích, žáci pak odváděli školní plat a rozmanité dárky příležitost s podivnými názvy často poločeskými, pololatinskými,¹⁾ na př. *j a r m a r k a l e s* o jarmarcích, *k r e t a l e s* za křidu, *p e n n a l e s* za ořezání péra, *k a l e f a k t u r u* za topení, *s e k y r a l e s* za štípání dříví, *v i t r a l e s* na správu oken, *h r o m n i č k a l e s*, *d u š i č k a l e s*, *p a s k a l e s*, *m a s o p u s t a l e s* atd. Jmen a druhů bylo dost, ale celkem to všechno nevynášelo asi mnoho. Mimo to učitelé vybírali poplatky za psaní listin, za kostelní kantace, za kalendáře či minuce, koledy a rekordace. Byt mívali ve školních budovách,²⁾ které ovšem byly velmi chatrné, stávající původně blíže kostela na hřbitově; konečně stravu dostávali školní oficiálové či oficiři na faře a to obyčejně jen oběd. Ve škole samé mnoho pohodlí nebývalo; vedle katedry a několika tabulí bývaly tu lavice nebo dlouhý stůl, jarmary, uprostřed ohromná kamna s kakabusem (hrncem na ohřívání vody a vaření polévky), mísy, hrnce, vany, truhly s rozličnými potravinami atd. Leckde učitel nemíval ani vlastní světnice a musil bydleti se žáky. Proto se nelze diviti, že učitel, zvláště akademicky vzdělaný, pospíchával co nejdříve z úřadu učitelského a hleděl buď přejíti do povolání lépe placeného a váženějšího, státi se knězem a pod., nebo někam se bohatě přiženiti, při čemž mládí jeho a vzdělání bývala mu vždy velikou přímluvou u vdov, vdavek vždy chtivých.

Nutno připomenouti, že mezi sebou školní oficiálové bývali málokdy svorní, hádali se s měšťany i vrch-

¹⁾ *Winter* v uv. sp. 231 sl. *Kot* v uv. sp., z něhož patrno, že byly v Polsce docela podobné poměry jako u nás.

²⁾ *Winter* v uv. sp. 113 sl.

nostmi církevními, rádi se parádili, ale jmenovitě rádi si namlouvali, což při jejich mládí nebylo nic divného, rádi konečně popíjeli: *cantores amanti humores* — platívalo odjakživa.¹⁾ Celkem jistě i tu úcta obecnstva k učiteli řídila se jeho osobními vlastnostmi a jako v každém povolání tak i tu vedle lidí řádných a svědomitých bylo mnoho plevle a existencí pochybných.²⁾

Na vyučování dohlížely jednak magistráty skrze své inspektory (v Praze bývalo jich po dvou v každé farnosti), kteří byli spolu prostředkovateli všech stížností a pravidelně málokdy žili s učitelstvem v upřímné shodě, dále universita, jež u nás po způsobu pařížské měla právo dosazovati a stvrzovati (*confirmare*) učitele do měst královských i panských, kde si toho přáli, přejavši tak vlastně práva církevního scholastika, dle nichž také mohla učitele sesazovati, volati k zodpovídání a trestati; konečně učitelé, zvláště kantoři, byli podřízeni i místním duchovním. Celkem tedy — jako dosud — o inspektory nebývalo nikdy zle, třebaš byly platy učitelů sebe hubenější.

Žáci těchto škol partikulárních (*scholastici*, *scholarové*, *alumnové*, *discenti*, česky

¹⁾ *Kot* v uv. čl. 29 podává tento úryvek písničky: „*łaskawi Domini Cantores, qui amatis Gorzałkam inszosque humores*“.

²⁾ Jaká individua mohla býti tehdy učiteli, o tom z mnohých dokladů stačí jediný případ, který uvádí *Vávra* v Dějinách města Kolína 1879, I. díl 194. R. 1614 byl rektorem v Kolíně bakalář Václav Knobelius Čáslavský, jenž zanedbával školu omlouvaje se, že chodí do Kutné Hory cvičiti se v kázání, zatím však chodíval s povětrnými ženskými po tancích a posvíceních; když pak nemoc projevila se mu na čele, Kolínští, bojíce se nákazy, trhali děti od školy; konečně na rozkaz konšelů bakalář od bradýře vyšetřen a od školy vypuzen jest. Stal se knězem.

obyčejně školníci; nejstarší zvaní též kumpáni, trunkáti¹⁾ atd.) dělivali se pravidelně na dvě třídy. Děti zámožných rodičů docházely pouze do školy, kdežto děti chudé (mendici, mendicelli, mendikanti, pauperes) mívaly ve škole celé zaopatření, ovšem hubené, jež hradilo se jednak ze stipendií (beneficií) školních, jednak, a to hlavně, žebrotou a zpíváním po domech při rozličných příležitostech a svátcích, na př. o sv. Martinu, Řehoři a pod. Zachovaly se dodnes některé popěvky, jimiž tito mendici domáhali se almužny. Na př. o sv. Martině zpívali v XV. stol. píseň, zachovanou v rukopise pražské knihovny universitní, která se počíná slovy:²⁾

Svatého Martina
všeliká dědina
dnes štědrost zpomíná:
podle svého statku
vesele s čeládkú
tučnú hus, hus, hus,
tučnú hus jie,
víno pije,
beze všeho smutku.
Ale my školníci,
nevolní chudníci,
malí i velicí,
v škole vždy sedíme,
veselé strašíme,
neb nás dusí chudoba,
toho netajíme atd.

¹⁾ *Winter* v uv. sp. 369.

²⁾ *W. W. Tomek*, Děje university pražské I. 1849, 80 pozn.

Zachovala se i vyobrazení těchto chudých školníků; tak na jednom¹⁾ každý student nese na zádech obrovskou krosnu, do níž patrně ukládal vyžebbrané dary. Mimo žebrotu ukládáno mendikům i čištění a vytápění škol a nejstarší kumpán jakožto „p a t e r m e n d i c k ý“ míval nad nimi vrchní dozor.

A odtud byl již jen malý krok k ž e b r a v ý m školníkům p o t u l n ý m, t ě k a ř ů m či t k á č ů m (po německu sluli ABC-S c h ü t z e n, francouzsky b é j a u n e s), kteří se vyvinuli docela po příkladě těkařů universitních. Toulávali se od školy ke škole, od města k městu, často po celé Evropě; vpadše do města zpívali dům od domu, po případě i kradli. Často dospělý studentský lenoch (bachant) shromáždil kol sebe chlapce pod záminkou, že je bude učit, a zatím je sliby i pohrůžkami nutil k tomu, aby proň žebrali, a co vyžebrali, svědomitě odváděli. Máme zachována hrozná líčení této studentské žebroty ode dvou účastníků, kteří ji popisují z vlastní trpké zkušenosti, totiž od *Butzbacha* (zemřel 1526) a *Plattera* (1499—1582); vzpomínky prvního (*O d o e p o r i c o n*) v německém překladě vydal 1869 *Becker* s názvem *Chronica eines fahrenden Schülers* (výtah uveřejnil *Nováček* v *Českém Lidu* VI.), z autobiografie Platterovy větší menší ukázky jsou ve všech větších dějinách pedagogiky (celý spis vydal *Fechter* 1840 a *Düntzer* 1882, nově *Stehle* 1911 (v *Diesterwegs Deutsche Schulausgaben*) a *Horst Kohl* 1912). Těkaři právali se se psy i s lidmi, přespávali ve školách, bývali plní hmyzu i nečistoty a za vše trpěli jen hlad a bití. Zpívali s humorem verše milostné i satirické, ovšem

¹⁾ Reprodukováno u *Monroea* 335.

středověky obhroublé a dvojsmyslné, často makaronské, na př.: „Noveritis Christicole, že jest nedostatek v škole, sumus nam apostolici, často lehmem pod stolicí.“ Teprve za reformace pomalu mizí tento školský zlořád, jehož stopy jdou ostatně hluboko do novověku; ještě nyní prý ve Španělsku toulávají se žáci o prázdninách shánějící živobyti, a na Rusi zkušenosti kyjevských tuláků vypsál sám Gogol,¹⁾ kdežto u nás poslední zbytky tohoto středověkého přežitku dorazilo nařízení zemské školní rady z r. 1874.²⁾

Kázeň na školách partikulárních nikdy nebyla valná a trestů bývalo více než dosti.³⁾ Provinilcům věšeno na hrdlo potupné znamení *signum* (též *asinus*), což asi byl nějaký dřevěný, neforemný nástroj, jindy stíhal je zápis viny, čemuž se říkalo *lupus*. U nás nosívali slaměný věnec, jindy znamení osla (ten, kdo mluvil česky), turka (kdo mluvil nesprávně latinsky), prasete (kdo mluvil nemravně). Nejčastějším trestem ovšem bylo bití, *pardus*, česky vulgo *šilink*; tělesné tresty, aspoň pro jisté případy schvalují i řády školní *Kodiciův* a *Bacháčkův*, ba i *Komenský* a ovšem i *jesuité*. Známe případy, že vzteklý učitel těžce poranil žáka a z hrozného líčení *Guarinonia*, lékaře Rudolfa II., vidíme, že býval důtkami tak krutě bit, že mu po těle zůstávaly hluboké díry a že z košile, rozsekaného masa i ssedlé krve placka spečená se stala. Ani humanismus, jak uslyšíme, přes snahy své jinak ušlechtilé nepřivodil zásadního obratu

¹⁾ Ottův Slovník naučný s. v. *bachanti*.

²⁾ *Jirásek*, Z mých pamětí ve Zvonu X. 694.

³⁾ *Winter* v uv. sp. 48 sl. a *Jos. Harapat*, Školská kázeň ve středověku v Paedag. VIII. 1886, 67 sl.

v této kruté disciplině.¹⁾ Bití stále a stále pokládalo se za tak přirozené, že dokonce někde sami žáci o zvláštní slavnosti zvané *vindemia* nebo *virgidemia* nosívali si metly z lesů a hájů za veselých šprýmů a pití. Vedle bití bývaly v obyčeji i vážné jiné tělesné tresty, zvl. klečení na hrachu, pranýř, nošení těžkých řetězů, pití špinavé vody, jedení z psího koryta a pod.²⁾

Celkem asi výsledky těchto partikulárních škol nikdy nebyly skvělé. Vadila především nepřízeň měšťanů, kteří druhdy školu úmyslně nechávali pustnouti, jestliže jí nerozehnela již válka nebo mor; vadilo dále neustálé střídání se učitelů pravidelně příliš mladých a odborně vůbec nevzdělaných; někdy, jak jsme se zmínili, byli mezi nimi vůbec dobrodruhové a všeliká sebranka; vadily dále nedostatečné jich příjmy, pro něž musili si často přivydělávati mimo školu, zavádějící s sebou žáky po žebrotách a pitkách, takže je tím odváděli od vyučování často na kolik dní; vadilo konečně i rozpustilství a nekázeň žáků a nedostatek pevných, přesných plánů učebních. Po této stránce školství partikulární u nás i v cizině vůbec nemělo do sebe nic stálého a bylo jen dalším dokladem neklidného ducha doby.

¹⁾ Víme, že důkladně bita bývala ještě *Markéta z Valois*, že *Jindřich IV.* francouzský nebyl spokojen s guvernantkou, protože netrestala *dauphina* metlou, že králové francouzští platívali koleji *navarské* zvláštní výkupné za bití, že biti bývali i *Ludvík XIV.* a *XV.*, ba v *XVIII.* stol. ještě *markýz d'Argenson* v 17. roce jako žák *retoriky*. Srv. *Letourneau* v uv. sp. 527.

²⁾ *Nelly Woffheim*, *Zur Geschichte der Prügelstrafe* 63.

§ 8. Theoretikové pedagogičtí ve středověku.

Než opustíme středověk, třeba si ještě všimnouti krátce několika mužů, kteří se obírali teorií výchovy. Lze sem počísti především pomocníka Karla Velikého při reformách školy *Alcuina* (735—804), jenž mnoho uvažoval o metodě jednotlivých předmětů, ale hlavní význam ovšem má jako organisátor školy, skladatel učebnic a šířitel vzdělání; ke konci života propadnuv asketismu, zavrhoval docela četbu klasických autorů, i Vergilia.

Důležitější pro theorii jest jeho mladší vrstevník a nejschopnější žák, *Rhabanus Maurus* (též *Hrabanus* nebo *Rabanus*, 775 nebo 776—856), zvaný též *primus praeceptor Germaniae* (první učitel Německa), jenž učené vzdělání po prvé pěstoval v klášteře fuldském na půdě německé. Ve spise *De clericorum institutione* vykládá své názory o výchově klerika, jenž má míti dle něho i vzdělání theologické (*scientiae plenitudinem*) i počestný život (*vitae rectitudinem*) i konečně vzdělání ve vědách světských (*eruditionis perfectionem*), má znáti Písmo i dějiny, nauku o trópech i učení mystiků, ovládati eleganci formy i vědomosti dogmatické a lékařské. Hrabanus ví již, že učitel nestací jen vědění, nýbrž že musí míti i talent pedagogický, že učení má vésti k samočinnosti a samostatnosti žáků, že gramatice nutno učiti prakticky, na četbě samé. Rozumí se, že latina a Písmo jsou mu zase předměty nejcennější a že také jeho názory o kázni jsou ještě docela v duchu doby přísné. Ostatně čerpal mnoho (i slovně) z Augustina, Cassiodora a Quintiliana. Podobně jeho encyklopedie: *De universo libri XXII* zpracována je docela dle

Isidora a Alcuina a samostatného má velmi málo; již proto není správně, když se význam Rhabanův přeceňuje na př. u *Schmida*.

Podobnou encyklopedii pro dívky napsala později jeptiška *Herrad z Landsberku* (v 2. pol. XII. stol.) s názvem *Hortus deliciarum* (Zahrada rozkoší); kniha mající za základ vypravování biblické o stvoření světa vyzdobena jest hudebními vložkami a hojnými obrázky (originál shořel v Štrasburku při obléhání města 1870).

Známý křesťanský filosof *Jan Scotus Eriugena* (810—877) má zásluhy o oživení a rozšíření studia řečtiny a o zdůraznění dialektiky v plánu učebním, kdežto učený *Gerbert* (pozdější papež Sylvestr II., 950—1005) zprostředkoval zase znalost kultury arabské, kterou seznal na svých rozsáhlých cestách; sám pokusil se zobraziti oblohu, sestrojiti sluneční hodiny i kouli nebeskou, ba i nové počítací tabulky.

Na podkladě Aristotelově o úkolu a významu pedagogiky ve spise *De eruditione didascalica* v 7 knihách (O výchově školské) uvažoval známý mystik *Hugo ze sv. Viktora* (1096 nebo 1097—1141). Jako Aristoteles zakládá i Hugo všecku výchovu na třech momentech: přírodě, návyku i rozumu (nauce); podobně tři jsou dle něho prostředky výchovy: čtení, přemýšlení, memorování a tři předpoklady studia: klid, touha po vědění, prostota života. Zásadou základní všeho zdokonalování člověka budiž: *ab exterioribus ad interiora, ab inferioribus ad superiora* (od věcí vnějších k vnitřním, od nižších k vyšším). Jinak spis jeho má všechny vady scholasticismu: jednostranně theologický ráz, dialektické umělůstky a nadměrnou zálibu v třídění; má však zásluhu, že po

prvé chce budovati své poznatky na skutečném zkoumání duševního života a že v metodice podává mnoho pokynů trefných, které po něm opakují Baco, Luther, Komenský a j.

O metodách jazykového vyučování a významu logiky uvažoval *Jan ze Salisbury* (Joannes Saresbiriensis 1110—1180) ve svém díle *Metalogicus*; o zařizování budov a reformě universitního studia *Boncompagno* (s poč. XIII. stol.) ve spise *Ars prosandi*.

Také pověstný dobrodruh a alchymista španělský, *Raimondus Lullus* (1235—1315) ve svých velečetných spisech a zvláště v románě *Blanquerna* (vydaném katalansky) opětně jedná o otázkách výchovy domácí i školní, vykládá jmenovitě o stravě a šatě malých dítek, o samostatnosti žáků a osnově postupné, o důležitosti prací ručních, pěstění mravních zvyklostí, metodě zajímavé a názorné, takže lze v něm viděti předchůdce přirozené výchovy Rabelaisovy, Montaigneovy, ba i Rousseauovy.¹⁾

Důležitý jest jmenovitě *Vincentius Bellovacensis* (Vincenc z Beauvais, zemřel asi 1264). V encyklopedii své, zvané *Speculum maius* (Zrcadlo větší; proto se mu říkalo též *speculator*), snůšce to citátů ze všemožných spisovatelů, bible, klasiků, arabských autorů atd., obsáhl celou tehdejší vědu, kdežto ve spisku *Tractatus de eruditione filiorum regaliū* (O výchově princů královských), jenž věnován jest královně francouzské Markétě a zakládá se jmenovitě na pracích Hugona ze sv. Viktora,

¹⁾ Srv. článek *J. H. Probst* L'éducation selon la nature au XIIIe siècle v *Revue pedagogique* 1919 II. 11, téhož *Caractère et origine des idées de R. Lulle* I. 1913 zvl. kap. IX (*Lulle pédagogue*), *Pastre Ramon Lulle et son oeuvre pédagogique* 1915.

řadou citátů podává své mnišské názory pedagogické. Nutnost výchovy vyvozuje přímo theologicky: duše, jsouc božského původu, byla prvotně čistá, ale vtělivši se v člověka, stala se tak neschopnou poznání a počestnosti a je tudíž třeba vzdělání rozumového i výchovy vůle, aby byla zase očištěna; potřebu kázně pak ukazuje přiřovnání k vinnému kmeni, jehož výhonky musí býti včas ořezávány, aby vydal za to tím hojnější ovoce. Je důležité, že vedle vzdělání rozumového nepodceňuje ani zušlechtění srdce, neboť věda bez ctnosti prý škodí, a že dokazuje, jak pro vzdělání duševní nemá se docela zanedbávati výcvik těla, aby bylo zdatným pomocníkem ducha. Ke konci traktátu má Vincentius pokyny o výchově dívek, jimž po staletích zase jednou věnována pozornost, ovšem zase jen v duchu, ba přímo stopách sv. Jeronýma. Rozumí se, že i jeho díla prozrazují scholastického ducha, zanedbávají dějiny, a co zvláštního, přes všecku učenost klasickou varují před klasickým studiem.

Vincentiovi jakožto prvnímu průkopníku dívčí výchovy lze po bok postaviti italskou šlechtičnu *Kristinu de Pisan* (1361—1404), jež francouzským jazykem vydala třídílný traktát *O výchově princezen, dvoránek a jiných dám* (*L'instruction des princesses, des dames de court at d'autres femmes*). Po prvé vindikuje tu ženám právo na výchovu ve shodě s jejich povoláním tak, aby byly schopny samostatně jednati a rozhodovati. Dovolávajíc se opět knih starých klasiků a církevních otců, zná také již spisy prvních humanistů italských (Dante, Petrarky, Boccaccia); vůbec zřetel k praktickému životu a jemné porozumění ženské duši vyznačují spis, neprávem dnes zapomínaný.

Pedagogické partie jsou i v několika spisech nazvaných *De regimine principum* (O kázni knížat), z nichž jeden napsal vychovatel Filippa IV *Aegidius Romanus z Colonne*, jiný sám *Tomáš Aquinský*, jež pak rozšířil dominikán *Vilém Peraldus*, jiný konečně v duchu Aristotelově opat admontský *Engelbert* (zemřel 1331).

Dodnes pozoruhodný je *Tractatus de parvulis trahendis ad Christum* (O tom, jak vésti děti ke Kristu), jež sepsal známý kancléř university pařížské *Gerson* (1363—1429). Doporučuje učitelům především trpělivost, neboť žáky prý spíše laskavostí nežli trestem lze získati (*blanditiis magis quam terroribus parvuli capiuntur*); děti zajisté podobny jsou útlým kvítkům, jichž třeba chrániti před zhoubnými vlivy, pročez učitel nebudiž hněvivý a neužívej tělesných trestů, za to opatruj žáky před četbou lascivních děl, zvláště poetických. V době krutovlády metly zní hlas Gersonův jako první předzvěst lepší a lidštější výchovy a ne neprávem *Compayré* vidí v něm předchůdce *Fénelonova*.¹⁾

Dále třeba vzpomenouti autora dnes často přeceňovaného, jenž v době rozkvětu humanismu propagoval napořád ještě zásady pedagogiky scholastické, *Konráda Bitschina*, od r. 1430 písaře městského v Kulmu. R. 1892 ohlásil prof. *Hipler*, že objevena nejstarší systematická pedagogika německá, totiž spis *Bitschinův Labyrinthus vitae coniugalis* o 9 knihách (Bludiště života manželského), jehož čtvrtá kniha s názvem *De prole et de regimine*

¹⁾ Pro mírnou kázeň byl také sv. *Anselm* (1033—1109). Srv. *Ruiz Amado* v uv. sp. 130.

filiorum (O potomstvu a ovládání dítek) je posledním ohlasem středověké pedagogiky. Spisek, vydaný po prvé *Gallem* 1905, šíří se především důkladně o manželství a povinnostech manželských, zvláště o vzniku dítěte v lůně matčině tak podrobně a s takovou naivností, že těchto partií nebylo lze vůbec uveřejniti tiskem. Vlastní výchovu, která má spočívatí především v rukou rodičů samých, dělí Bitschin podle starého zvyku na tři období sedmiletá, jichž ostatně nelze od sebe lišiti s přílišnou pedanterií. V prvním sedmiletí třeba věnovati pozornost především tělesné výchově a hrám, v druhém přistupuje k tomu již vzdělání v sedmi svobodných uměních a řeči mateřské, v níž klade důraz hlavně na správnou výslovnost; ve třetí době konečně výchova tělesná má směřovati k tomu, aby z chovance stal se zdatný obrance vlasti, výchova mravní pak má jej vystříhati před nebezpečnostvými pohlavními a výchova intelektuální má doplniti jeho vzdělání rozumové, zvláště v logice a morálce. Ostatek spisu, který na pořád jedná jen o výchově stavů vzdělaných — pro nižší stačí prý jen výcvik v řemeslech — obsahuje zmontaný a při vši mnohomluvnosti namnoze nejasný výklad o všem možném, vlivech okolí, hrách, trestech, učitelích atd. Názory Bitschinovy jsou vesměs scholastické, třeba by již mezi svými prameny citoval Petrarcu a Boccaccia, jsou dále vesměs vyčteny z knih a ne odpozorovány ze skutečné praxe: pro psychologické zdůvodnění pedagogiky nemá Bitschin ovšem naprosto ještě smyslu. Hlavní však vada spisu jest, že je z valné části drzým plagiátem z uvedeného spisu Aegidia Romana bez udání pramene. Rozhodně nelze jej proto zváti první systematickou pedagogikou německou, čemuž odporuje již úryvkovitý charakter spisu a častá opakování; zato je

ovšem důkazem veliké sčtetlosti autorovy a má značnou cenu historickou. Ježto pocházel ze Slezska, Encyklopedya Wychowawcza IX. 119 přibírá jej do literatury polské, ale faktum jest, že se sám necítil Polákem, a že psal jen latinsky a německy.¹⁾

Tu možno vzpomenouti i odchovance školy deventerské, *Dionysia Carthusiana* (zemřel 1471), jenž ve svých neobyčejně četných spisech opětně věnoval pozornost i otázkám výchovným a jmenovitě ve spise *De vita, moribus et conditione scholasticorum* dávno již před Lutherem vyzývá vrchnosti, aby zakládaly školy a pečovaly o řádné vzdělání i placení učitelstva.²⁾

Naprosto opožděným výhonkem scholastiky jsou konečně i spisy kartusianského mnicha rakouského a křesťanského mystika *Mikuláše Kempa* (1397—1497), jmenovitě traktát jeho (dosud v originále nevydaný) z r. 1447: *Dialogus de recto studiorum fine ac ordine et fugiendis vitae saecularis vanitatibus* (Rozmluva o správném cíli a pořádku studií a o tom, jak vyhýbati se marlostem života světského).³⁾ Jako ohlas zapadlého středověku čtou se tu výklady, že svatá theologie je královnou všech věd, nejnutnější a nevýbornější studium, že základem a pramenem všeho vědění jest Písmo a spisy církevních otců, že nejlepším stavem na světě je mnišství, v němž jest klid od zbytečných myšlenek i touhy po statcích pomíjejících, jakož i bydliště pravé božské lásky.

¹⁾ Wychowanie w domu i szkole 1914 I. 125.

²⁾ *Randlinger* v uv. sp. 53.

³⁾ Do němčiny přeložil *Rösler* v VII. svazku Katolické bibliotéky pedagogické 1894.

Mnoho moudrosti pedagogické uloženo jest ve středověkých pořekadlech a příslovích, jež ovšem narmnoze pocházejí ze starověku a dodnes se citovávají (*Repetitio mater studiorum; nulla dies sine linea; fabricando fit faber; qui bene distinguit, bene docet* atd.). Pedagogické poučky naleznou se dále sem tam i v prvních katechismech, na př. *Dětřicha Coelde*, ovšem i v středověkých básních didaktických, zvláště v plodech *Waltera von der Vogelweide*, *Gotfrida ze Štrasburku* a *Sebastiana Branta* (*Narrenschiff*), u nás již v *Alexandreidě* a v plochých i falešných projevech pověstného *Pavla Žídka* (1413—71), jehož Správozna chtěla normovati výchovu dětí Jiřího krále docela ještě scholasticky. Někteří z těchto básníků byli i skutečnými pedagogy a rektory škol.

Konečně nutno tu vzpomenouti různých oněch oblíbených projevů ve formě rady otce synovi, opřených jmenovitě o moudrost Šalamounovu, Písma a po případě i Aristotela. Po dvě, tři staletí ukládají takto otcové své výchovné zkušenosti a hledí je odevzdati potomstvu: sem hledí u nás jmenovitě rada Smila Flašky z konce XIV stol. i příslušné oddíly životopisu Karla IV., později latinská báseň *Theribolia* olomouckého biskupa Jana Dubravia (zemřel 1553) k užitku Ludvíka Jagelonce.¹⁾

Z českých mužů této doby třeba také v dějinách pedagogiky s povděkem vzpomenouti dvou jmen nám vždy drahých: *Tomáše ze Štítného* (asi 1331 — asi 1401) a *Jana Husa* (asi 1370—1415). Štítný zvláště ve svých *Řečech besedních*, v nichž obratně užil metody sokra-

¹⁾ C. Merhout, O dětech českých králů 1918, 58 sl. a 235.

tické, jeví se nám jako přesvědčený šířitel středověkého názoru scholastického, jež po prvé přes odpor učenců popularisovati chtěl jazykem mateřským a tak vskutku přiblížiti lidu. Dobře ukazuje jmenovitě, jak pouhá učenost je věděním mrtvým, ale že veliký jest úkol učených a že učit se jest povinností; vykládá dále, že poslušnost dětí jest sice základní podmínkou výchovy rodinné, ale že nicméně nutno dětem ponechat volbu povolání. Konečně tvrdí, že vzdělání je třeba dívkám jako hochům, ale že nicméně žena má zaujímati vždy jen podřízené postavení v rodině. Hlavním úkolem výchovy rodinné byla ovšem i Štítnému zbožnost v duchu pravého křesťanství; proto psal i výklady „páteře“ a jiných modliteb.¹⁾

A stejný ráz praktickomoralistní má i vychovatelská činnost Husova, jak ukazuje zvláště jeho *Dcerka*; mimo to má ovšem Hus svůj význam i jako učitel universitní, dokonale znalý scholasticismu a jeho disputčních metod, i jako oprávněný pravopis i konečně bojovník za znárodnění pražského vysokého učení.²⁾ Že ovšem na poměr rodičů k dětem i Hus hleděl ještě plně církevně a středověky, ukazuje *V. Novotný* v článku Hus o rodičích a dětech v *Ochraně mládeže* 1915 V 257 sl.

¹⁾ Srv. čl. *K. Nováka* Tomáš ze Štítného ve Sborníku paedagogického semináře při české universitě 1886, 97 sl. a čl. *H. Veniřové* Tomáš ze Štítného jako učitel a vychovatel v PR. XXVIII., 180 sl.

²⁾ Srv. čl. *K. Nováka* M. Jan Hus, jeho zásady pedagogické v Paedag. VIII. 1886, 13 sl. a *VI. Kybal*, Hus jako učitel mládeže a vychovatel lidu ve Výroční zprávě Husova fondu 1917, 3 sl. Ke zlomku Husovy Postily v rukopise universitní bibliotéky pražské připsán jest soupis čtrnácti „zvláštností dietek“, na něž upozorňuje jako na důležitý pedagogický projev z té doby *C. Merhout* O dětech českých králů 1918, 235.

§ 9. Stav vzdělání koncem středověku.

Zbývá ještě otázka, jaký asi byl celkový stav vzdělání koncem středověku. Humanisté a po jejich příkladě i mnozí novověcí spisovatelé¹⁾ líčili vesměs středověk v barvách černých a neměli dosti slov, aby odsoudili jeho nedostatky; teprv nová doba počínaje asi *Goethem* a *Schlosserem* počíná si kritičtěji. Jak přirozeno, objevil se i druhý extrém: přeceňování výsledků kultury středověké, jemuž propadl již historik *Janssen*,²⁾ ale ještě více *Paulsen*, z části i *Willmann*. Paulsen soudí, že nechybíme, připustíme-li, že koncem středověku městské obyvatelstvo mimo nejnižší stavy vesměs bylo znalé čtení a psaní, a proto jen se prý mohly ideje reformační tak rychle šířit. Soudí dále, že školství bylo v mocném vzestupu, že byl všude při množství universit a škol klerikálních, městských i soukromých značný počet lidí akademicky vzdělaných a polovzdělaných, jichž počet pokouší se docela statisticky odhadnouti. Ukazuje, jak škola pomalu se vyzouvala, emancipovala z pout církve a jak v ní živel laický nabýval převahy, konečně jak i po stránce vnitřní školství se zesvětšovalo, t. j. jak stará supraracionalistická theologie ustupovala do pozadí a za to nabýval vrchu racionalismus, jevíci se již v tom, že obsah, ne forma, byl vším. Podobně Willmann snaží se ukázati, že všecy stupně středověké školní organizace udržely se až na naši dobu jako vzácné dědictví: university, staré školy katedrální, jež

¹⁾ Srv. na př. výrok *Letourneau*ův 528: En somme rien n'est plus triste que toute cette pédagogie médiévale. — Ještě *S. de Dominicis* 314 praví, že středověk počíná mítí pro nás význam teprve v době, kdy se rozpadá.

²⁾ *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters* 1., 18. vyd. 25 sl.

vlastně prý nikdy nezašly a existují dosud ve formě biskupských seminářů, reformovaných na koncilu tridentském, dále školy klášterní, které sem tam dodnes trvají (tak škola v Kremsmünsteru má prý již tisíciletou historii); konečně středověké školy farní jsou předchůdkyně našeho školství obecného, stejně jako konvikty a přípravky universitní předešly naše gymnasia.

Ale lze snadno ukázati, že závěry o značné výši středověkého vzdělání jsou příliš optimisticky jednostranné. Necháme-li stranou možnou námitku, pokud tu nepůsobila, třeba nevědomky, snaha vylíčiti kulturu německou jako starou, Janssen i Paulsen rozhodně přenášejí do středověku již mnoho z dob pozdějších, zvláště z humanismu, neboť hranice mezi středověkem a renesancí — jak již ostatně z některých dat bylo patrné zvláště v rozvoji škol městských a jak objeví se ještě více v díle druhém — nebyly nikdy přesné. Zcela patrné jest toto přenášení na výroku Paulsenově, že se objevuje racionalismus, který právě vyznačuje humanismus jako jeden jeho rys.

Nutno jmenovitě uznati, že snad mimo Itálii všude zela po stránce vzdělání hluboká propast mezi stavy vyššími a lidem, jemuž de facto dostávalo se vzdělání jenom náhodou a výjimkou. A snad tato okolnost, že o mravy lidu, zvláště selského, nestaral se nikdo, byla dle mínění *Letourneauova*¹⁾ dokonce štěstím, že aspoň nižší třídy zproštěny byly vyučováním, které přímo systematicky hubilo rozum a ničilo inteligenci. Právě kolem polovice XV. stol. objevují se znovu a znovu určité zprávy, že stav školství o b e c n ě uznával se za bídný a neudržitelný a že jmenovitě cítily se hluboké

¹⁾ V uv. sp. 529.

nedostatky škol městských i vědecká ztrnulost universit. I ona emancipace školy od církve pokračuje velice, velice pomalu: sám Paulsen přece jako o b e c n o u charakteristiku středověku uvádí naprosto c í r k e v n í ráz výchovy, která dala se především skrze církev a pro církev. Středověk — ovšem také ještě ne reformace — vskutku nezná představy, že by vědění a badání mohla mítí ceny sama o sobě, nýbrž jemu jsou jen prostředkem ke křesťanské dokonalosti; proto i university i školy městské, třeba by dávno již sloužily výchově laiků, podržují v celku svůj církevní ráz.

A tak idea náboženská dle případných slov *Monroeových*¹⁾ pojí ve středověku v jednotný celek všecku činnost veřejnou, estetické aspirace, morální sympatie, mystické touhy, theologické diskuse i intelektuální rozvoj, stejně jako ovládá všecky složky gotické katedrály, malbu, skulpturu, mosaiky, řezbu ve dřevě i ozdoby na skle.

L i t e r a t u r a : Díla souborná uvedena již na konci oddílu V.

O s c h o l a s t i c e: *Endres*, Geschichte der mittelalterlicher Philosophie im christlichen Abendlande 1908 (malý, ale instruktivní spisek).

Liliencron, Inhalt der allgemeinen Bildung in der Zeit der Scholastik 1876.

M. Grabmann, Geschichte der scholastischen Methode 1909 a 1911.

F. P. Graves, A History of Education during the Middle Ages 1910.

N. Speranskij, Očerki po istoriji narodnoj školy v zapadnoj Jevropě 1896.

¹⁾ V uv. sp. 329.

Adams, Civilization during the Middle Ages 1894.

Allgemeine Geschichte der Philosophie (v sborníku *Hinnebergově* Die Kultur der Gegenwart) 1909, 288 sl.

O školství a scholastice židovské
Kaufmann, Das jüdische Unterrichtswesen während der spanisch-arabischen Epoche 1873.

O školství arabském

F. Šimek, Obrázky z dějin vychovatelských v časop. *Komenský* 1879, 733 sl.

P. Arminjon, L'enseignement, la doctrine et la vie dans les universités musulmanes en Egypte 1907.

Jak. Guttmann, Der Einfluss der maimonischen Philosophie auf das christliche Abendland v sborníku: *Moses Ben Maimon. Sein Leben, seine Werke etc.*, vydaném od Gesellschaft für Förderung der Wissenschaft des Judentums I. 1908, 135 sl.

O Tomáši Akvinském

J. Mausbach, Grundlage und Ausbildung des Charakters nach dem hl. Th. v. Aquins 1911.

O universitách vůbec a německých zvlášť

Zarncke, Die deutschen Universitäten im Mittelalter 1857.

v. Raumer, Die deutschen Universitäten 1861.

Denifle, Die Universitäten des Mittelalters bis 1400 I. (1885; víc nevyšlo).

G. Kaufmann, Geschichte der deutschen Universitäten I. 1888, II. 1896.

Compayré, Abelard and the origin and early history of universities 1897.

Laurie, Rise and constitution of universities 1887.

Rashdall, Universities of Europe in the middle age 3 sv. 1895.

Paulsen, Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium 1902.

Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts 1896, 2 díly 2. vyd.

Paulsen, Die Gründung der deutschen Universitäten im Mittelalter (v *Sybelově* Histor. Zeitung N. F. IX. 251 sl. a 385 sl.).

Otto Kaemmel, Geschichte des Leipziger Hochschulwesens vom Anfange des XIII. bis gegen die Mitte des XIX. Jahrh. 1909. Festschrift zur Feier des 500-jährigen Bestehens der Universität Leipzig 1909 v 5 sv.

Ewald Horn, Universitäten v *Haucks* Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche Bd. 20, 266 sl.

N. Suworov, Sredněvěkovyje universitěty 1898.

F. Šimek, O vzniku, rozvoji a prvotném zřízení universit v Paedag. II. 1880, 156 sl.

O universitách francouzských *Thurot*, De l'organisation de l'enseignement dans l'Université de Paris au moyen âge 1850.

Denifle, Les Universités françaises au moyen âge 1892.

Jourdain, Histoire de l'Université de Paris 1862.

Fr. X. Seppelt, Der Kampf der Bettelorden an der Universität Paris I. 1905, II. 1907.

L. Liard, L'Université de Paris 1909.

S. Predtěčenskij, Parižskij universitět v srědnije věka 1901.

O universitách anglických *Huber*, Die englischen Universitäten I. 1839.

Rob. S. Rait, Life in the Medieval University 1912.

E. V. Vaughn, Origin and early development of the English universities to the close of the 13. cent. 1908.

O universitách i t a l s k ý c h

Studi e memorie per la storia dell'università di Bologna I. 1909.

L. Heyrovský, Počátky učení bolognského v Athenaeu VI. 1888, 29 sl.

H. Fitting, Die Anfänge der Rechtschule zu Bologna 1888.

O universitě p r a ž s k é Monumenta historica universitatis Pragensis 1830—48, 3 díly v 5 sv.

W. W. Tomek, Děje university Pražské I. 1849 (sahají jen po kompaktáta basilejská 1436).

W. W. Tomek, Geschichte der Prager Universität 1849 (do 1849, ale o mnoho stručněji).

Z. Winter, Děje vysokých škol Pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622) 1897.

Z. Winter, O životě na vysokých školách Pražských knihy dvoje 1899.

Z. Winter, Mistr Kampanus ve Zvonu VI. a VII. a samostatně 1909 (v rouše románovém).

Bachmann, Der Husitismus und die Prager Universität v Deutsche Arbeit I. 1901, 49 sl.

V. Novotný, K. Krofta, J. Šusta a G. Friedrich, Dekret Kutnohorský 1909.

V. Novotný, Universita Karlova v minulosti 1922.

Drobnější literatura o pražské universitě sebrána v Bibliografii čes. historie II. 1061 sl. a III. 421 sl.

O k r a k o v s k é u n i v e r s i t ě: *Kaz. Moravski*, Historya universitetu Jagiellońského 1900, 2 sv.

O v í d e ň s k é u n i v e r s i t ě: *Jos. Aschbach*, Geschichte der Wiener Universität ve třech dílech (1865, 1877, 1885).

O škole budečské psal již *Fr. F. Procházka*, *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis* 1782, dále *Al. Klar*, *Die Schule zu Budecz in Böhmen* (v *Schulfreund* V. 1821).

K. Štěpánek, *Učeliště na Budči* (v *Poslu z Budče* 1850, 814).

F. J. Zoubek, *O Budči* (v *Besedě učit.* 1870, 279).

Al. Mattuška, *Budeč, první latinská škola v Čechách* ve *Sborníku pedag. semináře* prof. Lindnera 1886, 114.

Zprávy o českém školství středověkém vůbec sebral *K. Beer* v čl. *Aus Böhmens mittelalterlicher Schulgeschichte* v *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 1916.

O životě studentů vůbec:

Fr. Schulze und *P. Ssymank*, *Das deutsche Studententum von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* 1910.

W. Bruchmüller, *Der Leipziger Student 1409 bis 1909*, 1909 (poučuje vlastně o středověkém životě studentů vůbec).

Emil Waschinski, *Mittelalterliche Studenten des deutschen Ordenslandes* ve *Wissenschaftl. Beilage zur Germania* 1908 Nr. 27.

O těkařích: *Nic. Spiegel*, *Das fahrende Schülertum, die Ergebnis der deutschen Schulverhältnisse während des 15. u. 16. Jahrhunderts* 1906.

Siegr. Jaffe, *Die Vaganten und ihre Lieder* 1908 (progr.).

O beáních: *Fabricius, W.*, *Die akademische Deposition* 1895; u nás *Zíbrt* v *Čes. Lidu* V. 1896, 484 a XIII. 1904, 185.

Z. Winter ve *Světětozoru* 1895, 355 sl. a v *Čes. Lidu* VIII. 1899, 28.

Jungmann v Čas. Čes. Musea 1832, 34 sl.

O disputacích *Dršina* v Naší Době V 407 sl. a v Myšlenkovém vývoji 241 sl.

O školách městských *Zimmermann*, Zur Geschichte der deutschen Bürgerschulen im Mittelalter 1878.

Meister, Die deutschen Stadtschulen und der Schulstreit im Mittelalter 1868.

Lorenz, Volkserziehung und Volksunterricht im späteren Mittelalter 1887.

F. Mangner, Geschichte der Leipziger Winkelschulen 1906.

Z. Winter, Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. stol. 1901 (stručný výtah z tohoto spisu v VII. kapitole knihy: Zlatá doba měst českých 1913 od téhož autora).

Zoubek, Školy za náboženského různověrství v Čechách v Osvětě X. 1880, 753 sl.

Winter, Učení na školách městských v 15. a 16. v. tamže XX. 1890, 289 sl.

Vinařický, K historii osvěty v Čechách v XV. a XVI. stol. v časop. Blahověst XI. 1861, 573 sl. a v Časopise katol. duchovenstva II. 1861, 613 sl.

J V Novák, Školská mládež v Čechách před 300 lety v Poslu z Budče 1891, 162.

Eva Hesselbach, Die deutsche Schule im Mittelalter v Zeit. f. Gesch. der Erz. X. 1920, 1 sl. (výborný přehled dosavadních zkoumání o vzniku, rozšíření a úpravě těchto škol).

Ostatně srv. ještě Bibliografii čes. historie III. 422 sl.

O školách v Polsce *Dr. Ant. Karbowiak*, Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich, 2 svazky 1898 a 1903.

St. Kot, Szkolnictwo parafialne w Malopolsce v časop. Muzeum 1912 tom III.

Ant. Karbowiak, Szkoły parafialne 1906.

O *Rieseovi Berlet*, A. Riese, sein Leben, seine Rechenbücher und seine Art zu rechnen 1890.

O *Platterovi Monroe*, Th. Platter and the educational renaissance of the sixteenth century 1904.

H. Grosze, Th. Platter als Schulmann 1899.

O *Alcuinovi* srv. již literaturu uvedenou po době VI.

O *Rhabanovi Turnau*, Hrabanus Maurus, der Praeceptor Germaniae 1890.

E. Dümmler, Hrabansstudien v Sitzungsberichte der Akademie zu Berlin 1898 III.

Bach, Maurus als Schöpfer des deutschen Schulwesens 1841.

J. Schmidt, Rabanus Maurus. Ein Zeit- und Lebensbild v časop. Katholik 1906, 241 sl.

Spisy vydal *Freundgen*, Des Hrabanus Maurus paedagogische Schriften 1909² a *Knöpfler* 1900, výběr (spolu s jinými pedagogy a filosofy středověku: Alcuinem, Columbanem a j.) vydal *Meier* v Bibl. der kathol. Pädag. II.

O *jeptišce Herrad z Landsberka Engelhard*, Herrad v. Landsberg 1818 (s atlasem).

O *Gerbertovi* Gerberti Opera v Migneově Patrologii ser. lat. 139 a *Weisenborn*, Gerbert 1888.

Výbor z *Hugona ze sv. Viktora* vydal v něm. překl. *Meier* v Bibl. der Kathol. Pädagogik 1890 a *Freundgen* (u Gansena), výbor z *Aegidia* tamže *Kaufmann* 1904, výbor z různých středověkých pedagogů *Schütze* (Auslese aus den Werken berühmter Lehrer und Pädagogen des Mittelalters).

O *Boncompagnovi* *K. Sutter*, Aus Leben und Schriften des Magisters Boncompagno 1894.

O *Vincencovi z Beauvais*: *Jul. Friedrich*, Vinc. v. Beauvais als Pädagog. 1883; dále články v časopisech: Pädagogische Monatshefte II. (*Hüller*), Kathol. Zeit. für Erziehung 1898 (*Schreiner*), Die deut. Volksschule 1877. — Spis de eruditione vydal v něm. překladě *Schlosser* 1819 a *A. Millauer* 1888.

O *Kristině de Pisan*:

E. M. Robineau, Chr. de Pisan, sa vie et ses oeuvres 1882.

A. Hentsch, De la littérature didactique au moyen-âge s'adressant spécialement aux femmes 1903.

Amilda A. Pons, Un trattato educativo inedito del Quattrocento v *Rivista pedagogica* 1913, 687 sl.

O *Gersonovi*:

Alb. Lafontaine, Joh. Gerson 1907.

Výběr spisů vydali *Freundgen* (u Gansena) a *Kunz* (v katol. bibl.); pojednání o tom, kterak jest potřebí přiváděti dítky ke Kristu, přeložil do češtiny *D. J. Kydvan* 1901.

O *Bitschinovi*: *Hipler*, Die Pädagogik des K. Bitschins v Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte II. 1. sl.

R. Galle, K. Bitschins Pädagogik 1905 (latinský text a německý překlad s pozn. i obšírným úvodem).

O *Kemphovi*:

A. St., Die bedeutendsten Pädagogen des 15. Jahrh. v Pädag. Monatshefte XII. (konec článku).

Traktát jeho přeložil do němčiny *Rösler* v VII. svazku Kathol. pädag. Bibl. 1894.

O učebnicích a školní metodě středověké vůbec:

J. Müller, Quellenschriften zur Geschichte des deutschsprachlichen Unterrichts 198 sl.

Prantl, Geschichte der Logik im Abendlande 4 díly 1855—70.

Cantor, Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik I. 1880, 703 sl.

Bursian, Geschichte der klassischen Philologie in Deutschland 1883.

Fr. Falk, Schule, Unterricht und Wissenschaft im Mittelalter 1907.

Günther, Geschichte des mathematischen Unterrichts im deutschen Mittelalter v Monum. Germ. Paedag. III.

E. Schwabe, Die Methodik des lateinischen Elementarunterricht in Kursachsen bis 1580 v Neue Jahrbücher II. 22, 272 sl.

L. J. Paetow, The arts course at medieval universities with the special reference to grammar and rhetoric 1910.

Dějiny středověké literatury latinské všech oborů, zvl. theologie a filosofie napsal *Max Manitius*, Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters v *Müllerově* Handbuch f. klass. Altertumswiss. 1911.

O přechodu k novověku: *Kämmel*, Geschichte des deutschen Schulwesens im Übergange vom Mittelalter zur Neuzeit 1882.

REJSTŘÍK JMENNÝ A VĚCNÝ.

(Sestavil Ph. Dr. A. K l a t o v s k ý.)

Abelard 210	apologie 161
Abraham ben David 204	apoštolé 167
abstrakce 79	Appel, B. 151
academia 208	Arabové 202, 260
Adams, John 42, 75, 145, 194,
205, 260	Aristoteles 1, 85, 87, 100, 107
nn., 112, 124, 155, 184, 189,
201, 221, 223, 233, 249
Aegidius Romanus z Coligny
252 n., 265	aritmetika 96, 104, 181
Aesop 182, 240	Arminjon, P. 260
Afrika 158	Aschbach, Jos. 262
Agapitus 161	Asie 158, 160, 164
aktivita 92	asketism 157, 175, 248
Albert Veliký 201, 204, 210, 223	Assyřané 61 n.
Alcuin 183, 185, 188 n., 198, 248,
265	astronomie 98, 104 n., 163, 181,
203, 221
Alexander de Villa Dei 125 n.,
182, 198, 240,	Athanasius 176
Alexandrie 160 n.	atheism 156, 163
Alfred Veliký 192, 236	Athény 114, 155
Amado, Ruiz 252	Augustin, sv. 168 n., 173 n., 179,
248
Ambrosius 167 n.	Ausonius 147
Amerika 5	autorita 98
anaturalism 154	Autrata, F. 38
Andreae, Carl 5, 65	Averroes 201, 203
animismus 42	
Anselm 200, 205, 252	B aco 250
antika 149, 153, 154 n., 170, 205	Bach 173, 265
Antiochie 161	Bacháček z Nauměřic 246
Antonín, sv. 175	Bachmann 262
apologetikové 159	Baist 191

- bakalářství 221, 226
 Barbagallo, Corrado 149
 Bardas 207
 Bardenhever, O. 174
 Barth, Paul 15, 88, 215, 237
 Basilius, sv. 161, 164 n., 173, 176
 Bauer, Ad. 171
 Baumgartner-Poland-Wagner
 Baumert, G. 197 150
 beanie 148, 207, 231, 263
 Becker, J. 152, 245
 Beda Venerabilis 185
 bedell 220, 225
 Beer, K. 263
 Bell 48, 59
 Bender, H. 152
 Benedikt 176
 benediktini břevnovští 177
 Bergmann 149
 Berlet 265
 Bernhardus Carnotensis 202
 — Silvestris 202
 bible 155, 162, 182, 223, 233, 250
 Bidermann, J. H. 10
 Biel 151
 Bláha, K. 67
 Boccaccio 251
 Boëthius 184, 185, 206, 223
 Bohatta, H. 87
 Bologna 209, 218, 262
 Bonaventura 205
 Boncompagno 250, 266
 Brockdorff 99
 Bruchmüller, W. 230, 263
 Brunner, J. N. 172
 Budeč 211, 263
 Budde, G. 42
 Burckhardt, J. 77
 Burdigale 147
 Burnier, Chr. 150
 Bursian 267
 Buschick 174
 Busse, A. 96, -99
 Büstner, G. 164
 Büttner, G. 173
 Butzbach 245
 Cantor 267
 Caracalla 146
 Cařihrad 147, 207
 Cassiodorus 161, 178, 183, 185, 248
 Cato Superior 132 n., 156, 182, 240
 celibát 157, 220
 Cícero 136 n., 167, 168, 184
 církev 154, 157 n.
 — a rytířství 193
 — a škola 159, 210, 214, 235, 257, 259
 cisterciáci 177
 cit 106
 Clark, G. 149
 Clugny 177
 Cole, P. R. 150
 Compayré, G. 3, 29, 94, 106, 143, 145, 252, 260
 Cornish 199
 Cramer 11
 Cumpfe, C. 150
 Cvik 99
 Čáda, Fr. 101
 Číňané 48 nn.
 čtení 85, 90, 195, 237, 240
 Dante 234, 251
 Dantu 78, 101, 103, 106
 Dassenbacher 151

- Dědeček, Jos. 198
 dějepis 46, 233, 248
 dějiny filosofie 3
 — teorií pedagogických 8
 děkan fakulty 219, 231
 dělba práce 43
 Denifle, H. 260, 261
 Denk 171
 Dětřich Coelde 255
 Dewey, John 6
 dialektika 97 n., 101, 104 n.,
 109, 181, 205, 221, 249
 didaktika 98
 Diderot, D. 205
 Diesterweg 21, 40
 Diodor Sicilský 48, 61, 64
 Dionysius Carthusianus 254
 direktori 220
 disputace 224, 264
 Dlustuš, Ljuboj 86
 dogma 158, 200
 dogmatika 184
 Dolejšek 21
 de Dominicis, Saverio 8, 33, 34,
 56, 84, 97, 111, 131, 184, 257
 dominikáni 177
 Donatus, Aelius 147, 182, 240
 Drane, A. T. 171
 Drews, Arthur 94, 174
 Drtina, Fr. 39, 170, 264
 Dümmler, E. 265
 Duns Scotus 204, 210
 Dyobouniotés, K. J. 166
 Eberhard 174
 Edessa 161, 178
 Eggersdorfer 174
 Egypt 169
 Egyptané 62 n., 162
 Einhart 188
 Emerson, R. W. 117
 Endres 259
 Engelbert 252
 Engelhard 265
 epikurovci 156
 Ernesti 173
 etika 157, 221
 Eukleides 183, 223
 evangelium 155, 160, 170
 Fabricius, J. A. 10
 — W. 263
 fakulty 218 n.
 Falk, Fr. 267
 Fénelon 252
 fetišismus 42
 Fiegl, Al. 150
 filosofie 8, 93, 105, 109, 148, 155,
 161, 163, 168, 200, 203, 206,
 217, 267
 Fischer 149
 Fitting, H. 262
 Flajšhans, V. 213
 Flavius Josephus 65
 Fleischmann, A. 150
 Förster, F. W. 172
 Foustka, Bř. 32, 170
 francouzština 195
 Frankfurter 66, 68, 69
 františkáni 178
 Freundgen 265
 Friedländer, L. 152
 Friedrich, G. 262
 — Jul. 266
 Fröbel, F. W. A. 106
 Fulda 177
 fysika 98, 221, 223
 Galenus 1, 225
 Galle, R. 253, 266

- Gallie 147
 Gandisapora 161
 Gareia, Eug. 203
 Gaskoin 198
 Gaudentius 167, 173
 Gedike, F. 111, 151
 generalisace 79
 geometrie 96, 104, 115, 161, 163, 181
 Gerbert 249, 265
 Gerg, Rud. 174
 Gerson 173, 252, 266
 Gilbertus Porretanus 202
 gnosticism 163
 Goethe 257
 Gogol 246
 Gomperz, Th. 94, 95
 Gottfrid ze Štrasburku 195, 255
 Grabman, M. 259
 gramatika 109, 147, 148, 161, 163, 181, 189, 203, 248
 Graves, F. P. 196, 206, 233, 234, 259
 Gréard, Oct. 150
 Greathead, Rob. 202
 Grosze, H. 265
 Grupp, G. 171
 Guarinonius 246
 de Gubernatis, M. L. 150
 Guericke 171
 Guex 41
 Gundert 174
 Günther 267
 Guttman, Jak. 260
 gymnasium 112 n., 208, 258
 gymnastika 96, 103, 108, 148
 Haidacher, Seb. 165, 173
 Harapat, Jos. 246
 Harnack Ad. 197
 Hartfelder 232
 Hauser, J. 151
 Hebreové 47, 64 n.
 hebrejšťina 182
 Heman, Friedr. 8, 17
 Henricus de Isernia 212
 Hentsch, A. 266
 Heppé, H. 171
 Herakleitos 4, 162
 Herbart, J. F. 10
 heretikové 158, 159
 Herodot 48, 74
 Herrad z Landsberku 249, 265
 v. Hertling, G. 174
 Hesselbach, Eva 264
 Heubaum, Alf. 14
 Heyrovský, L. 262
 Hinneberg, P. 20, 47, 74, 260
 Hipler 252, 266
 Hippokrates 225
 Hodgson, Ger. 172
 Höffding, H. 206
 Homeros 76, 81 n., 104, 166, 168, 207
 Hommel, Fr. 60, 61
 van Hoorn, J. 191
 Horatius 128, 148, 156, 167, 182
 Hörle, G. H. 117
 Horn, Ewald 261
 Hradisko 181
 Hrotsuitha z Gandersheimu 196
 Hubaldus 180
 hudba 90, 104 n., 108 n., 167, 196
 Hugo a St. Victore 205, 249 n., 265
 humanismus 7, 182, 214, 223, 239, 246, 252
 humanisté 168, 233, 257

- humanita 156
Hus 213, 234, 255
- Chaldeové** 61 n.
Chalupný, Em. 77
d'Chamberlain, H. St. 56, 168, 175
charakter 166
Cheiron 81
chemie 203
Chrodegang 179
- Imperium římské** 158, 176
individualita 2, 74 n., 92
Indové 58 n.
inspektoři 243
intelekt 97 n., 108
intelektualism 99, 155
Isidorus Hispalensis 183, 185, 249
Isokrates 113, 166
Italie 158, 234
- Jacoby, Helene** 199
Jakubec, J. 193
Jan ze Salisbury 250
— Scotus Eriugena 189, 249
— Zlatouústý 165, 173
Japonci 57
Jebb 81
Jeroným 161 n., 167, 172, 251
jesuité 180, 214, 246
Ježek, J. 173
Jirásek, Al. 246
Joel 79
Joppel, Mich. 238
Josua ben Gamla 68
Jourdain, Ch. 261
Julianus Apostata 156, 165
Jungmann, Jos. 264
- Justin 162
Justinian 204, 209
- Kaemmel, Otto** 261
Kämmel, H. J. 214, 267
kancléř university 220
kantor 241
Karbowiak, Ant. 264, 265
Karel Veliký 159, 185, 188 n., 198, 248
katechese 170
katechismy 254
Kauba, Carolus 181
Kaufmann, G. 197, 215, 260, 265
kázeň na školách 246 n.
Kazimour, Jos. 40
Kehrbach 24
Keim, Th. 170
King, H. 50
Klar, Al. 263
klasikové 161, 182
kláštery 166
Klaus 172
Kleczeński, Alex. 151
Klement Alexandrijský 160, 162 n., 172
Klika, Jos. 39
Klostermann, Aug. 67, 73
Knabe, K. 9, 16, 210, 237
kněží 44 n., 75, 141, 162
knihovny klášterní 185
— veřejné 140
Knöpfler 265
Kodicill z Tulechova 246
koedukace 101
Komenský, J. A. 26, 106, 232, 246, 250
kompendia 149, 185

- komunismus ve výchově 101, 239
 koncil cařihradský 178
 — karthaginský 169
 — nicejský 159
 Konfucius 49
 Konrád Bitschin 252, 266
 konservátoři 221
 konvikty 179
 Koperník 234
 korán 204
 Kosmas 180
 kosmologie 45
 Kot, St. 237, 241, 265
 Kramer, F. 19
 Kraus, Arn. 225
 Krecar, Ant. 151
 Krejčí, Fr. V. 9
 kreslení 5
 Kristina de Pisan 251, 266
 Kristus 156, 159, 162
 Krofta, K. 262
 Krumbacher 166
 Krupský, Jakub 117
 křesťanství 112, 146, 153 n., 202
 kultura 5, 41, 112
 — pohanská 147, 155
 — římská 167 n.
 — východní 4
 Kuypers, F. 5
 Kvačala 24
 Kybal, Vl. 256

L
 Lactantius 164, 167
 Laeta 167, 173
 Lafontaine, Alb. 266
 Lange, Wichard 13, 69, 210
 latina 161, 192, 195, 227, 233, 237, 248
 Laurie, S. 149, 260
 Lecky 157
 Lee-Teng-Hwee 50
 Lehmann, Rud. 13
 Leibniz, Gr. W. 48
 Leontius 204
 Lětajev, J. V. 149
 Letourneau 29, 46, 47, 56, 58, 70, 92, 203, 247, 257, 258
 Lexis, W. 61, 180
 Liard, L. 261
 Libanius 157, 165
 licenciát 226
 Liliencron 259
 Lindner, G. A. 23, 26, 151, 263
 Lipps, G. F. 145, 169, 184
 Livius 182
 logika 97 n., 183, 205, 221, 225, 250
 Lombardus 184
 Lorenz 264
 Lotholz 12, 173
 Lublinski, S. 171
 Lucanus 182
 Lucilius, Caius 135
 Lucretius 156
 Ludvík Zbožný 192
 Lukianos 156
 Luther 189, 232, 250, 255
 Lutoslawski, W. 101
 lycaeum 208
 Lykurgos 84

M
 Magistři 148, 161, 218, 224, 226
 Machar, J. Sv. 3
 Maimonides 201, 204
 Maitre, L. 198
 Majchrowicz 35, 97, 100, 190
 Mangner, F. 264
 manicheism 168
 Manitius, Max 267
 Mannon 189

- manželství 163
 Marcus Aurelius 136, 143
 Marek evangelista 160
 Mareš, Fr. 211
 Martianus Capella 184
 Masius 190
 matematika 98, 109, 115, 203, 221, 223
 Mathesius, V. 211
 Mattuška, Al. 263
 Mausbach, J. 260
 medicina 98, 201, 217
 Melanchthon, Filip 117, 232
 Melichov, V. A. 149
 Menandros 91
 mendici 244
 Merhout, C. 255
 Messer, A. 151
 měšťanstvo 234 n.
 metafysika 221
 metoda sokratická 98 n.
 — deduktivní 201
 Meyer, Ed. 95
 Migne, J. P. 174, 198, 265
 Mikuláš Kempf 254
 Millauer A. 266
 Millo 199
 mniši 182 n., 197, 229
 Modzalevskij 36, 47
 Mojžíš 4
 Monnier 198
 monogamie 157
 monotheism 201
 Monroe, W. S. 42, 82, 148, 215, 223, 245, 259, 265
 Montaigne, M. 250
 Monte Cassino 176
 Montesquieu 84
 Moravski, Kaz. 262
 Morhof 10
 mravouka 156
 Mrazík, Jan 6, 168
 Müller, J. 267
 Mullinger 198
 Muretus 117
 musika 104 n., 148, 163, 181
 Muther, Rich. 154
 Münch, W. 9
 mystika 206, 248
 Náboženství 91, 155, 156, 162, 183, 190, 195, 200, 240
 Nagele, Ant. 6
 Natoip, ě 100
 návyk 107 n.
 Nepos 128
 Nestle, W. 94
 Neubauer, Alf. 198
 Neudecker 198
 Niemeyer 11
 Niese, B. 147
 Nietzsche, Fr. 4
 noetika 206
 nominalism 206
 Notker, opat 192
 Novák, B. 212
 — J. V. 264
 — K. 256
 novokřtění 239
 novoplatonikové 114, 154, 168, 202
 Novotný, V. 180, 181, 212, 256, 262
 novověk 205, 267
 Öhler 67
 Opočenský, H. 212

- organizace školství 7, 8 n., 105,
 147, 191, 207, 218, 237, 257
 Origenes Adamantino 160, 163 n.
 osobnost a její výchova 7, 96
 otcové církevní 154, 157, 159,
 162, 168, 201, 251, 254
 Otto 151
 Ottolini 172
 Ovidius 182

Pabst 6
 Pace, L. A. 204
 Paetow, L. J. 267
 Pachomius 175
 Painter 31, 67
 pamět 187
 Pantaenus 160
 Paříž 210, 228, 230
 Pastre 250
 patristika 168
 patrologia 174
 Paulsen, Fr. 13, 16, 191, 192,
 215, 225, 237, 257, 261
 Paulus Diaconus 188
 Pavel, sv. 153, 156, 168
 — Židek 255
 pennalism 207
 Peroutka, E. 74, 77
 Perrotin, Léo 174
 Peršané 59 n.
 Petr, ap. 163
 — z Pisy 189
 — Přibyslavský 223
 Petrus Hispanus 223
 Petzoldt, Jos. 3, 4
 Pilz 150
 Písmo sv. 46, 161, 163, 168, 189,
 205, 225, 248, 254
 písmo klínové 62
 Plato 64, 74, 89, 94, 100 nn.,
 111 n., 122, 162, 169, 189,
 202
 Platter 245, 265
 Plinius 184
 Plutarch 85, 116 n., 126
 poesie 46, 104, 112, 115
 Poggio Bracciolini 145
 Poiry, Isid. 41
 pokrok 46, 103
 Poland 83
 politika 106, 221
 Pölitz, H. 12
 polytheism 156
 Pons, A. Amilda 266
 Porfyrius 185, 206
 posluchači 207, 228
 posluchárny 161
 pověra 156
 práce ruční 5
 Praha 180, 181, 210, 228, 238
 Prantl, K. 267
 právnictví 148, 201, 217
 právo 46, 129, 208 n.
 Predtčenskij, S. 261
 premonstráti 177
 Preobraženskij, V. 198
 Priscianus 182, 223
 privilegia 215
 proboštové 220
 Probst, J. H. 250
 profesori 147, 218
 Procházka Fr. F. 263
 protensátor 219
 Prometheus 4
 promoce 214, 216, 227
 Protagoras 4, 95
 Protogenes 178
 příroda 107

- psaní 85, 90, 195, 237, 240
 Psotnikov, V. 172
 psychologie 4, 206, 221
 Pythagoras Sámský 97 n., 104
 pythagorovci 98
- Q**uadrivium 107, 116, 181, 201, 221
 quaestiones 223
 Quick, Rob. 32
 Quintilianus, Marcus Fabius 143, 145, 146, 150, 167, 248
- R**abanus Maurus 248, 265
 Rabelais 39, 230, 250,
 racionalism 79 n., 154, 155, 169, 200, 257
 Rádl, Em. 206, 234
 Raimundus Lullus 210, 250
 Rait, Rob. S. 261
 Rajhrad 181
 Rane, P. Sev. 172
 Randlinger, Steph. 20, 106, 180, 191, 255
 Rashdall, H. 261
 Ratherius 186
 Ratichius 68
 Ratke, W. 48
 v. Raumer, K. 7, 12, 260
 Rauschen, G. 150
 reálie 188
 realism 206
 reformace 4, 184, 214, 234
 — česká 217
 Reicke, E. 171, 178, 211, 219, 226
 Reichling 198
 Rein, W. 22, 82, 100, 190, 210
 rektor university 219 n., 236, 255
 Remigius z Auxerre 189
- Renan, E. 71, 202
 renesance 4, 189, 205, 258
 revoluce francouzská 7
 retorika 109, 138 n., 143, 148, 161, 163, 168, 181, 189
 Reysch, Řehoř 184
 Riese, Adam 238, 265
 Riloff 217
 Ritschl 150
 Robineau, E. M. 266
 rodina 43, 127, 130 n., 157, 163, 166, 176
 Roger Baco 210, 234
 Roloff 23, 226, 235, 236
 Rösler 254
 Roth, P. 173
 Rousseau, J. J. 250
 rozum 108, 155, 169, 200, 206, 217, 249, 258
 Ruhkopf 11
 rytířství 193 n., 199, 234
- Ř**ád školní 141
 Řecko 158
 řečnictví 129, 133, 183
 řečtina 233, 249
 Řehoř Nazianský 164 n., 207
 — z Nyssy 164 n.
 Řekové 4, 48, 74 nn., 153, 202
 Řím 146, 147, 157, 192
 Římané 127 nn., 148, 157
 Říha, Jindř. 151
- S**alamanca 210
 Sallustius 182
 Salomona M. 150
 Sebastian Brant 255
 Seeley 3, 31, 210
 semestry 222
 Seneka 129 n., 142, 150, 182

- Seppelt, Fr. X. 261
 Seydl, E. 174
 Schemmel, F. 151
 Scherer, H. 6, 14, 22, 47, 97, 190
 Schermann, M. 174
 Scheuer, Oskar 232
 Schick, W. 117
 Schiller, H. 215
 Schindele 234
 Schleiden, J. 69
 Schlosser, J. F. 151, 257, 266
 Schmeidler, K. 198
 Schmid, K. A. 13, 22, 67, 97 n.,
 155, 190, 192, 214, 249
 Schmidt, J. 265
 — K. 12
 Schmitz, Wilh. 198
 scholasticismus 4, 183, 200. 249
 scholastika 200 n., 259 n.
 Schriader, Eberh. 60
 Schultz 199
 Schulze, Fr. 263
 Schütze 265
 Schwabe, E. 267
 Schwarz, F. H. Ch. 11
 Siromjatnikov 50
 Smil Flaška z Pardubic 193, 199
 sofisté 94 nn., 121, 148
 Sokrates 94, 98 n., 111, 121, 162
 solidarita 158
 Sommer, R. 173
 Spartané 83 nn.
 Specht, F. A. 171
 Speranskij, N. 260
 Spiegel, Nic. 263
 společnost 102
 Spranger, Ed. 215
 Ssymank, P. 115, 150, 263
 Stanislav ze Znojma 223
 starověk 4
 stát 102, 127 n., 176
 Statius 182
 Steeger Ant., 62, 172
 von Stein, Lor. 12, 171
 Stern, W. 5
 Stiglmayr, J. 172
 stoicism 155
 Strakosch-Grassmann 235
 Stremouchov-Veselovský 51
 Strüber, O. 150
 Strümpell 3
 středověk 7, 148, 149, 171, 175,
 258 n.
 studenti 148, 215, 218, 229 n.,
 263
 supranaturalism 154
 Sutter, K. 266
 Suvorov, N. 261
 svoboda 84, 88, 92
 Sybel 261
 Szafran, T. 150
 Šafránek, J. 177, 181, 212, 213
 Šalamoun 155
 Šimek, F. 38, 71, 72, 73, 122,
 149, 150, 151, 172, 173, 174,
 197, 260, 261
 školy 46 n., 140 n., 206; šk. ce-
 chovní 235; dívčí 238; elemen-
 tární 190, 203, 258; farní 180;
 filosofické 113, 190, 236, 240,
 257; gramaticko-rétorické 113
 n.; chrámové 162; katedrální
 175 n., 240, 257; katechetické
 160; katechumenické 159; ka-
 pitulní 180; klášterní 175 n.,
 192, 196, 197, 240, 258; kře-
 stánské 159 n.; laické 212;
 městské 234, 259, 264; parti-

- kulární 191, 235, 239, 240 n.;
 pohanské 160; veřejné 160,
 240; vysoké 148
 šlechta 147
 Šmídek 38, 40
 Štěpánek, K. 263
 Šuran, G. 117
 Šusta, J. 77, 262

T
 Tacitus 146
 Tai-Ming-Fon 50
 tanec 104
 tělocvik 81
 — vojenský 129
 Terentius 182
 Tertullian 155, 163, 167, 175, 200
 Tews, Joh. 235
 Thales 4
 Theodosius II. 147, 151, 207
 Theofrastos 113
 theologie 184, 206, 254, 257, 267
 theosofie 116
 Théry 171
 Thierot 261
 Tixeront 172
 Toischer, W. 236
 Tomáš Akvinský 202, 204, 210,
 252, 260
 — Štítný 255
 Tomek, W. W. 38, 211, 223,
 244, 262
 Tours 192
 tresty tělesné 144
 trivium 107, 116, 181, 201, 221
 Turnau 265
 Tyrus 164

Ü
 Überweg 163, 202
 učebnice 184, 224, 266 n.
 učitelé 141, 147, 148, 160

 Úlehla, Jos. 64, 70
 umění 78, 93, 154
 universita pražská 210, 211 až
 214, 262
 university 139, 148, 207 n., 259,
 260 n.
 Urbánek, Jos. 38
 Uspenskij, V. V. 8
 ústavy theologické 161, 204

V
 Václav, sv. 186, 211
 Varro 135, 136 n., 150
 Vaughn, E. V. 262
 Vávra 243
 vědy duchové 2 n., 201
 — přírodní 1, 205, 217
 Velemínský, K. 39
 venia docendi 215
 Venišová, H. 256
 Vergilius 148, 167 n., 182 n.
 Vilém d'Occam 210
 Peraldus 252
 Vinařický 264
 Vincentius Bellovacensis 250, 266
 víra 200
 de Viriville, Valet 171
 vložka 96, 99, 109
 Vondruška, L. 203
 vůle 108, 251
 Vulgata 167
 Vyhnis, Č. 173

 výchova: dějiny v. 4, 8; ideál v.
 169; v. individuální 203; v.
 intelektuální 100; v. klášterní
 178 n.; v. křesťanská 159 n.,
 177; v. mravní 100, 103, 109
 n., 165; metoda v. 45, 116, 222,
 240, 248, 250, 266 n.; orgány
 v. 102; princip fylogenetický

- ve v. 5; v. ráz kulturní 5;
v. rodinná 256; theorie a
praxe ve v. 8, 97; v. tělesná
88, 91 n., 253; výchovy úkoly
sociální 75
vývoj dějinný 2
- Walden, John** 114
Walter von der Vogelweide 255
Warncke, J. 240
Waschinski, Emil 263
Watson, J. S. 151
Weber E. 5
Weber, Otto 61
Weidinger 173
Weingart, Mil. 207
Weisenborn 265
Weiss, Ad. G. 172
Weisz, K. 171, 173
Wendland, P. 170
Werner, K. 198
West 198
Weyman, G. 174
Wikliff 203, 234
v. **Wilamowitz-Moellendorf, U.**
74, 77, 86, 124
Wilkins, A. S. 150
Williams 171
Willmann, O. 11, 41, 46, 67, 111,
162, 204, 257
Winckel, Fr. 157
- Winckler H.** 60
Winter, Fr. 89
— **Zikm.** 38, 211, 220, 226, 228,
230, 237, 241, 244, 246, 262,
263, 264
Wolffheim, Nelly 247
Wychgramová, Marianna 146,
151
Wyllenbach 117
Vyšehrad 181
- Xenofon** 85 n., 99 n.
- Zahrádky dětské** 106
zákony 46
Zarncke 260
Zenz 227, 228
Zíbrt, Č. 40, 263
Ziebarth, E. 89, 118 n.
Ziegler, Th. 15, 190, 237
Zimmermann, H. 13, 264
Zoubek, F. J. 263, 264
zpěv 190, 196, 240
zvyk 96
- Žena v antice a křesťanství** 157
— ve výchově 86, 92, 106, 112,
131, 166, 193, 251
židovství 158, 169, 202, 239, 260
život posmrtný 153
— společenský 157